

Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek

regionális kutatási periodikus kiadvány, az észak-magyarországi regionális fejlesztés szakmai folyóirata

Megjelenik félévenként az MTA Regionális Kutatások Központja, a Miskolci Egyetem Regionális Gazdaságtan Tanszék, az Észak-magyarországi Regionális Fejlesztési Ügynökség Kht. és a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Kereskedelmi- és Iparkamara támogatásával

III. évfolyam 1.szám

Felelős kiadó:

Horváth Gyula főigazgató,
MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs

Főszerkesztő:

Dr. G.Fekete Éva

A szerkesztő bizottság tagjai:

Bihall Tamás
Franciscs László
Dr. Kocziszky György

Szerkesztőség:

MTA Regionális Kutatások Központja
Észak-magyarországi Osztály, Miskolc
3525. Miskolc, Déryné u. 9.
Telefon/fax: (46) 509-033
E-mail: gfekete@rkk.hu

Rovatfelelősök:

Tanulmány: Zsúgyel János
Műhely: Pfliegler Péter
Ténykép: Solymári Gábor
Szakirodalmi figyelő: Baksa Sára

Technikai szerkesztő:

Baksa Sára

Nyomdai munkák és borítóterv:

Bíbor Kiadó
REDON Nyomda és Kiadó

ISSN 1786-1594

Ez a kiadvány az Európai Unió társtámogatói hozzájárulásával jött létre a **REVITAE Hungary HU2003/004-347-0502/C07 PHARE projekt** keretében az "Innovációs centrumok helye és szerepe az Észak-Magyarországi régió gazdasági fejlesztésében" c. tanulmányhoz kapcsolódóan.

Ajánlás

Kerek évszámok általában számvetésre ösztökélnek, még akkor is, ha a jubiláns életkora történelmi léptékben aligha értelmezhető.

Jelen esetben az önvizsgálat az eredmények, az elszalasztott lehetőségek számbavételének indoka, hogy a Miskolci Egyetem Regionális Gazdaságtan Tanszéke éppen tíz éve, 1996-ban alakult.

A jubileum a fentiekén túl módot ad arra is, hogy a Tanszék munkatársai beszámoljanak szűkebb páttriájukkal - az Észak-magyarországi régióval - kapcsolatos kutatásaikról megköszönve evvel az Alma Mater, valamint a szakma részéről az elmúlt 10 évben kapott segítséget és támogatást. Folyóiratunk 2006. évi első számában megjelenő tanulmányok ezért az Észak-magyarországi régió társadalmi-gazdasági helyzetével és jövőjével kapcsolatos kutatásainkat foglalja csokorba.

A témaválasztás (a hely szelleme miatt is) kézenfekvő. A XX. század térformáló geopolitikai és társadalmi eseményei a regionális gazdaságtan művelőinek a kutatási témák szinte kimeríthetetlen sokaságát kínálta és kínálja a régióban.

Az I. világháború után végbement geopolitikai változások (a határainkon túlra szakadt területek gazdasági potenciáljának elvesztéséből) adódó gondok, majd a II. világháborút követő gazdaságpolitikai (az erőltetett iparosítás, a „Sajó-menti Ruhr-vidék” mítosza, stb.) döntések sora átrendezte a régió térszerkezetét, sajátos pályára kényszerítette gazdaságát.

Az előzőekhez mérhető mértékű változásokat indukált a térségben a XX. század utolsó évtizedében végbement gazdaságpolitikai fordulat is. A piacgazdaságba való átmenet megrázkódtatásait kormányzati és ágazati programok, ill. intézkedések sora kívánta tompítani változó sikerrel.

A múlt napjainkig érzékelhető konzekvenciáinak elemzése mellett új kutatási feladatok sora fogalmazható meg. Mennyiben, milyen eszközökkel és módszerekkel befolyásolható a térség jövője? Mekkora az esélye a régió konvergenciájának? A régió versenyképességének javítását, felzárkóztatását célzó programok mellett mit kell tenni a társadalmi kohézió és szolidaritás, a növekvő arányú hátrányos helyzetű lakosság aktivitásának és mobilitásának megteremtése érdekében? Milyen hatással van az európai integráció a régió határon átnyúló kapcsolataira? (Mint a fenti felsorolás is jelzi, maradt még téma a következő 10 évre is !)

Lectori salutem !

Miskolc, 2006. május

Prof. Dr. Kocziszky György

Tartalomjegyzék

Tanulmányok	3
<i>Zsúgyel János:</i> Az Észak-magyarországi régió gazdasági-társadalmi helyzete európai integrációs összefüggésben	3
<i>Bakos István:</i> A kohászati válság okai és regionális hatásai a borsodi iparvidéken	12
<i>Tóthné Szita Klára – Buday-Malik Adrienn:</i> Borsod-Abaúj-Zemplén megye: úton a fenntarthatóság felé?	24
<i>Nagy Zoltán:</i> Észak-magyarországi régió városainak helyzete a magyar városversenyben	45
<i>G. Fekete Éva:</i> Hátrányos helyzetből előnyök? Elmaradott kistérségek felzárkózásának lehetőségei az Észak-magyarországi régióban	54
<i>Péter Zsolt:</i> Kastélyturizmus az Észak-magyarországi régióban	69
<i>Kneisz Ildikó – Kuttor Dániel:</i> Borsod-Abaúj-Zemplén megye területfejlesztési dokumentumainak vizsgálata	82
<i>Gyórfy Ildikó:</i> Közúti infrastruktúra vizsgálata az Észak-magyarországi régióban	93
<i>Illés Iván:</i> Regionális folyamatok az elmúlt évtizedben	100
<i>Helmut Polzer:</i> A gazdasági átalakulás folyamata. Végleges munkanélküliség?	118
<i>Kocziszkó György:</i> Az Észak-magyarországi régió felzárkózási esélyei	128
Műhely	147
<i>Pál István:</i> Átszervezés, gazdasági fejlesztés, innováció és technológia transzfer, valamint kooperáció kibővítése című REVITAE Hungary InterregIIIIC Phare projekt ismertetése	147
<i>Pliegler Péter:</i> ROP 2.2. Tájékoztató Nap Észak-Magyarországon	150
Angol nyelvű összefoglalók	152

Tanulmányok

Zsúgyel János

Az Észak-magyarországi régió gazdasági-társadalmi helyzete európai integrációs összefüggésben

Hazánk európai uniós tagsága többek között arra is ösztönzi a regionális tudományok képviselőit, hogy társadalmi-gazdasági életünkre vonatkozó ismereteinket folyamatosan aktualizáljuk európai integrációs összefüggésben is. Gazdasági-társadalmi helyzetük összehasonlítása az európai uniós tagállamokkal feltétele helyzetünk objektív megítélésének, fejlesztési törekvéseink meghatározásához. A korábbi időszakban az ilyen jellegű összehasonlítás meglehetősen nehéz volt, mert statisztikáink szemléletmódja, módszerei nem minden esetben egyeztek az európai országok statisztikai gyakorlatával. Az Európai Unió egységes statisztikai adatgyűjtési rendszere azonban jó feltételeket teremt ehhez a tevékenységhez, hiszen az Európai Unió Statisztikai Hivatala az utóbbi években egyre átfogóbb, egységes szemléletű statisztikai adatháttérrel biztosít az elemzésekhez. Az adatgyűjtés és adatfeldolgozás során az EUROSTAT keretében alkalmazott egységes metodika alapján az egyes mutatók nemzetközi összehasonlítása lehetővé válik, így az Észak-magyarországi régió valós helyzetének elemzésére európai integrációs összehasonlításban is lehetőség kínálkozik. A jelenlegi helyzet részletes feltárása és az európai régiók között elfoglalt hely meghatározása mellett a jövőbeni fejlődés lehetséges irányainak megítélése is lehetséges.

Az Észak-magyarországi régió helyzetének elemzését a 2005. évi EU regionális statisztikai adatokat tartalmazó évkönyv főbb mutatói alapján végeztem el. A mutatók egy részénél lehetőség nyílt a változások tendenciáinak megítélésére is, azonban adatok hiányában ez nem lehetett teljes körű.

Az Európai Unió regionális fejlődési folyamatainak elemzése, s ezen belül a magyarországi régiók helyzetének kvantitatív feltárása a közelmúltban a regionális kutatásokban az érdeklődés homlokterébe került. Horváth Gyula az EU strukturális politika hatásával foglalkozott a kelet-közép-európai régiók helyzetének összefoglaló értékelésével a gazdasági transzformáció folyamatában. Megállapítása szerint az „átalakulás vesztesei – más európai országokhoz hasonlóan – a nehéz és a kitermelőipari térségek és – kelet-európai jellegzetességként – az összefüggő agrárvidékek lettek” (Horváth 2004) A kelet-magyarországi régióknak tanulmányomban is igazolt hátrányos helyzete lényegében e folyamat érvényesülését támasztja alá Magyarország vonatkozásában.

Illés Iván a magyarországi régiók elmúlt évtizedbeli helyzetével foglalkozó tanulmányában a jövedelmi, aktivitási, ipari termelési és export-értékesítési mutatók idősorainak elemzése mellett részletesen tárgyalja a régiók közötti fejlettségi különbségek időbeli alakulását, illetve megállapítja, hogy az „ipari termelés tehát többé nem a meghatározó tényezője a nemzeti termék és nemzeti jövedelem térbeli struktúrájának (sajnos a mezőgazdaság még kevésbé). A fő tényezővé a szolgáltatások és azok fejlődése vált.” (Illés 2006) Az Észak-magyarországi régió előtt álló kibontakozási lehetőségek tehát elsősorban attól függhetnek, hogy mennyire sikerül a nemzetközi tendenciák alapján a növekedés forrásaként azonosított terciér szektor fejlődéséhez kapcsolódó feltételeket megteremteni.

Jelen tanulmány – kapcsolódva a fenti szerzők megállapításaihoz – az Európai Unió régióinak teljesítményeivel összevetve „pillanatfelvétel” jelleggel vizsgálja az Észak-magyarországi régió adottságait és helyzetét.

Demográfiai folyamatok

A demográfiai helyzet az egyes régiók gazdasági-társadalmi teljesítményének egyik legalapvetőbb feltételét biztosítja. Közhelyszerű a demográfiai folyamatok hatása a foglalkoztatottság és munkanélküliség alakulására, a társadalombiztosítási rendszerek egyensúlyának megteremtésére és fenntartására. A demográfiai mutatók közül a teljes termékenységi mutató változása szintetizálva mutatja meg a társadalom gyermekvállalási készségének alakulását. Ez a mutató azt jelzi, hogy a nők termékenységi idejére átlagosan hány élve-születés jut. Az EU-25 tagállam hosszú távú időszora alapján megállapítható, hogy a mutató az 1964. évi 2,72 értékről 1999. évre 1,4 értékre esett vissza, majd az utóbbi években 1,46 érték körül stabilizálódott. A mutató értékei Csehországban 1,2, míg Írországban 3,9, Magyarországon 1,3. Ennek a mutatónak nincs NUTS2 régiókra vonatkozó részletezése, de rendelkezésre áll az általános termékenységi mutató regionális bontása 2000-2002 évek átlagában. Ez a mutató az élve-születések számát a szülőképes korban (20-44 év között) lévő nők számához viszonyítja. Az egyes régiókra vonatkozóan 4,3 és 10,6 között ingadozik a mutató értéke. Az Észak-magyarországi régió esetében a mutató értéke 5,94, tehát mindössze a maximális érték 56%-át éri el.

A népesség reprodukciójához szükséges szintű termékenység, mely a teljes termékenység mutató 2,1 értékéhez kötődik, ma már európai átlagban sem biztosított, s Magyarország az európai átlagot is alulmúlja. Ezen belül az Észak-magyarországi régió helyzete nem kedvezőtlen, hiszen az általános termékenység mutató alapján a második legjobb értékkel rendelkezik. Összességben is megállapítható, hogy az országok közötti eltérések nagyobbak, mint az egyes országok régiói közötti különbségek. A teljes termékenység mutatók esetében a nyugat- és kelet-európai adatok közötti eltérések a legszembetűnőbbek. Míg a nyugat-európai adatok az utóbbi fél évszázadban folyamatosan csökkentek a jelenlegi szintre, addig a kelet-európai országok helyzetének drámai romlása a rendszerváltozást követő időszakhoz kötődik, s ma már az alacsony nyugat-európai értékeket is alulmúlják. A jelenlegi demográfiai folyamatoknak a társadalmi-gazdasági transzformáció általi meghatározottsága a kelet-európai országok esetében kézenfekvőnek tűnik. Mivel a gyerekvállalási hajlandóságot hosszú távon kulturális, vallási és egyéb tényezők is meghatározzák, ezért a gazdasági-társadalmi viszonyok stabilizálódását követően a későbbiekben a jelenlegi kedvezőtlen értékek bizonyos javulását is eredményezhetik majd.

A lakosság egészségügyi helyzetének alakulása

A lakosság egészségügyi helyzetének alakulása fontos kiegészítő információ a demográfiai folyamatok megítéléséhez. A magas egy főre jutó jövedelem csak korlátozottan képes egy adott területen élő lakosság életminőségét kifejezni, bár számos eleme az egy főre jutó jövedelem szintjét alapvetően befolyásolja.

A kórházi ágyak számának alakulása az egészségügyi szolgáltatások szintjének alakulásával kapcsolatosan éppúgy szolgáltat információt, mint a lakosság általános egészségügyi helyzetére vonatkozóan. Az elmúlt években az EU-25 tagállamára a kórházi ágyak számának mintegy 20%-os csökkenése volt jellemző. Ez a kórházi tartózkodások hosszának csökkenéséből, valamint az egészségügyi ellátó rendszerek reformjából következik. A magyarországi kórházi ágy ellátottsági mutató abszolút értékben kedvezőnek tekinthető európai összehasonlításban, ez azonban vélhetően az egészségügyi reform megkezdésének az elmaradásával is összefüggésbe hozható. A magyarországi régiók esetében a mutató értéke 100000 főre 701-től 945-ig szóródik. Az Észak-magyarországi régió esetében kimutatott 727-es érték a régiók rangsorában az ötödik. Tekintettel azonban arra, hogy a térségben nincsenek klinikai kapacitások, s a lakossági klinikai

ellátó központnak részben Debrecen, részben Budapest tekinthető, ezért a mutató értéke első közelítésben kielégítőnek tekinthető.

Messze nem tekinthető azonban megfelelőnek a magyarországi régiók helyzete a lakosság egészségügyi állapotának európai összehasonlításában. A főbb betegségek előfordulási gyakorisága közül a keringési betegségek arányának mutatója hozzáférhető a regionális statisztika rendszerében. A halálzási okok közül ez a leggyakoribb, mivel az össze halálzási 42%-át teszi ki. A regionális statisztika rendszerében rendelkezésre álló mutató azt mutatja meg, hogy a férfiak és nők adott betegség következtében kimutatott halálzási aránya milyen arányban áll egymással. A mutató értéke 2,62 és 3,14 között alakult 2002-ben. Az Észak-magyarországi régióban az érték 2,82, s ezzel kelet-magyarországi összehasonlításban a legmagasabb, a mutató értéke lényegében azonos a közép-magyarországi régió 2,84 értékével. A mutató értéke valamennyi európai régióban 2,0 felett van, s a legmagasabb értéket elérő régiók a 4-es értéket is meghaladják.

Mezőgazdaság

A mezőgazdasági termelés fontossága az Európai Unió tagállamai számára abból ered, hogy a közös mezőgazdasági politika a közös kereskedelmi politika mellett az 1957-ben megkötött Római Szerződésben tételesen megnevezett közösségi együttműködések közé tartozik, s a mezőgazdaság a tagállami együttműködés máig legintenzívebben finanszírozott területe, hiszen a közösségi költségvetés mintegy 40%-t teszi ki. A mezőgazdaságon belül a legfontosabb ágazat a gabonatermelés, hiszen a gabonapiaci rendtartáson keresztül meghatározó hatást gyakorolnak az állattenyésztés és az élelmiszeripar, sőt a vendéglátás és ezen keresztül a turizmus versenyképességére és jövedelmi pozícióira.

A mezőgazdasági termőföldből a gabonatermelésre hasznosított termőföld aránya a közösségi támogatásokból történő részesedés szintjének fontos mutatója. 2002-ben az EU-25 mezőgazdaságilag hasznosított területének 42,5% állt a gabonatermelés szolgálatában. A magyarországi régiók közül a Közép-magyarországi, az Észak-magyarországi és az Észak-alföldi régióban alacsonyabb a gabonaterületek részaránya 50%-nál, s a legalacsonyabb érték, 35,12% az Észak-magyarországi régióban tapasztalható. Ez azt jelenti, hogy a mezőgazdasági ágazat közösségi támogatottsága ehhez igazodóan alacsony szintű lehet majd, ami a régió jövedelemtermelő és népességmegtartó képessége szempontjából sem közömbös.

A jövedelmi helyzet

A régiók jövedelmi helyzetének összehasonlítására a vásárló-erőparitáson mért GDP/fő mutató értéke általánosan elfogadott. A mutató alkalmas arra, hogy az egyes országok pénznemének eltérő vásárlóerejétől függetlenül értékelje össze a jövedelmek egy főre jutó értékét. A 2002. évi adatok szerint a mutató értéke 4337 és 66761 PPS¹ között változott az EU-25 tagállamok régióiban. Magyarország egyetlen régiójának sem éri el a jövedelme az EU-25 átlagos értékét, 21192 PPS-t. A legkedvezőtlenebb helyzetben a magyarországi régiók közül az Észak-magyarországi régió van, 7902 PPS GDP/fő értékkel., ami alig haladja meg a legfejlettebb magyarországi régió, Közép-Magyarország értékének (20329 PPS) harmadát. Ez az EU-25 regionális átlagához képest 36,1%-os értéket jelent.

A jövedelmi helyzet változására vonatkozó adatok értékelése szintén fontos információt jelent, hiszen így egy esetleg kedvezőtlenebb jövedelmi helyzethez társuló erőteljesebb növekedési ütem hosszú távon esélyt nyújthat arra, hogy a jelenleg tapasztalható jövedelemkülönbségek hosszú távon megszűnhessenek. A jövedelmi helyzet változását tükröző

¹ Purchasing Power Standard=Standard vásárlóerő

mutató a 2000-2002 közötti időszak EU-25 átlagos növekedési üteméhez mért ütemkülönbség mutatója. Magyarország vonatkozásában mind a 7 régió a mutató pozitív értékével rendelkezik, a mutató értéke 0,39% és 16,62% között szór. Az európai tendenciákkal összhangban a fővárost magában foglaló közép-magyarországi régió növekedési ütemkülönbsége a legmagasabb. Az Észak-magyarországi régió esetében a mutató értéke 2,47. Ez közepes értéknek tekinthető, hiszen 3-3 régió rendelkezik kedvezőbb, illetve kedvezőtlenebb értékkel. Ez egyben azt is jelenti, hogy az Észak-magyarországi régió jövedelmi helyzetében jelentős módosulásra nem lehet számítani, hiszen a növekedési ütem hazai összevetésben sem mutat kiemelkedő értéket, így az elmaradottság szintjének felszámolása nem várható.

A regionális GDP/fő mutató alkalmas ugyan arra, hogy egy adott régióban megtermelt jövedelem szintjét jelezze, ugyanakkor az adott régióban rendelkezésre álló jövedelmek szintje egyéb tényezőktől is függ. Figyelembe kell venni az adott régióban foglalkoztatott, de a jövedelmet más régióban felhasználó ingázókat, valamint az egyéb, kamat-, részesedés- és bérleti díj jellegű jövedelmeket, melyek más régiók lakosságának jövedelmét növelik. Ennek érdekében a régiók tényleges jóléti helyzetének összehasonlítására az utóbbi időben előtérbe kerültek a háztartásstatisztikai felmérések, melyek ugyan nem helyettesítik a regionális GDP-re vonatkozó információkat, de egyéb, kiegészítő jellegű ismereteket nyújtanak a lakosság tényleges jövedelmi helyzetéről. A háztartások elsődlegesen rendelkezésre álló jövedelme 2002-ben 2693 és 24082 PPS között szóródott az EU-25 tagállamok régióiban. Ez azt jelenti, hogy a nagy agglomerációk GDP/fő mutató alapján számított kiugró regionális jövedelmi értékei mérséklődtek, ami az ingázásból adódó hatásokból adódott. Az Észak-magyarországi régió mutatójának értéke 5480 PPS volt, ami a második legrosszabb érték volt az észak-alföldi régiót követően. A főváros közelsége és az ingázás hatásának kiküszöbölése a lemaradást csökkentette a közép-magyarországi régióval szemben, melynél a mutató értéke 11385 PPS volt. Az észak-alföldi régió helyzetének relatív rosszabbodása azt jelenti, hogy a fővárosi munkavállalási lehetőségektől való távolság meghatározó szerepet gyakorol egy-egy magyarországi régió jövedelmi helyzetére.

A jövedelmek nivellálódásának hatását fokozza egyébként az állami költségvetés jövedelemátcsoportosító szerepe is, melynek mutatója a rendelkezésre álló jövedelem mutatójában jelentkezik. Ennek szóródása 2826 PPS és 18332 PPS között mutatkozott. E mutató értéke alapján az Észak-magyarországi régió hazai relatív helyzete nem változott, továbbra is csak az észak-alföldi régiót előzi meg az 5222 PPS értékkel, de a közép-magyarországi régió relatív helyzete e mutató figyelembe vétele mellett tovább romlott, hiszen már csak 9041 PPS értéket ért el.

Érdekes mutató a jövedelmi különbségek vonatkozásában a háztartások számára rendelkezésre álló jövedelmek és az egyes régiók által megtermelt jövedelmek arányának alakulása. Mivel a háztartások számára rendelkezésre álló jövedelmek mutatják az ingázás, a bérleti díjak, osztalékok és kamatjellegű jövedelmek és az állami jövedelemátcsoportosítás hatását is, jelentős eltérések tapasztalhatók a megtermelt GDP és a rendelkezésre álló jövedelmek között. A fenti regionális jövedelemátcsoportosítás negatív hatása legnagyobb mértékben a közép-magyarországi régiónál jelentkezett. Itt a rendelkezésre álló jövedelem a megtermelt GDP 79,4%-át tette ki, míg a dél-dunántúli régió a megtermelt jövedelem 124,0%-a állt a háztartások rendelkezésére. Az Észak-magyarországi régió a régiók rangsorában közepes helyzetet foglal el 95,3%-os értékke. Ezzel a régiók között a 4. helyet foglalja el, tehát az állami transzferek segítségével a kedvezőtlen jövedelemtermelő képességét a háztartások átlagos rendelkezésre álló jövedelme kiegyenlíti. Ez összességében kedvező pozíciót jelent a megye alapvetően kedvezőtlen jövedelmi és jövedelemnövekedési pozíciói mellett.

A háztartások jövedelmi pozícióira vonatkozó szemléletes mutató a jövedelemadók és társadalombiztosítási járulékok aránya a rendelkezésre álló jövedelmek arányában. E mutató

esetében a 2002. évi helyzetnek az 1995. évi helyzethez viszonyított változása áll rendelkezésre az EU-25 tagállamok régióinak vonatkozásában. Valamennyi magyarországi régió pozitív értékkel rendelkezik, tehát az adóztatási szint növekedett a rendelkezésre álló jövedelmek arányában, vagyis az adóköteles munka- és vállalkozási jövedelmek aránya is emelkedhetett a háztartások rendelkezésre álló jövedelmében, a két szélső érték 0,2793% és 1,4679%. Az Észak-magyarországi régió esetében a mutató értéke 0,7768%, ami a régiók rangsorában az 5. helyet jelenti.

Munkaerő-piaci helyzet

Foglalkoztatás

A munkaerő-piaci helyzet jelentős javítása az Európai Unió versenyképességének stabilizálására vonatkozó erőfeszítések legfontosabb terepe. A 2000. évben elhatározott lisszaboni foglalkoztatási célok értelmében a foglalkoztatási arányt a 15 és 64 éves férfiak körében 70%-ra, a nők esetében 60%-ra kellene 2010-re emelni. A stockholmi európai tanácsi ülés 2005-re kiegészítő célként határozta meg a férfiak esetében a 67%-os, a nők esetében az 57%-os foglalkoztatási szint elérését. A 2003. évi adatok alapján megállapítható, hogy a 2005. évi célok elérése nem várható, s ez a tény nehezíti a 2010-re kitűzött célok megvalósítását is. Magyarország esetében a foglalkoztatási arány 51,16% és 62,27% között szóródik, sajnálatos módon az Észak-magyarországi régió rendelkezik a legkedvezőtlenebb értékkel. A 2002-2003. évi időszakban a foglalkoztatási szint változása rendkívül tarka képet mutat. Az egyes régiókban az éves változás mértéke -2,39% és +4,24% között alakult. Ezen belül az Észak-magyarországi régió mutatója 1,6%, vagyis a régiók mezőnyében a 4. helyet foglalja el, ami alkalmas arra, hogy a pozitív tendenciák állandósulása esetén a régiók közötti relatív helyzete javuljon. Erre annál is inkább esély mutatkozik, mivel Magyarország esetében a Duna vonala erős határt jelez. A Dunától keletre elterülő 3 régióban a foglalkoztatási szint 51-52% között van, míg a Dunától nyugatra lévő térségben és a központi régióban 60-62% közötti foglalkoztatási szintet mértek.

A női foglalkoztatottság értéke is rendkívül alacsony, 45,4% és 55,7% között szóródik. Ennél a mutatónál az észak-alföldi régió van a legkedvezőtlenebb helyzetben, de 46,4% értékkel az Észak-magyarországi régió az utolsó előtti helyen található a régiók között.

Az önfoglalkoztatás szintjének mutatója a foglalkoztatáson belül jelzi az önállóak és a vállalkozók arányát, s ezen keresztül a kezdeményezőkézség, képzettség és vállalkozási képesség elterjedtségét a társadalomban. A magyarországi régiók értékei 10,43% és 15,48% között vannak. A legkedvezőbb a helyzet a Dél-alföldi régióban, ahol feltehetőleg az agrárvállalkozások magas száma miatt tapasztalható a mutató magas értéke. Az agrárágazat helyzetét taglaló fejtegetések alapján nem okoz meglepetést, hogy a legalacsonyabb értékkel, 10,43%-kal éppen az Észak-magyarországi régió rendelkezik.

Munkanélküliség

A 2003. évi munkanélküliségi arány átlagos szintje az EU-25 tagállam vonatkozásában 9,1% volt, ez az előző évhez képest mintegy 0,2%-os romlást jelent. Az európai régiók esetében a mutató értéke 2%-tól 19,6%-ig változik. A magyarországi régiók átlagos munkanélküliségi arány mutatója kedvezőnek tekinthető európai összehasonlításban, hiszen értéke 4,0%-tól 9,7%-ig szóródik. Sajnálatos módon a legkedvezőtlenebb értékkel az Észak-magyarországi régió rendelkezik, ami meghaladja az EU-25 régiók átlagát.

A 2002. évi értékhez viszonyított változás szintén kedvezőtlen. Az egyes magyarországi régiók esetében 0,8% növekedés és 1,1% csökkenés a két szélső érték. Az Észak-magyarországi régiónál volt tapasztalható a legmagasabb, csaknem 1 %-os növekedés.

Kutatási és fejlesztési tevékenység, illetve eredményeinek hasznosítása az ipari és szolgáltatási ágazatokban

A foglalkoztatás folyamataival kapcsolatban már említett lisszaboni célok alapján az európai integrációs térség 2010-ig terjedő főbb prioritásai között szerepel a tudásalapú gazdasági térség megteremtése, melynek érdekében az USA és Japán által már elért, illetve megközelített 3%-os GDP-arányos kutatási-fejlesztési ráfordítási szint szükséges. A 2002. évi adatok alapján az EU-25 tagállami régiók átlagosan 1,9%-os szintet értek el, ami a célkitűzésektől jelentősen elmarad. Az átlagos értéket alulmúló értékek tapasztalhatók a régi tagállamok közül Spanyolország, Portugália és Görögország, valamint az újonnan csatlakozó tagállamok régióiban. Magyarország régióinál az érték 0,3% és 1,5% között szóródik, az Észak-magyarországi régió ennél a mutatónál is a legkedvezőtlenebb értékkel rendelkezik, holtversenyben a nyugat-dunántúli régióval. Ez azt jelenti, hogy a régió helyzete az uniós átlagtól elmaradó magyarországi régiók között is siralmas, hiszen a legkedvezőbb értéket elérő közép-magyarországi régió mutató értékének mindössze 20%-val rendelkezik. Ez annak ellenére is így alakult, hogy a térségben Miskolc jelentős egyetemi központnak tekinthető, s Eger, Gyöngyös, Salgótarján is rendelkezik felsőoktatási kapacitásokkal. A vidéki lét önmagában nem jelent leküzdhetetlen hátrányt a K+F erőforrások megszerzésében, hiszen a Szeged és Debrecen tudományegyetemi központokkal rendelkező észak- és dél-alföldi régiókban a mutató értéke 0,7 és 0,8%.

A tudományos-technológiai kapacitások emberi erőforrás oldalát mérő mutató a HRST mutató, mely a felsőfokú végzettségű és felsőfokú végzettségű képzettséget igénylő munkakörökben tevékenykedő foglalkoztatottak arányát mutatja a foglalkoztatottak körében. Az EU-25 tagállam átlagos értéke 39,8%. Magyarország régióinak értéke 27,4% és 45,4% között szóródik. Bár az Észak-magyarországi régió nem a legkedvezőtlenebb értékkel rendelkezik, a 27,61% érték épphogy csak meghaladja a dél-magyarországi régió értékét.

A feldolgozóiparban a csúcstechnológiai ágazatokban foglalkoztatott munkavállalók aránya 2003-ra elérte a 6,6%-ot. A magyarországi régiók mutatójának értékei 4,69% és 13,07% között szóródnak, az Észak-magyarországi régió helyzete ezen belül 8,65%, ami meghaladja a közép-magyarországi régióban mért 6,94%-os értéket, s csak két dunántúli régió előzi meg e mutató értékei alapján felállított rangsorban.

A csúcstechnológiát használó szolgáltatási ágazatokban, a telekommunikációs és elektronikus adatfeldolgozási, légi és vízi közlekedési szektorokban történő foglalkoztatás európai átlagban szintén magas, mintegy 10,4%-os. Az ezen ágazatokban átlagon felüli foglalkoztatási szintet mutató régiók európai szinten nem feltétlenül kötődnek a fővárosi, illetve központi régiókhoz, így ezek erőteljes fejlesztése együtt járhat egy adott országon belüli regionális fejlettségi különbségek mérséklődésével is. A magyarországi régiók esetében a vidéki régiók versenyelőnye sajnos nem tapasztalható, hiszen egyetlen vidéki régió mutatójának értéke sem éri el a közép-magyarországi régió esetében mért 15,1%-os érték 50%-át. Az Észak-magyarországi régió esetében az érték 5,86%, ami a második legalacsonyabb az országban.

A fejlett technológiát alkalmazó ágazata a feldolgozóiparban felvilágosítást nyújt arról, hogy a tudományos-technikai fejlődés eredményei milyen mértékben váltak a tényleges gazdasági gyakorlatot befolyásoló tényezővé. A magyarországi régiók esetében ez az arány 21,6% és 43,4% között szóródik. A várakozásoktól eltérően az Észak-magyarországi régió helyzete nem kedvezőtlen, a Dunától keletre eső régiók között élenjáró hellyel rendelkezik 32,8%-os értékkel, helyzete kedvezőbb, mint a 25,8%-os értékkel rendelkező Dél-dunántúli régióknak.

A magas technológiai szintű szolgáltatások részaránya a szolgáltatási szektor területén az előzőhöz hasonló információtartalmú mutató. Ennek értéke a magyarországi régióknál 10,7%-tól 18,0%-ig szóródik. Az Észak-magyarországi régiónál tapasztalható mutató érték a második legkedvezőbb érték a közép-magyarországi régiót követően, így összességében a tudományos-technikai vívmányok alkalmazásával összhangban mind az ipar, mind a szolgáltatások területén

kedvező kép tapasztalható az észak-magyarországi térségben. Mivel a fejlett technológiát alkalmazó vállalkozások általában kevésbé járulnak hozzá a foglalkoztatás bővítéséhez, ezért a foglalkoztatásra gyakorolt kedvező hatás kevésbé várható, ugyanakkor a fejlett technológia letelepedése egy adott régióban egyéb, pozitív jellegű folyamatokat generálhat, ezért mindenképpen kedvező tendenciának és egy későbbi növekedés esélyét megteremtő folyamat kezdetének tekinthető.

A lakosság képzettségi szintjének alakulása felvilágosítást nyújt arról, hogy milyen mértékben képesek megfelelni a kor kihívásainak. A 17 éves korúak iskolarendszerű képzésben való részvételi aránya mutatja azt, hogy a lakosság mekkora hányada juthat el potenciálisan a ma már a társadalmi-gazdasági életben a versenyképesség minimális szintjét biztosító lezárta középiskolai képzettséghez. Az EU-25 tagállam átlaga 86,3% volt 2003-ban. Az Észak-magyarországi régió e mutató vonatkozásában is kedvezőtlen helyzetet foglal el, a 81,5%-os érték a második legkedvezőtlenebb, s jelentősen elmarad a Közép-magyarországi régió 92,49%-os értékétől.

A felsőfokú képzésben részesülő lakosság arány az EU-25 tagállam átlagában 16,2%. A magyarországi régiók esetében 8,9% és 27,4% között szóródik a mutató értéke, s az Észak-magyarországi régió zárja a régiók sorát. Mivel a mutató a képzés és nem a képzettek területi megoszlását mutatja, ezért bizonyos területi aránytalanságok jelentkeznek a főváros, illetve bizonyos egyetemi központok elszívó hatása miatt, de mivel az egyetemi képzés nemcsak a gazdasági-társadalmi élet feltételrendszerének megteremtésében játszanak szerepet, hanem ellátó funkcióin keresztül a foglalkoztatás és a gazdasági teljesítmény jelentős központjait is jelentik, ezért a mutató alacsony értéke egyben a térség gazdasági teljesítményének jelenlegi helyzetére is magyarázatot nyújt.

A felsőfokú képzettséggel rendelkezők aránya a munkaképes korú lakossághoz képest jól érzékelteti a munkaerőforrás minőségi összetevőit. A magyarországi régiók értékei 10,58% és 21,3% között szóródnak. Az Észak-magyarországi régió helyzete nem kirívóan rossz, két régiót megelőzve 11,4%-os értékkel rendelkezik, de ez az érték is alig haladja meg a Közép-magyarországi régió értékének 50%-át.

Turizmus

A turisztikai ágazat teljesítőképessége az európai gazdasági térségben meghatározónak tekinthető, hiszen foglalkoztatási és jövedelemtermelő és életminőségi okokból is kiemelt jelentőségű.

Az 1000 főre eső szálláshelyek száma magyarországi összehasonlításban rendkívüli szóródást mutat, az észak-magyarországi 13,3-tól egészen a közép-dunántúli 49,5-ig. Bár a régió nem rendelkezik a Balaton térségének turisztikai vonzerejével, az elmaradottság szintje még a kelet-magyarországi régiókkal összevetve is megdöbbentő mértékű, hiszen a második leggyengébb ellátottsági szintű Dél-magyarországi régióban is 27,7 a mutató értéke.

A minőségi szálláshelyek rendelkezésre állása, melyet a szállodai férőhelyek száma mutat az összes szálláshelyre vetítve, szintén kedvezőtlen, hiszen az Észak-magyarországi régióban az arány 42,3%, míg a közép-magyarországi régióban ez az érték 74,7%. Így az alacsony szintű szálláshely-ellátottság kedvezőtlen ágyösszetétellel párosul, így a térség versenyképessége a minőségi turizmus piacán nem tekinthető megfelelőnek.

Az Észak-magyarországi régió helyzetének összefoglaló áttekintése

Az Észak-magyarországi régió helyzetét néhány vizsgált mutató vonatkozásában az EU-25 tagállam régióinak átlagához viszonyítva az 1. számú táblázat szemlélteti. A táblázat adatai

alapján megállapítható, hogy az Észak-magyarországi régió gyakorlatilag valamennyi lényeges mutató vonatkozásában elmarad az EU-25 tagállamok régióinak átlagától.

1. táblázat: Az Észak-magyarországi régió és az EU-25 tagállam régiói néhány mutatójának értéke

Mutató	EU régiók átlaga	Észak-magyarországi régió
Termékenység (‰)	5,64	5,94
GDP/fő (PPS)	19483	7902
Foglalkoztatási arány (%)	62,9	51,1
Munkanélküliség (%)	9,0	9,7
Csúcstechnológiai ágazatok foglalkoztatotti aránya (%)	8,1	5,9
Kórházi ágyak száma (per 100 ezer fő)	589,3	727,0
Szállodai ágyak száma (per ezer fő)	67,6	13,3

Forrás: 2005. évi Eurostat évkönyv alapján saját összeállítás

Mindössze két mutató esetében, a termékenységi mutató, illetve a 100000 lakosra jutó kórházi ágyak vonatkozásában mutat fel a régió az átlagnál kedvezőbb értéket, ezek azonban nem kizárólagosan fejlettségünk jeleiként értékelhetők. Éppen ellenkezőleg, a magas termékenységi szint az érintett lakossági körben a gazdasági problémák halmozódásának kifejeződése, míg a kórházi ágyak magas hányada az egészségügy mindaddig elmaradt átalakításának következményeként értékelhető.

Az Észak-magyarországi régió összesített fejlettségi szintjének meghatározása az EU-25 tagállami régiók között klaszteranalízis segítségével

A vizsgálat lezárásaként néhány kiválasztott mutató segítségével elvégeztem az egyes EU-25 régiók fejlettségi szintjének meghatározását. Az elemzést klaszteranalízis segítségével végeztem, az elemzéshez felhasznált mutatók az 1 főre eső GDP, a háztartások 1 főre eső jövedelme, a háztartások 1 főre eső rendelkezésre álló jövedelme, valamint az egyes régiók foglalkoztatási aránya volt. A változók standardizált értékei alapján a régiók két klaszterba sorolását végeztem el. A klaszteranalízis alapján 174 régió került a mutatók átlagon felüli értékei alapján a fejlett régiók klaszterébe, míg 82 régiót a fejletlen régiók közé kellett sorolni. Az Észak-magyarországi régió a mutatók kedvezőtlen értékei miatt a fejletlen régiók közé került, s ebben osztozik az egyéb magyarországi és a legtöbb kelet-európai régió sorsában. A kelet-európai régiók közül mindössze Szlovákia és Csehország központi régiója került a fejlett régiók közé. (Szlovénia adathiány miatt nem került besorolásra.) Természetesen az egyes mutatók esetében a kelet-európai régiók jelentős változékonyságot mutatnak, így a két klaszter feltételezéséből kiinduló elemzés csak a valóság egy szűk szeletét képes érzékeltetni.

Az Észak-magyarországi régió vonatkozásában a fejletlen régiók klaszterébe történő besorolás azonban minden bizonnyal megfelel a realitásoknak. Bár az egyes mutatók vonatkozásában vannak az európai átlagot pozitív értelemben meghaladó, illetve az európai átlagnak megfelelő értékek, a gazdasági teljesítőképességre vonatkozó mutatók általában még az európai értékeket sem érik el. A magyarországi régiók rangsorában pedig egyértelműen a sereghajtók közé tartozik az Észak-magyarországi régió. Ez azt jelenti, hogy a felzárkózás folyamatában még hosszú és nehéz folyamat áll előttünk. A feladat elsősorban a kelet-magyarországi régiók körében a helyzet javítása, majd a három, Dunától keletre fekvő régió leszakadásának megakadályozása a közép-magyarországi és a dunántúli régióktól. Ebben a hosszú távú feladatban meghatározó lehet az alacsony foglalkoztatási szintben lévő tartalékok

mozgósítása, ami a lakosság képzettségi szintjének növelésén keresztül lehetőséget nyújthat a magas technológiát képviselő feldolgozóipari és szolgáltató kapacitások letelepítéséhez és meggyökereztetéséhez az Észak-magyarországi régióban.

Felhasznált irodalom

- Barta I.-Zsugyel J.(1988): Gondolatok BAZ megye gazdaságfejlesztésének esélyeiről, In: Tér és Társadalom 1988.3.sz. 43-56. o.
- Illés I. (2006): Regionális folyamatok az elmúlt évtizedben, Észak-magyarországi stratégiai füzetek 2006/1
- Horváth Gy. (2004): A strukturális politika és a kelet-közép-európai régiók, In: Területi Statisztika 2004/3 236-252. o.
- Eurostat: Statistic Yearbook 2005. Data 1999-2003
- Zsugyel J. (2002): The Economic and Social Consequences of the Reconstruction of the Economy of the BAZ County in Hungary
Transactions of the Institution of Mining and Metallurgy, Vol. 111. 2002, Eastbourne England, 2002. p.A197-200
- Zsugyel J. (2004): Területi fejlettségi különbségek kialakulására ható tényezők vizsgálata az Európai Unió 27 tag- és tagjelölt államának régióiban, Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek: 2004/1 sz. 98-111. o.
- Zsugyel J. (2005): Szóttas vagy patchwork: milyen területfejlesztési stratégiát válasszunk, Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek 2005/2.

Bakos István

A kohászati válság okai és regionális hatásai a borsodi iparvidéken

Hazánkban a XX. század utolsó évtizedében megindult társadalmi és gazdasági struktúraváltás Magyarországon is azokban a térségekben ment végbe sikeresen, ahol fejlett belső erőforrások (humán és technikai tőke), értékes vagyon, színvonalas infrastrukturális háttér állt rendelkezésre, kedvezőek voltak a működő tőke befektetési feltételei.

A korábban jelentős kapacitásokkal rendelkező borsodi iparvidék nem tartozott ebbe a kategóriába. Hosszú évekig államilag mesterségesen életben tartott termelő-kapacitások, torz gazdasági szerkezet, fejletlen és korszerűtlen infrastrukturális háttér, kudarcra végződött, kalandor privatizációk, több ezer munkanélküli, nagy mértékű elvándorlás jellemezte a 90-es évtizedben a borsodi iparvidéket. A problémák kezelése túlnyomórészt tüneti jellegű volt. Regionális gazdasági válság alakult ki, melynek következményei a mai napig kimutathatóak. A tanulmány a Sajó völgyben kialakult válság okait elemzi, különös tekintettel a térség kohászati iparjára, megvizsgálja a krízis következményeit, a beavatkozások hatékonyságát.

A regionális válság okai a borsodi iparvidéken

A borsodi iparvidék mintegy 4300 km² kiterjedésű, sajátos termelési profilú gazdasági térség, amelyet a tiszaujvárosi, a mezőcsáti, a mezőkövesdi, a miskolci, a kazincbarcikai, az edelényi, az ózdi kistérségek teljes egészében, valamint az egri kistérség északi része alkotják.

„A borsodi iparvidék – Budapest után – hazánk iparilag legfejlettebb területe. A terület specializációjának fő iparágai a bányászat, a vaskohászat és a gépipar. A többi iparág (építőipar, villamosenergiaipar, vegyipar, élelmiszeripar és könnyűipar) lényegében az előbbiekhöz kapcsolódik, ezeket egészíti ki, illetve ezek mellett alárendelt szerepet játszik.” Így jellemezte a térség gazdaságát Kóródi József a borsodi iparvidéket elemző tanulmányában (Kóródi 1959). Ezek a kifejezések hosszú évekig helytállóak maradtak.

A térséget nehézipari – bányászat, kohászat – dominanciája miatt „kis Ruhr-vidék”-nek nevezték joggal, hiszen a medence barnaszén vagyonára épülő bányavállalatok, valamint a főként orosz, kismértékben pedig a rudabányai vasércet felhasználó kohászati vállalatok meghatározó termelő és foglalkoztató kapacitást jelentettek évtizedekig a térségben.

Az 1980-as évtized végére külső és belső tényezők, gyakran egymást gerjesztő, együttes hatására felborult a térség látszólagos foglalkoztatási egyensúlya, csökkent a gazdasági szereplők jövedelemtermelő, jövedelemszerző képessége, megélhetési feszültségek, egyensúlyi torzulások keletkeztek.¹

A Sajó-völgyi depressziós jelenségek okainak elemzésekor külön kell választani a szénbányászat és a kohászat hatását. A két nehézipari ágazat termelési és foglalkoztatási adatai alapján megállapítható, hogy a kohászat, mint válságinduktor nagyobb mértékű okozója a térségi depresszióknak, ugyanis a drasztikusan csökkenő hatékonysága mellett a megye össziparán belül mért súlya alig csökkent. 1965-ben 28 %-ot képviselt, 1987-ben pedig 25 %-ot.

Ezzel szemben az ugyancsak alacsony hatékonyságú bányászat össziparon belül mért súlya 1965 és 1987 között 24 %-ról 17 %-ra változott a folyamatos termelésesökkentés következtében. (Bakos 2003)

¹ A térség két ipari válságágazata (bányászat, kohászat) még a nyolcvanas évek közepén is a megye ipari létszámának 40 %-át foglalkoztatta. (Bakos [2003]).

Bár a bányászati kapacitások fokozatos leépítése is fájdalmas következményekkel járt, még sem volt olyan drámai hatású, mint a sikertelen privatizációk után hosszú évekig mesterségesen (állami dotációkkal) életben tartott, majd az azok megszüntetésével kipattanó térségi depressziót okozó ózdi és diósgyőri kohászati vállalatok csődje.

Az 1980-as évek végén, majd (az ismert kelet-európai változások következtében) az 1990-es évek elején a magyar vaskohóiparban piaci problémák jelentkeztek.

A hazai ipar acéligénye csökkent; az acélművek és hengerművek kapacitásai kihasználatlanok maradtak; gyártási költségeik meredeken növekedtek. Exportjuk – elegendő állami támogatás hiányában – veszteséges lett, csökkenteni kellett termelésüket.

Amíg a lemeztermékeket gyártó dunaújvárosi gyár kibocsátása viszonylag stabil maradt, a rúdidom termékek iránti kereslet csökkenése (1. táblázat) az ózdi és diósgyőri acélipar „tragédiáját” jelentette. Kétségbeejtő helyzetük okai között döntő szerepet játszott a sikertelen privatizáció.²

1. táblázat: A magyar acélipar termelésének alakulása (ezer tonna)

	1988	1989	1990	1991	1992
Nyersacéltermelés	3.546	3.303	2.823	1.855	1.520
Hengerelt rúdidom	1.422	1.231	914	422	367
Hengerelt acéllemez	1.367	1.302	1.251	1.072	1.070
Hengerelt acélcső	169	167	113	75	53
Másod-harmadtermék	810	729	449	325	291
A vaskohászatban foglalkoztatottak létszáma (ezer fő)					
	53	44	34	27	21

Forrás: Sziklavári J.: Az acélipar válsága. Kohászat. 1994. 9. szám pp. 355.

A kudarc – amely elkerülhető lehetett volna - mindkét gyárat csődbe vitte. Eladósodtak, veszteségük megnőtt, műszaki állapotuk leromlott, a kormány reorganizációjukra hozott határozatot^{3/}, majd még ugyanabban az évben két további határozat született.^{4/}

A három rendelet összesen 34,8 Mrd Ft támogatást irányzott elő, melynek 20%-át fejlesztésekre, 80%-át pedig a működőképesség megőrzésére, vagyoni kivásárlásokra, készletfinanszírozásra, dolgozói végkielégítésekre, veszteség finanszírozásra, forgóeszköz hiteltgaranciákra fordították (Steel Industry Restructuring Hungary Project. Final Report 1999. 32-36. o.).

² Előbb Ózdon 1990-ben két tökeerős nemzetközi rangú NSZK-beli vállalattal jött létre megállapodás, de az időközben egyedül maradt német tulajdonos a veszteséges gazdálkodásra hivatkozva kártérítés ellenében kilépett. Diósgyőrben a DIMAG Rt-t 1991-ben értékesítette az állam (mint utóbb kiderült) egy tőkeszegény magánvállalkozónak azzal a feltétellel, hogy az legalább 70 %-os foglalkoztatást garantál. Az új tulajdonosnak azonban még annyi pénze sem volt, hogy a gyárat működtesse. Emiatt az állam 5 Mrd Ft-ot volt kénytelen ráfordítani a működtetésre és a félbemaradt fejlesztések befejezésére (Sziklavári [1994]).

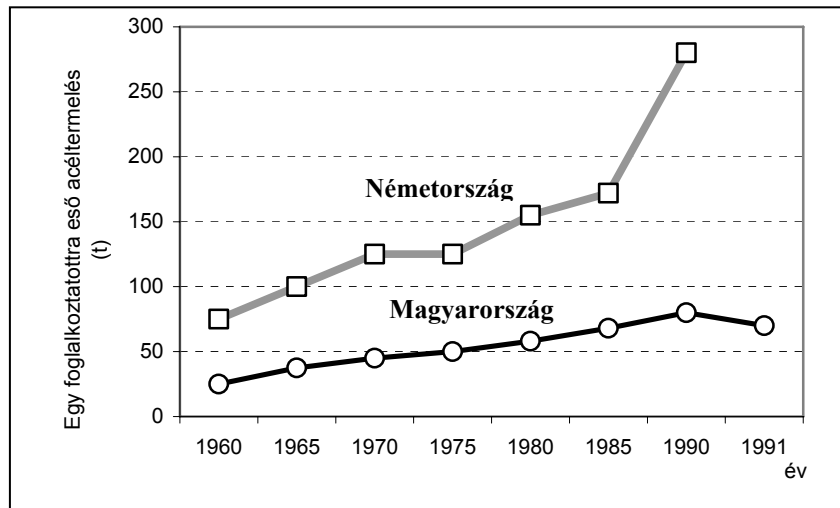
^{3/} 2014/1994.(II.16.). A borsodi acélipar reorganizációjáról.

^{4/} A borsodi acélipar folyamatos működésének biztosításáról (2110/1994. (X.27.). A borsodi acélipar reorganizációjának folytatásáról (2156/1994. (XII.24.).

Ennél jóval nagyobb tőkére lett volna szükség ahhoz, hogy a két gyár technológiája versenyképessé váljon, továbbá termékeik elérjék az ISO 9002 szabvány szerinti követelményeket.

A borsodi kohászati üzemek a termékeikhez szükséges alap- és segédanyagok túlnyomó részét importból szerezték be világszerte, ami tartósan csökkentette, egyébként sem magas versenyképességüket.

Az 1 fő foglalkoztatottra jutó acéltermelést Németországgal összehasonlítva jól látható, hogy a versenyképesség egyik fő komponense a hatékonyság főként a '80-as évek közepétől milyen drasztikusan növekvő eltérést mutat a két ország acéliparában. 1990-re közel négyszeresre nő a különbség (1. ábra).

1. ábra: Az egy foglalkoztatottra eső acéltermelés változása a német és magyar vaskohászatban

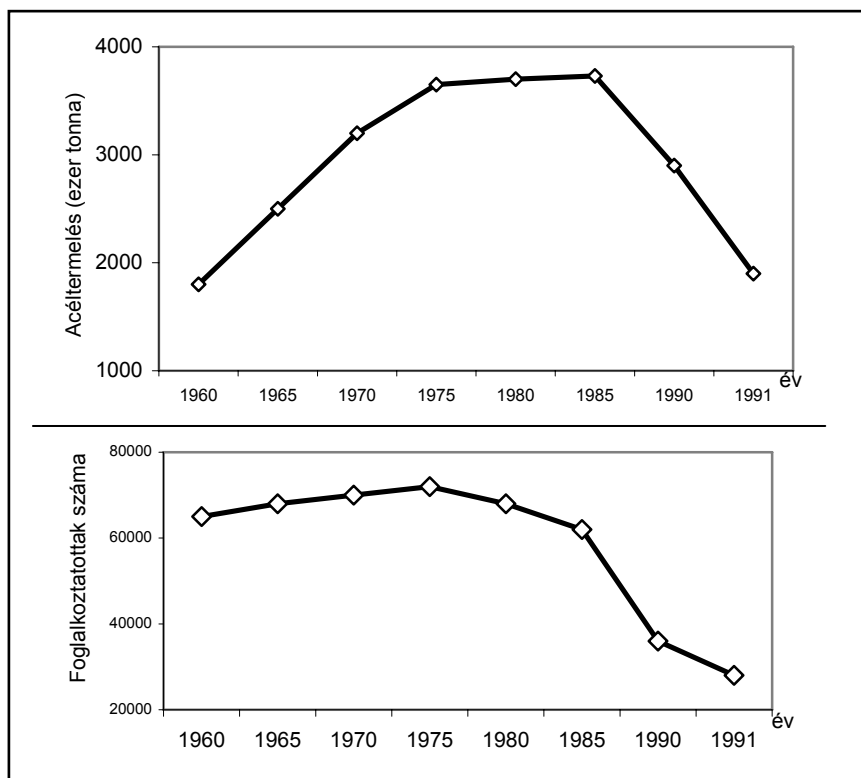
Forrás: Tardy P.: A magyar vaskohászat helyzete és kilátásai. Kohászat 125.évf.5.szám pp.186.

A magyar vaskohászatban foglalkoztatottak száma négy év alatt a korábbi létszám 40 %-ára csökkent (2. ábra).^{5/}

A magyar vaskohászatban a munkahelycsökkenés több mint háromszoros sebességgel játszódtott le, és egybeesett az általános világgazdasági és a tragikus méretű kelet-európai válsággal. (Sziklavári 1994).

A rendszerváltás időszakában (1989-1993) a borsodi iparvidék nehézipari vállalataira négy tényező hatott különösen kedvezőtlenül, az infláció, az elavult erőforrások, a vállalati menedzsment és az állami támogatások megszűnése. Az ágazati válság a térségben gyorsan tovagyűrűző hatást fejtett ki, hiszen ezek az ipari központok perifériáik fő foglalkoztató, kereskedelmi, szolgáltató, oktatási, közigazgatási centrumai is voltak. Válságuk következményeként drasztikusan csökkent a régió eltartó képessége.

^{5/} A fejlett országokban (pl. az EG tagállamaiban, az USA-ban) ilyen arányú foglalkoztatás-csökkenés 13 év alatt – 1974 és 1987 között – ment végbe. Ennyi idő alatt átstrukturálták a gazdaságot, folyamatosan új munkahelyeket teremtettek.

2. ábra: Az acélermelés és a vaskohászatban foglalkoztatottak számának változása Magyarországon

Forrás: Tardy P.: A magyar vaskohászat helyzete és kilátásai. Kohászat. 125. évf. 5. szám 187. o.

Az ágazat romló helyzetét mutatják a megye négy meghatározó nehézipari vállalatának (LKM, majd DIMAG Rt., majd DAM Rt.; Ózdi Kohászati Üzemek, majd ÓKÜ+OAM Rt.; December 4. Drótművek, majd D&D Rt.; Borsodnádasi Lemezgyár) mérleg adataiból származtatott mutatók (2. táblázat).

A vállalatok eladósodását mutatja a saját tőke arányának drasztikus csökkenése, és a rövidlejáratú hitelállomány gyors növekedése. Ugyanakkor a beruházási hitelek monoton csökkentek. A vállalatok forgóeszköz állományukat felélték, a pénzhányad a forgóeszközökön belül nagymértékben csökkent. Saját tőke arányos eredményük kritikussá vált, készletforgási sebességük lelassult, eszközarányos nyereségük az időszak elején minimális volt, majd veszteségbe fordult.

A két kohászati vállalat helyzetét nehezítette az ágazat konjunkturális helyzete is. 1989 és 1993 között erőteljes recessziós folyamat hatására a két vállalat által gyártott termékek piacán tartós, nagy arányú árcsökkenés következett be (3. ábra). Ez a körülmény tovább gerjesztette a válság elmélyülését és elhúzódását.

Az acélipar a recesszióra általában szervezeti karcsúsítással, kapacitás kihasználási szint csökkentésével (akár részleges és időszakos elbocsátásokkal), működési költségcsökkentéssel, a tőkeerősebb cégek intenzív műszaki fejlesztéssel reagálnak.

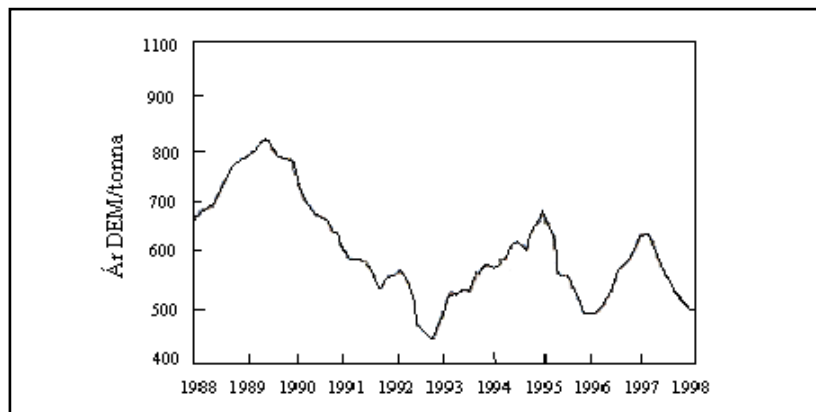
A tudatos beavatkozás elmulasztása a recesszió válságba fordulását okozhatja. Ha ez a válság egy térség meghatározó jelentőségű vállalatánál (vállalatainál) alakul ki, akkor ágazati, majd regionális kiterjedésűvé válik. Ez a folyamat játszódott le a borsodi iparvidéken.

2. táblázat: Válságra utaló mérlegadatok B-A-Z megye négy legnagyobb ^{6/} nehézipari vállalatai esetében

Mutató fajtája	1988	1989	1990	1991	1992
Saját tőke aránya az osztókében	53,0	50,0	46,6	17,6	- 20,0
Rövid lejáratú kötelezettségek/összes kötelezettség	43,2	45,5	48,8	79,1	85,9
Hosszú lejáratú kötelezettségek/összes kötelezettség	9,8	8,4	4,6	3,2	3,7
Forgóeszközök aránya az összes eszközön belül	66,1	65,3	59,5	55,1	57,4
Pénzhányad (pénz+értékpapír)/forgóeszközök	4,2	3,8	2,8	2,1	2,8
Mérleg szerinti eredmény/saját tőke	0,25	0,18	- 21,4	- 70,0	2,6*
Készletforgási sebesség (nap)	181	186	194	197	191
Eszközarányos nyereség	0,09	0,08	- 12,6	- 41,3	- 14,1

* Mind a számláló, mind a nevező negatív.

Forrás: A szerző saját szerkesztése cégbírósági mérlegadatok alapján

3. ábra: Árciklusok a hengerelt rútidom üzletágban
Forrás: Metall Buletin (1988-98)

^{6/} A vállalati nagyság az éves árbevétel és az átlagos foglalkoztatotti létszám alapján került meghatározásra.

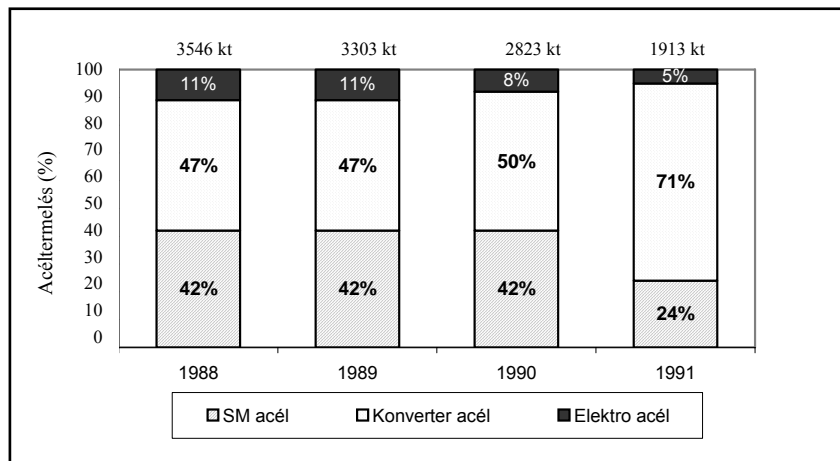
A nehézipari válság termékszerkezeti, technológiai okai a borsodi kohászatban

A magyar vaskohászat hosszútávú fejlesztésének stratégiai célkitűzéseit és pénzügyi erőforrásait az 1975. augusztusában hozott 5059/75 számú ÁTB határozat fogalmazta meg („A magyar vaskohászat 1990-ig terjedő hosszútávú fejlesztési koncepciója”). Ez a tervdokumentum 1990-re 5 Mt/év acélgyártó kapacitást irányzott elő.

A kapacitás csaknem fele Dunaújvárosban jött volna létre, míg Ózdon és Diósgyőrben lényegesen kisebb termelésnövekedést terveztek. A 15 éves átfutási idejű beruházás tervezett költsége 135 Mrd Ft (évi 9 Mrd Ft) volt.

„Az ambíciózus fejlesztési tervről hamar kiderült, hogy túlméretezett: már 1977-ben csökkentették Dunaújváros tervezett kapacitását (1,8 Mt/évre). A kapacitásnövelésnél sajnos kevésbé jelentősek voltak a technológiaváltásra vonatkozó elképzelések: 1990-ben még mindig 40 %-ra tervezték a Siemens-Martin acélgyártás részarányát.”^{7/} (Tardy – Bíró – Zimonyi 1995)

Hazánkban 1988 és 1991 között a drasztikus mennyiségi visszaesés mellett az alkalmazott acélgyártó technológiák korszerűtlen szerkezete volt jellemző (4. ábra). A Siemens-Martin eljárást 1991-től már csak Ózdon alkalmazták.

4. ábra: A magyarországi acélteljesítés technológiai arányainak változása (1988-91)

Forrás: Magyar Vas- és Acélipari Egyesülés közleménye: A magyar vaskohászat helyzete az 1991. évi adatok és az érvényesülő technikák tükrében. Kohászat, 1992. 9. szám pp.323)

A tervezett fejlesztések erőteljes redukálását jellemzi, hogy az eredeti 135 Mrd Ft-tal szemben csak 61,9 Mrd Ft-ot használtak fel a három tervperiódusban.^{8/}

^{7/} Nyugat-Európa az 1970-es évek végén tartott ezen a szinten.

^{8/} „A technológiai lemaradás a fejlett országokhoz képest növekedett. Nem változott érdemben a termékszerkezet sem: míg nemzetközi szinten a lapostermékek (lemezek, szalagok) részaránya egyre nőtt, és a 80-as évek közepén már jelentősen meghaladta a hosszűtermékekét (rúd-drót-idomáru), addig nálunk változatlanul a Diósgyőrben és Ózdon veszteségesen gyártott hosszűtermékek tették ki a vaskohászati gyártmányok nagyobbik hányadát. A külföldön is jobb pozíciója volt a Dunaújvárosban gyártott lapostermékeknek, mint a borsodi hosszűtermékeknek.

A fejlesztések elmaradásának egyenes következménye volt az észak-magyarországi kohászat szerepének további csökkenése (3. táblázat).

3. táblázat: Az acéltermelés változása a borsodi térségben (ezer tonna)

	1985	1990	2000	2003
Diósgyőr	1.070	690	190	110
Ózd	1.100	650	40	240

Forrás: MVAE, 2004

Diósgyőrben a termelés 2003-ra az 1985-ös szint egytizedére csökkent, Ózdon pedig közel a negyedére. Természetesen a létszámban is drasztikus változások figyelhetők meg, 1985-ben a dolgozói létszám Diósgyőrben: 20 ezer fő volt, Ózdon 11 ezer fő. 2003-ra 6 illetve 5 %-ra csökkent. (MVAE 2004)

A kohászati válság ágazati szintű kezelése (1992-2004)

A diósgyőri és az ózdi kohászati vállalatok külföldi tulajdonba adása a cégek pénzügyi-jövedelmezőségi és foglalkoztatási problémáit nem oldotta meg. Az államtól ebben az időben kapott támogatások majdnem teljes összegét a veszteségpótlásra, a tartozások rendezésére, folyó finanszírozásra és visszaállamosításra fordították. Tovább nehezítette a helyzetet, hogy az új és új tulajdonosok sem voltak tőkeerősek (vagy nem akartak többet befektetni új cégekbe). Mintha nem is állt volna szándékukban igazán rendbe tenni a társaságokat. A piacot, illetve a közvetlen piacra jutás lehetőségét vették meg, az esetleges pillanatnyi haszonszerzést tekintették elsődlegesnek.

Válságkezelő intézkedések Diósgyőrben

1992-re a térségben kialakult gazdasági válság elmélyülésének elkerülése érdekében az állam pénzügyi támogatást nyújtott a termelési feltételek fenntartására, aminek a felhasználását egy válságkezelő program végrehajtásához kötötte.^{9/} A reorganizációs program részbeni megvalósítása sem hozott azonban megnyugtató megoldást.

Az általános szerkezetátalakítással (termelési, termelékenységi és termékszerkezeti racionalizálás) érdemben nem foglalkoztak. A technológiaváltást követően két évig még további milliárdokat költött az állam a társaságra, de ennek egyetlen célja volt, a csőd elkerülése.

Átmeneti megoldásként 1995-ben visszaállamosították a részvénytársaságot azért, hogy a pénzügyi és szociális rendezést követően újra privatizálják.^{10/}

A magyar ipar strukturális elmaradottsága (a gépipar, egyéb acélfelhasználó ágazatok rendkívül gyenge exportképessége) és az egyre növekvő tőkés devizabevételi igények miatt a romló feltételek mellett is intenzív tőkés exportra kényszerült a magyar vaskohászat (termékeit veszteséggel értékesítette, amit a kormányzat a veszteségek finanszírozásával honorált)...

A magyar kormány 1975-90 közötti acélpolitikájának értékeléseként megállapítható, hogy az elhatározott fejlesztések jelentős eredményeket is hoztak, ugyanakkor hozzájárultak jelentős feszültségek kialakulásához. (Ózdon fenntartották a korszerűtlen acélgyártást, elmaradt a kívánatos mértékű termékszerkezet-váltás.) A fejlesztések fajlagos nagysága elmaradt a mértékadó nyugat-európai szinttől, finanszírozási rendszere pedig időről-időre fizetéseképtelenné tette a vállalatokat.” (Tardy – Bíró – Zimonyi 1995 50. o.)

^{9/} 3187/1992. (V.7.) Korm. hat. A DIMAG Vállalatcsoport gazdasági helyzetének rendezéséről.

^{10/} 21568/1994. (XII.24.) Korm. hat. A borsodi acélipar reorganizációjának folytatásáról.

A társaság értékesítésére 1998-ban került ismét sor. Az új tulajdonos a VSZ a.s. Kosice (Kassai Kohászati Művek) a társaságot mindössze két évig működtette, majd csődöt jelentett. A Diósgyőri Acélművek nehézségei meghaladták a szintén gondokkal küszködő kassai tulajdonos teherbíró képességét.

Ugyanez történt az olasz Cogne cégcsoporttal is, amely 2001. májusától 21 hónapig üzemeltette a társaságot DAM Steel Rt. néven, majd a cég 2003. márciusától ismét felszámolás alá került. A termelést 2004. tavaszán le kellett állítani, mivel hitel hiányában nem tudták a termelést finanszírozni. (A társaság gazdálkodása egyébként 1990 óta folyamatosan veszteséges volt, kivéve a 2000-es évet, amikor a felszámolás alatt működő gyár kb. egy évig nullszaldósan tudott termelni.)

Többszöri sikertelen eladási kísérlet után végül, a felszámolás alatt álló acélmű vagyonának kivásárlásával 2004. végén megkezdte működését a DAM 2004 Kft., amelyet a Donbass vállalatcsoport érdekeltségi körébe tartozónak tekintenek, bár a cégbejegyzés szerint erre való utalás nincs.

A privatizációra eddig mindig akkor került sor, amikor felszámolás alatt vagy felszámolás közeli helyzetben volt a társaság, ami megnehezítette azt, hogy komoly befektetőt lehessen találni. Az új tulajdonos belépése ellenére nagy a valószínűsége annak, hogy az acélgyártás véglegesen meg fog szünni Diósgyőrben.

Válságkezelő intézkedések Ózdon

A privatizáció kudarca után a válságkezelés hasonlóan történt, mint Diósgyőrben. Az állam visszavásárolta a céget, majd az újraindítást pénzügyileg támogatta, de a működtetés továbbra is veszteséges maradt, így néhány hónap múlva megindult a felszámolás.

A termelő egységek közül a felszámolás során csak a Rúd és Dróthengerművet ítélték a gazdaságos működtetésre alkalmasnak. A borsodi regionális válságkezelési program keretében a tulajdonos ÁPV Rt. kivásárolta a reorganizációhoz szükséges vagyonelemeket és átadta az Ózdi Acélművek Kft.-nek működtetésre. A társaságot több sikertelen pályázat után végül 1997-ben ismét privatizálták.

A jegyzett tőke 90 %-a került a Max Aicher GmbH tulajdonába. A privatizációs szerződésben foglaltak egy részét teljesítve, a tulajdonos állami támogatás nélkül 2001-re megvalósította a miniacélmű beruházást, a hengermű betétanyagainak biztosítására. A társaság gazdálkodása az acélpiacon követve hullámzó teljesítményt mutatott a tulajdonosváltást követően is. A 2003 őszén megindult acélpiacon áremelkedések – a betonacél ára fél év alatt közel 100 %-kal emelkedett – viszont komoly nyereséget eredményeztek.

A válság ágazati szintű kezelésének értékelése

A borsodi kohászati reorganizáció (közel 75 milliárd forint) ellenére sem jött létre versenyképes, hatékony, jövedelmező acélpiacon a térségben. A kohászati válságkezelés nem járt sikerrel. A kormányzati tőke injekciókkal azonban elérték, hogy a két társaság tovább működhessen a veszteségek ellenére, ami a régió foglalkoztatási helyzete szempontjából jelentős volt, de a vállalatok gazdálkodási helyzete továbbra is kritikus maradt.

A beavatkozás tüneti kezelést jelentett. A támogatások elsősorban a munkahelyek megőrzésére irányultak. A kormányzat nem merte és nem is volt képes felvállalni a tömeges elbocsátással járó lépéseket. Tőkehiány miatt ugyanakkor elmaradt a térség gazdasági átalakítása. A nagy működőtőke igényű intézkedések a két kohászati vállalat kerítésein belül realizálódtak, alacsony határfokkal.

Az ágazati válságkezelési program jelentős késést is szenvedett, így a korai beavatkozás alacsonyabb tőkeigényéhez képest jóval nagyobb állami forrást követelt. A vállalatok időről-időre újabb összegeket kaptak a veszteséges működés fenntartására.

Az 1992-97 közötti időszakban az állami juttatások 80 %-át a tulajdon viszonyok rendezésére, veszteségpótlásra és forgóeszköz finanszírozásra használták fel, a valódi vállalatban belüli szerkezetátalakításra (pl.: műszaki fejlesztések, profiltisztítás, a termékek továbbfeldolgozottsági fokának növelése, magasabb hozzáadott értéket képviselő termékek, szolgáltatások kifejlesztése, átképzések), a versenyképességet megalapozó technológiai modernizációra a támogatásoknak csak 20 %-a jutott.

1996 után az EU és Magyarország között megkötött Társulási Megállapodás szerint meg kellett szüntetni a magyar állam acélipari támogatásait (Európai Megállapodás 62. § (EC támogatási szabályok), ami végét jelentette a „lyukas vödrök töltögetésének” a borsodi kohászatban is.

A két vállalat néhány kiemelt mutatóját az 1996. utáni időszakban a 4. és 5. táblázat szemlélteti, melyek szerint a drasztikusan leépített kapacitások és az újabb privatizációs lépések után sem javult sokat a helyzet.

4. táblázat: A DAM Steel Rt. kiemelt mutatóinak alakulása

Megnevezés	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Az egy főre jutó nettó árbevétel változása (%)	28,7	25,6	- 1,2	- 5,1	31,6	43,6
Az adózás előtti eredmény jövedelmezősége (%)	-34,1	-15,5	-34,1	-25,5	-19,6	-17,0
Likviditási mutató (Ft/Ft)	1,1	0,9	0,5	..*	0,9	
* felszámolás, mérleg nem készült						

Forrás: Stefán M.: A hazai acélipari társaságok tulajdonosi szerkezete és kiemelt mutatóinak alakulása. Kohászat 2003. 1. szám pp.2.

5. táblázat: Az ÓAM Kft. kiemelt mutatóinak alakulása

Megnevezés	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Az egy főre jutó nettó árbevétel változása (%)	- 7,0	100,0	36,9	- 7,7	9,9	0,9
Az adózás előtti eredmény jövedelmezősége (%)	-22,0	0,4	3,7	- 5,2	-0,3	-18,9
Likviditási mutató (Ft/Ft)	0,7	0,6	1,0	0,7	0,7	

Forrás: Stefán M.: A hazai acélipari társaságok tulajdonosi szerkezete és kiemelt mutatóinak alakulása. Kohászat 2003. 1. szám 4. o.

A válság regionális szintű kezelésének értékelése

1993-ra világossá vált, hogy a Borsod-Abaúj-Zemplén megyében kialakult gazdasági strukturális és területi válság kezelésében a 80-as évek második felétől kibontakozó, alapvetően „tűzoltó” jellegű kormányzati beavatkozások hatástalanok maradtak. A PHARE Területfejlesztési Kísérleti Programjának II. komponense (Decentralizált döntési és szervezeti rendszer kialakítása) keretében Borsod-Abaúj-Zemplén megye (Szabolcs-Szatmár-Bereg megyével együtt) kísérleti terület lett.

Az „Acélipari régiók integrált átalakítási művelete” című, 1994-ben a PHARE program keretében kidolgozott tanulmány megállapításai és az Európai Unió 1993. júliusa és 1996. júliusa között megvalósított, a Megyei Fejlesztési Közalapítvány (ezen belül a megyei fejlesztési

tanács, igazgató tanács és fejlesztési ügynökség) létrehozását is eredményező PHARE Kísérleti Program tapasztalatai alapján született meg az 1123/1994. (XII.25.) Korm. határozatban testet öltő kormányzati elhatározás egy megyei fejlesztési program megfogalmazására, majd megvalósítására.

1995-re az említett kormányhatározat 2 milliárd Ft-ot különített el az állami keretből a megye kiemelt fejlesztésére, de a döntések nem a megyében születtek. A Megyei Fejlesztési Közalapítvány Kuratóriumának véleményezési joga volt, a döntéseket az érintett miniszterek hozták.

1995. január végére elkészült a munkaprogram, melyet a tárcákkal való egyeztetések után a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Területfejlesztési Tanács júniusban elfogadott, majd a kormány az 1113/1995. (XI.22.) határozatával legitímált. Így született meg a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Integrált Szerkezetátalakítási és Válságkezelési Program. A megyei döntéshozók kompetenciájába sorolt fejlesztési programról tulajdonképpen csak ekkortól beszélhettünk. A kormányhatározat 1996-ra 2,55 milliárd Ft-os keretet határozott meg a program végrehajtásához (tehát már megvalósult a decentralizáció, de a forrásintegráció még nem).

A döntéseket a Megyei Fejlesztési Tanács hozta meg, de azok nem térhettek el a központi pályázati elvektől, prioritásoktól, az egyes forrásokra külön-külön kellett pályázatokat kiírni, ezért a megígért PHARE forrásokat sem lehetett még igénybe venni.

Az 1997-es évet a 2345/1996. (XII.11.) Korm. határozat alapozta meg. A megyei program forrásaihoz 4,0 milliárd Ft állami hozzájárulást határozott meg és a program történetében először lehetőség adódott a források egy részének tényleges integrációjára.

Mivel az ebben az évben bevonásra kerülő PHARE források és egyes magyar források is további egyeztetéseket kívántak, a kiemelt idegenforgalmi, a kistérségi, a vállalkozói infrastruktúrafejlesztési, valamint a környezetvédelmi pályázatokat csak augusztusban lehetett meghirdetni.

1998-ra igyekezvén a tapasztalatokból tanulni és a folyamatokat felgyorsítani, az 1998. évi feladattervet a Területfejlesztési Tanács még 1997. decemberében elfogadta úgy, hogy a forrásokról még nem voltak pontos információk. A Kormány a 2069/1998. (III.25.) Korm. határozattal döntött a feladatterv elfogadásáról és a program céljaira felhasználható 6,2 milliárd forintos keretről. Ez a vártnál kevesebbnek bizonyult, ezért az elfogadott feladattervből egy jelentős részt ki kellett hagyni.

A feladatok 8 alprogramban kerültek meghatározásra:

- I. Vállalkozási tanácsadás, üzleti szolgáltatások.
- II. Vállalkozások tőkeellátása.
- III. Vállalkozói infrastruktúra fejlesztése.
- IV. A gazdaságfejlesztés integrált kistérségi rendszerének kialakítása.
- V. A makrogazdasági feltételrendszer befolyásolása.
- VI. Képzés.
- VII. Intézkedések speciális csoportok részére.
- VIII. A gazdaságfejlesztés fizikai feltételrendszere.

A program a kormány és a PHARE által megkötött szerződésnek megfelelően 23 millió ECU külföldi forrás bevonásával számolt.

A program megvalósítása éves feladattervekre bontva történt. Az éves feladattervek és az egész program megvalósulását alapvetően két tényező akadályozta:

- a kormányzati források integrációjának hiánya csak késleltetetten tette lehetővé a PHARE források bevonását.
- A 23 millió ECU PHARE forrással szemben összességében csupán 5 millió ECU finanszírozta a programot, ebből is csak 2 millió ECU (451 millió Ft) tartozott közvetlenül a Területfejlesztési Tanács döntési kompetenciájába.

1998-ra az integráció előrehaladása, a források sajnálatos szűkülése a feladattervben megjelenő célok szűküléséhez vezetett.

A finanszírozási terv a kormányzati döntéssel összhangban (1123/1994. (XII.25.) Korm. határozat) külön tartalmazta az 1995. év, valamint az 1996-98 évek forrásait. A program összességében 30.364 millió Ft fejlesztést tervezett, mely 56,9 %-os állami, 11,7 %-os PHARE és 31,4 %-os saját forrással számolt.

A kormányzati források évente önálló kormányhatározatban kerültek meghatározásra.

A PHARE források jelentős, 22 millió ECU-ról 5 millió ECU-ra való csökkenése a válságkezelési programot igen alulfinanszírozottá tette.

1997-ben a források szűkösségének és a beérkezett nagy számú és támogatási igényű pályázatok ismeretében a döntési időszakban kísérlet történt forrásaddícióra, külső eszközök bevonására (MFB hitel), de ez nem pótolhatta a kiesett EU forrást.

A rendelkezésre álló forrásokból a három év alatt beérkezett 3200 pályázatban megfogalmazott, közel 40 milliárd Ft-os támogatási igény negyedét lehetett kielégíteni.

A program három éves futamidejére tervezett és az alatt ténylegesen felhasznált pénzügyi forrásait a 6. táblázat számszerűsíti. Az adatok alapján a válságkezelési program a tervezett külső forrásoknak csak 54,6 %-át kapta meg.

6. táblázat: Az Integrált Szerkezetátalakítási és Válságkezelési Program tervezett és tényleges külső forrásai, illetve fejlesztései (1996-1998) *(millió Ft-ban)*

Alprogramok	Támogatás tervezett külső forrása		Támogatás tényleges külső forrása	
	Kormányzati	PHARE	Kormányzati	PHARE
Vállalkozói tanácsadás, üzleti szolgáltatásfejlesztés	50	262	240	0
Vállalkozások tőkeellátása	5.250	1.635	6.236	451
Vállalkozói infrastruktúra	45	459	645	-
Gazdaságfejlesztés integrált kistérségi rendszere	25	95	87	-
Makrogazdasági feltételrendszere (lobby program)	0	0	0	0
Képzési alprogram	60	180	4	-
Intézkedés speciális csoportok részére	520	204	558	-
Gazdaságfejlesztés fizikai feltételrendszere	8.218	635	1.410	-
<i>Összesen</i>	<i>14.168</i>	<i>2.470</i>	<i>9.180</i>	<i>451</i>
<i>Mindösszesen</i>	<i>17.638</i>		<i>9.631</i>	

Forrás: B-A-Z Megyei Területfejlesztési Tanács, 1999.

Az értékelés végére egy összehasonlító adatsor a programnak a munkanélküliségi helyzet javítására gyakorolt hatását érzékelteti.

A program megvalósítása során közel 30 ezer munkahely szűnt meg, ugyanebben az időszakban a Területfejlesztési Tanács a program keretében 7.200 új munkahely létrehozását támogatta, melyek a megszűnt munkahelyek 24 %-át teszik ki.

Irodalomjegyzék

- Magyar Vas- és Acélipari Egyesülés Közleménye (1992): A magyar vaskohászat helyzete az 1991. évi adatok és az érvényesülő tendenciák tükrében. Kohászat, 1992. 9. szám. 321-324. o.
- Kóródi J. (1959): A borsodi iparvidék. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Aal és Kollega Kft (1999): Steel Industry Restructuring Hungary Project final report. Budapest.
- Tardy P. – Bíró Gy. – Zimonyi Z. (1995): Állami Acélprogramok 1970-90 között: Korlátozott lehetőségek és eredmények. 1995. 2-3. szám 49-51. o.
- Bakos I. (2002): Területfejlesztési stratégiák és programok tervezésének módszertana. Bíbor Kiadó, Miskolc.
- Stefán M. (2003): A hazai acélipari társaságok tulajdonosi szerkezete és kiemelt mutatóinak alakulása. Kohászat, 2003. 1. szám. 1-6. o.
- Sziklavári J. (1994): Az acélipar válsága. Kohászat. 1994. 9. szám. 349-355. o.
- Tardy P. (1992): A magyar vaskohászat helyzete és kilátásai. Kohászat 1992. 5. szám. 181-189. o.
- Bakos I. (2003): Európai válságkezelési esettanulmányok. Oktatási segédlet. Miskolci Egyetem.
- B-A-Z Megyei Területfejlesztési Tanács (1999): Az integrált szerkezetátalakítási és válságkezelési program végrehajtásának folyamata és eredményei Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Miskolc.

Tóthné Szita Klára és Buday-Malik Adrienn

Borsod-Abaúj-Zemplén megye: úton a fenntarthatóság felé?

Bevezetés

Ma a fenntartható fejlődés és annak megvalósítása szerves része (főként Johannesburg és Lisszabon után) az Európai Unió közösségi politikáinak és ezen belül regionális politikájának is. A társadalmi és gazdasági fejlődés céljaival harmonizáltan, a politikákba integráltan, horizontálisan illeszkedő környezeti fenntarthatósági cél gyakorlati elérése azonban annál nagyobb kérdés. *Magyarországon leginkább az olyan régiók számára jelenthet nagy kihívást a megvalósítás, mint pl. az Észak-magyarországi régió; hiszen itt egyelőre a valódi küzdelem a gazdasági versenyképességért, az élhetőbb életminőségért folyik.* Ebben a régióban az integrált fejlődés-fejlesztés környezeti motívuma még nem mondható hagyományosnak.

2000-ben, a csatlakozási tárgyalások során Magyarország komoly elmarasztalást kapott az Uniótól környezeti állapotára, ill. azzal kapcsolatos erőfeszítésekre vonatkozóan. Az éves jelentésben – a jogharmonizációs lemaradások, a levegő-, víz- ill. hulladékgazdálkodás problémái mellett - kiemelésre került: további területi környezetvédelmi szervezetek létrehozására ill. megerősítésére van szükség ahhoz, hogy lépést tudjunk tartani a Közösség fenntarthatósági politikájával. A csatlakozási tárgyalások környezetvédelmi fejezete 2001. évben sikeresen lezárult, de a területi hatósági szervek fejlesztése ill. a regionális környezeti konfliktusok továbbra is napirenden maradtak.

A csatlakozási folyamat eredménye, hogy a 2003-2008. közötti időszakra vonatkozóan a Nemzeti Környezetvédelmi Program külön figyelmet szentel a környezetpolitika ágazati és regionális megerősítésének, az NKP-II előrehaladás-mérésének, ellenőrzésének, valamint a végrehajtás regionális szervezési- és szervezeti kérdéseinek. 2005-ben új feladatként jelent meg a fenntartható fejlődés nemzeti stratégiájának elkészítése, amely hosszú távú kitekintésben határozza meg az elérendő célokat. Mivel a fenntarthatóság koncepciója közel 20 éves múltra tekint vissza, megkíséreltük a megye fenntartható fejlődés felé való elmozdulásának értékelését.

A fenntartható fejlődés felé haladás mérésének megvalósítása azonban nem egyszerű feladat. Néhány OECD országban a fenntarthatóság 3 pillérére alapozva (gazdasági fejlődés, környezeti egyensúly és társadalmi haladás), ill. az önálló nemzeti stratégia mérésére ugyan meghatároztak indikátorokat (amelyek döntő többségben Bellgio 10 alapelveére épülnek¹), de nem alakult ki egységes jelzőszám-rendszer. Magyarországra vonatkozóan pedig egyáltalán nem fejlesztettek ki indikátorokat. Az EU Fenntartható Fejlődés Stratégiájának megvalósítását mérő² indikátorok listáját (*SEC (2005) 161 final*) is csak 2005-ben publikálták. Vizsgálatainknál mindkét listát figyelembe vettük, de eltérő jelző- és mérőszámokkal dolgoztunk, mert az analízist korlátozta az adatok elérhetősége és sokszor összehasonlításra alkalmatlan formája.

¹ Az alapelvek az alábbiakat tartalmazzák: célok és víziók, holisztikus megközelítés, lényegi elemek, megfelelő feltételek, gyakorlatra orientáló, nyitottság, hatékony kommunikáció, területi részvétel, önjáró elemzés, intézményi kapacitás (Bellgio, 1995) in: Hass, J.L., F. Brunvoll., H. Hoie (2003) Overview of Sustainable development indicators used by national and international Agencies, OECD Statistics Working Paper 2002/2 OECD STD/DOC(2002)2, Hardi és Zdan 1997 nyomán <http://iisd1.iisd.ca/measure/1.htm>

² Measuring progress towards a more sustainable Europe - Sustainable development indicators for the European Union - Data 1990-2005

A gazdaság teljesítőképessége, fejlődése

E vonatkozásban Borsod-Abaúj-Zemplén megye sajátos helyzetben van. Mint az ország egyik meghatározó ipari centrumában, a megyében már a 80-as évek végén kísérletet tettek a környezetgazdálkodás hazai modelljének³ kidolgozására, amit indokolt az erős légszennyezettség és a nagymennyiségű veszélyes hulladék. A régió gazdasági teljesítőképessége azonban már 1985-től csökkent, a rendszerváltás után a termelés drámaian visszaesett, 1992-ben mélypontra került, s a KSH regionális gazdasági statisztikai adatai szerint 1994-óta tulajdonképpen nem változott az országos rangsorban való elhelyezkedése.

A gazdasági visszaesés után, újabb élénkülés csak 1996-tól következett be, de a térség még mindig nem tudta elérni korábbi teljesítményszintjét. 1994-ben az egy főre eső GDP az országos átlag 70 %-a volt, 2003-ban viszont az Észak-magyarországi régióban már csak 60% körül mozgott, miközben a Közép-Magyarországon élőkre 161% jutott⁴. A 2000 utáni erőteljesebb fejlődés ellenére ez a régió az EU-n belül a leggyengébb gazdasági teljesítményt nyújtó 10 régió között szerepel a 7902 EUR/fő GDP-jével, amely az EU átlagának csupán 37,3 %-a.

Ehhez szorosan kapcsolódott a munkanélküliségi ráta alakulása (1993-ban 16%!), ami az országban a legrosszabb volt, és az ma is: 2004-ben 9,7%, jelenleg 10% körül mozog⁵. Figyelemre méltó azonban, hogy Észak-Magyarország ill. ezen belül Borsod-Abaúj-Zemplén megye ipari termelés növekedése 2003-ról 2004-re 15-16% körüli átlagos bővüléssel az országban a legnagyobb volt, ami biztató jele a gazdasági teljesítőképesség javulásának. Valószínűleg ennek is köszönhető, hogy a megye a nagyon magas munkanélküliségi ráta ellenére élen jár annak „ledolgozásában” (6,3 százalékpontos csökkenéssel).

A teljesítménynövekedési tendencia 2005. első félévében is folytatódott, továbbra is a gépipari ágazat legdinamikusabb bővülésével (jelenleg kb. a teljes feldolgozóipari termelési érték 33%-a a gépiparból származik).⁶ Kedvezőnek mondható, hogy az ipari beruházások, szállítás, raktározás, posta, távközlés beruházásai meghaladták az országos átlagot.

A beruházások alakulása a 90-es évektől kezdődően elmaradt az országos átlagtól, a külföldi tőkebefektetések aránya alacsony volt. Az egy főre eső működőtőke-állomány az országos átlag alatti, viszont a relatív működő tőke-állomány növekedése tekintetében (11,5 %) a második helyet foglalja el a megyék között.

A K+F tevékenységben is volt némi elmozdulás, ami egy-egy intézmény körül koncentráltabban jelenik meg (Miskolci Egyetem, Bay Zoltán Alkalmazott Kutatási Alapítvány, ITDH, NORDA).

A környezetvédelmi beruházások viszonylag kedvező képet mutattak. A beruházási összegek folyóáron nőttek, igaz a deflációs index figyelembevételével szerényebb a növekedés. A beruházások jelentős része szennyvízkezeléshez kapcsolódik. Az összehasonlítást korlátozza, hogy 1999-től változott a beruházási statisztikai adatok tartalma, így a környezetvédelmi beruházások nem követhetők nyomon.

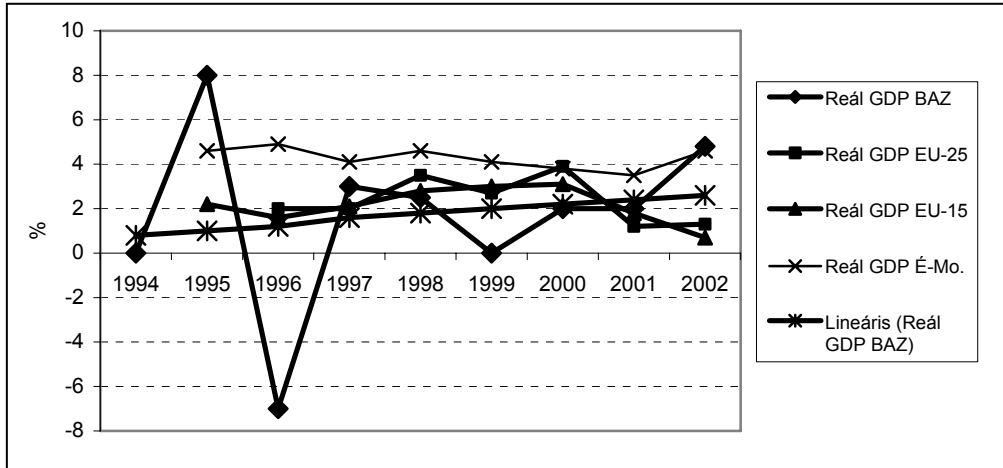
A fenntartható fejlődés felé való elmozdulást mintegy 10 éves időtávot figyelembe véve az alábbi indikátorok segítségével próbáltuk mérni úgy, hogy az egyes indikátorelemek változásait vizsgáltuk. A gazdasági fejlődés indexéhez a 2003-ban elért eredményeket 1994-höz viszonyítottuk, majd a kapott mutatókat átlagoltuk (1. táblázat).

³ G10 kutatási programok, OMFB

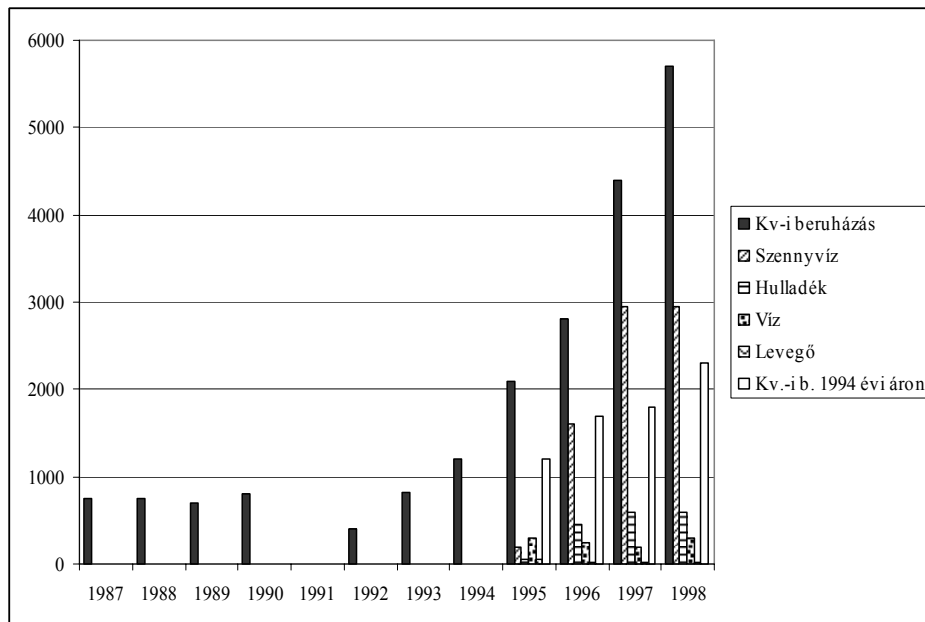
⁴ Forrás: A gazdasági fejlődés regionális különbségei Magyarországon 2004-ben, KSH

⁵ Forrás: KSH, MEF

⁶ (Forrás: Statisztikai tájékoztató, B.A.Z. megye, 2005/2, KSH)

1. ábra: Borsod-Abaúj-Zemplén megye reál GDP-jének összehasonlító vizsgálata
Forrás: EUROSTAT és KSH

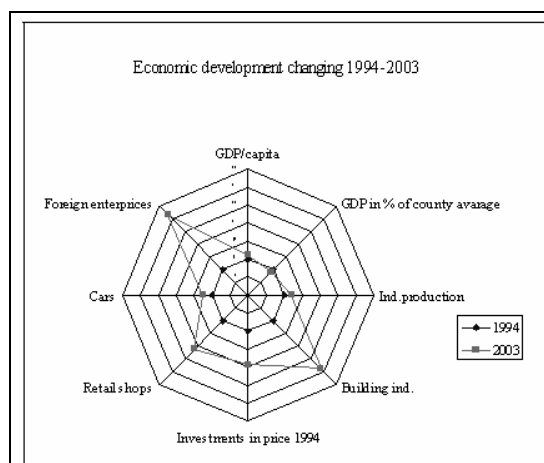
2. ábra: A környezetvédelmi beruházások alakulása (millió Ft)
Forrás: KSH

A gazdasági mutatók közül néhány mintegy háromszoros emelkedést mutat, de a meghatározó GDP/fő éves növekedése alig haladja meg az 1 %-ot. Tíz év alatt a jövedelmi mutatók minimálisan mozdultak el, és az országos átlaghoz képest romlott a megye helyzete, ami többek között jelzi azt, hogy az EU Lisszaboni célkitűzéseitől még nagyon távol van. Az ipari termelésben is csak alig 20 százalékos változás következett be. A foglalkoztatásban is csak enyhe javulás tapasztalható. A beruházások terén, különösen az építőiparban volt jelentős fejlődés.

1. táblázat: A fenntartható fejlődés mérésére kiválasztott néhány gazdasági indikátor alakulása

Indikátor	1994	1995	2000	2001	2002	2003	2003 1994 %- ában
B.A.Z. megye GDP/fő (ezer Ft)	329	430	827	936	1025	1157	
B.A.Z. GDP/ fő (ezer Ft) 1994-es áron	329	336	319	331	344	371	112
BAZ GDP (millió Ft)	177474	232186	623722	694657	765754	854140	
Országos átlag %-ában	70	76	64	63	62	63	90
Ország GDP/fő (ezer Ft)	425	544	1290	1458	1648	1835	
Ország összesen GDP (millió Ft)	1364811	5561865	13172293	14849809	16740421	18568272	
Ipari termelés (mrd Ft)	180,8	308,3	649,2	710,8	715,1	671,371	
Ipari termelés (1994.évi áron)	180.814	240.860	250,8	251.5	240.31	215.87	119
Építőipar (millió Ft)	10602	11571	44939	56725	62335	93922	
Építőipar (1994. évi áron)	10602	9025	17365	20073	20948	30146	284
Kereskedelmi üzletek száma	10784	11762	9678	9856	10027	10072	210
Személy-gépkocsi	117927	118495	121125	126267	136035	146959	124
Beruházás (millió Ft)	37228	60206	127905	126152	180805	222673	
Beruházás 1994. évi áron	37228	46963	49095	44641	60877	71484	192
Külföldi érdekeltségű vállalkozások sz.*	265	281	385	343	372	345	313
2003/1994 adatainak hányadosai, átlagban							180.5

Forrás: KSH, B.A.Z. megye Statisztikai Évkönyvek

3. ábra: A gazdasági fejlődés alakulása néhány mutató alapján

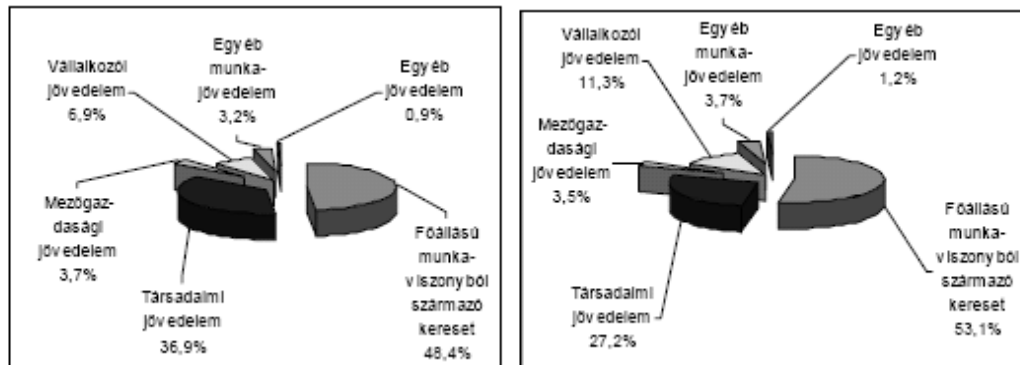
Forrás: saját szerkesztés

A társadalmi fejlődés alakulása

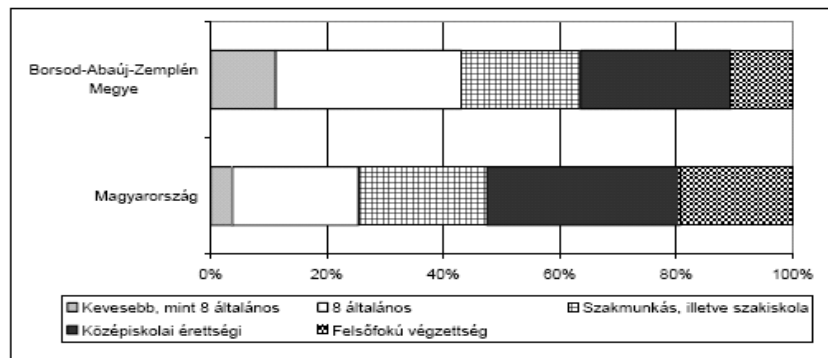
A társadalmi haladás vonatkozásában még gyengébb a térség teljesítménye. Kedvezőtlen, hogy a régióban 100 aktív keresőre 92 eltartott (24 munkanélküli) jut, amíg az országos átlag 67 eltartott, és ezen belül 10 munkanélküli. A KSH adatai szerint 2004-ben évi átlagban fejenként 518 861 forintot fordítottak személyes kiadásokra a háztartások, amelynek 24 %-át

élelmiszervásárlásokra, 20 %-át lakásfenntartásra, 18%-át közlekedésre, hírközlésre költötték (4-5. ábra). A többi régióhoz hasonlóan az élelmiszereken belül Észak-Magyarországon is a húsfélék fogyasztása tette ki a legnagyobb, 31%-os hányadot, ezekre a régió lakói fejenként 38 ezer forintot költöttek. (Szabó 2004)

Ugyanakkor, itt tapasztalható az egyik legmagasabb termékenységi mutató, és figyelmet érdemel, hogy a megyében a szülő nők között az országosnál magasabb a 25 év alattiak, és alacsonyabb az ettől idősebbek aránya. Különösen szembetűnő a különbség az egészen fiatal anyáknál: a 14 év alattiak aránya háromszorosa (0,3 %), a 15-19 éveseké kétszerese (13,7 %) az országosnak⁷. Ez azt is jelenti, hogy az oktatási rendszerből kiszakadnak, és későbbi integrálódásuk is problematikus (6. ábra).

4-5. ábra: Az egy főre jutó bruttó jövedelmek megoszlása a régióban és országosan
Forrás: Szabó, 2004

6. ábra: A szülő nők megoszlása iskolai végzettség szerint, 2003
Forrás: KSH, 2005.

Az 1991. évi mélypontot követő munkaerőelbocsátás és a tartósan munkanélküliek számának stagnálása a lakosság egészségi állapotát is megviselte. Legalábbis valószínűsíthető, hogy a

⁷ A 2003. évi adatok alapján a szülőképes korú (15-49 éves) nők termékenysége Borsod-Abaúj-Zemplénben a legmagasabb. Fejes László, Restyánt Jaczkó Valéria: : Élveszületések, termékenység és magzati veszteségek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében az 1960-as évektől napjainkig KSH Miskolci Igazgatósága Miskolc, 2005. július 22.

keringési rendszer megbetegedéseire visszavezethető halálok magas arányában szignifikáns szerepe volt a munkahelyvesztésnek, amely azóta is vezető halálökként jelenik meg, melyet a dagantos megbetegedések követnek a sorban.

Az emberi fejlődés indexe

A fentiekkel magyarázható, hogy a térségben a jólét mérésére kifejlesztett HDI mutató is jócskán elmarad az országos értékektől, ami egyébként hazánk viszonylatában is romlott az elmúlt években. 1992-ben Magyarországra a HDI 0,863 volt, 1995-ben 0.836 (Forrás: *UNDP Human Development Reports, 1992 and 1995*), más forrásokból származó adatok szerint 1999-ben pedig 0.81 és 2002-ben 0.79 értéket mutatott.

2. táblázat: Az emberi fejlődés mutatójának (HDI) alakulása Észak-Magyarországon 1999-ben

Megye/régió	Népesség ezer fő	HDI* (99)	Születéskor várható élettartam	Iskolázottsági mutató	Egy lakosra jutó GDP (PPP/USD)
BAZ	730	0,788	69,6	75,2	7200
Heves	323	0,800	70,8	75,4	7700
Nógrád	217	0,776	70,2	71,2	5900
Észak-Magyarország	1269	0,790			

*A régió HDI értéke a megyei értékek lakossággal súlyozott átlaga

Forrás: Kocziszky, 2004

3. táblázat: Az emberi fejlődés mutatójának (HDI) alakulása hazánkban 2002-ben

Régió	GDP/fő	Index ¹	Élettartam (év) ²	Index ²	Iskolázottság (%) ³	Index ³	HDI
Közép-Magyarország	1.997	0,88	72,09	0,78	51,7	0,52	0,709
Nyugat-Dunántúl	1.494	0,84	73,32	0,79	37,4	0,37	0,666
Közép-Dunántúl	1.318	0,81	71,76	0,78	35,9	0,36	0,651
Dél-Dunántúl	982	0,77	71,03	0,77	33,7	0,34	0,623
Dél-Alföld	943	0,76	71,37	0,77	33,5	0,34	0,622
Észak-Magyarország	847	0,74	70,90	„77	35,0	0,35	0,618
Észak-Alföld	832	0,74	70,86	0,76	32,6	0,33	0,609

¹ Egy főre jutó GDP (ezer forint), Forrás: A bruttó hazai termék (GDP) területi megoszlása 2002-ben.

KSH Budapest, 2003.

² A születéskor várható átlagos élettartam (év), Forrás: Demográfiai évkönyv 2002.

³ A 18 éves és idősebbek közül legalább a középiskola 12. évfolyamát elvégezte (a megfelelő korúak %-ában), Forrás: *Népszámlálás 2001.2. Részletes adatok*.

Forrás: KSH területi statisztikai évkönyvei, Kocziszky, 2004.

4. táblázat: Társadalmi indikátorok alakulása 1993-2004 között

Társadalmi indikátorok	1991	1994	1995	2000	2001	2002	2003	Fejlődési index 2004/1994 (%)
Munkanélküliség (%)	13,1	16	18,5	11,7	9,4	10,5	11,5	71
Daganatos betegségben meghaltak száma	2353	2356	2317	2414	2281	2323	2379	100.9
Keringési rendszer betegségei	5388	5346	5258	4997	5177	5122	5081	95
Regisztrált munkanélküliek	50757	55036	56351	56359	49964	53758	53550	97
Lakásállomány		277531	278460	278966**	279776	280432	281373	101.3
Orvosok száma		2144	2179		1745		1770	82.5
Kórházi ágy	6747	6563	6047	5505	5370	5415	5400	82.2
Oktatásban részesülők nappali		159071	159599	156500	153600	152179		95
Aggregált index								90.5

A fenti mutatók szerint társadalmi haladás nem következett be, még akkor sem, ha néhány mutató stagnált.

A környezeti állapot helyzete és változása

5. táblázat: Észak-Magyarország légszennyezettség indexe 2003-ban

Település	Légszennyezettség Index			Értékelés a legmagasabb indexű szennyezőkomponens alapján
	SO2	NO2	Ülepedő por	
<i>Észak-magyarországi Környezetvédelmi Felügyelőség</i>				
Bükkszentkereszt	Kiváló (1)	Kiváló (1)	Jó (2)	Jó (2)
Eger	Kiváló (1)	Jó (2)	Jó (2)	Jó (2)
Farkaslyuk	Kiváló (1)	Kiváló (1)	Kiváló (1)	Kiváló (1)
Gyöngyös	Kiváló (1)	Jó (2)	Jó (2)	Jó (2)
Kazincbarcika	Kiváló (1)	Jó (2)	Jó (2)	Jó (2)
Mátravidéki Hőerőmű	Kiváló (1)	Kiváló (1)	Jó (2)	Jó (2)
Miskolc	Kiváló (1)	Jó (2)	Jó (2)	Jó (2)
Oszlár	*	*	Kiváló (1)	Kiváló (1)
Ózd	Kiváló (1)	Jó (2)	Jó (2)	Jó (2)
Sajószentpéter	*	*	Jó (2)	Jó (2)
Szirmabesenyő	*	*	Jó (2)	Jó (2)
Tiszaújváros	Kiváló (1)	Kiváló (1)	Jó (2)	Jó (2)

Forrás: Értékelés a 17/2001. (VIII. 3.) KÖM Rendeletben előírt 75%-os adatrendelkezésre állás figyelembevételével, települések szerint

A légszennyezettségben bekövetkező változás két okra vezethető vissza. Egyrészt az ipari termelés 1985-ben kezdődő visszaesésére, amely 1993-ban volt mélyponton, másrészt a technológiai fejlesztésekkel is összekapcsolódik. Az általános levegőminőségi állapot visszavezethető a telephelyek kibocsátásainak csökkenésére, de az emisszió még mindig számottevő.

Hasonló javulás következett be a hulladék- és szennyvízkibocsátás terén is. Az, hogy ezek a pozitív változások mennyiben a technológiaváltás, a környezetvédelmi fejlesztés vagy környezeti tudat-javulás eredményei, elég nehéz megítélni, mivel a statisztikai adattartalom nem koherens. Az viszont tény, hogy a tanúsított környezettudatos irányítási rendszerrel működő vállalatok száma nőtt.

A fenti változások helyt adhatnak a fenntarthatósági törekvéseknek is. A régió gazdasági fejlettsége, potenciálja, működő tőkével szembeni abszorpciós képessége ugyanis egyik legjelentősebb tényezője a fenntarthatósági célok megvalósításának.

Azt azonban érdemes megjegyezni, hogy a 90-es évek végére befejeződő szerkezetváltást megelőző néhány év csalóka képet közölt a megyéről: környezeti mutatói - a korábbi nehézipari tevékenységek megszakadásának köszönhetően – tehát egyértelmű javulást mutattak. Ez tükröződik a veszélyes hulladéktermelés és a telephelyi szennyezőanyag-kibocsátás alakulását mutató statisztikákban is (Lsd. 6-7. táblázat).

6. táblázat: Veszélyes hulladékok termelése BAZ megyében (1996-2003)

Év	Veszélyes hulladék (kg)
1996	293 869 388
1997	694 406 993
1998	810 259 728
1999	470 105 306
2000	151 224 593
2001	185 721 343
2002	51 442 338
2003	49 577 346

Forrás: HIR – Hulladék Információs Rendszer, KvVM

7. táblázat: Telephelyek szennyezőanyag-kibocsátásai

Telephely megnevezése	Szennyezőanyag mennyisége kg/év				
	Kéndioxid	Szén-monoxid	Nitrogén-oxidok	Szilárd	Szerves
Borsodi Energetikai Kft	25.015.185	119.524	1.479.081	1.950.147	
AES Tisza Erőmű Rt	27.893.567	306.035	2.063.034	1.018.787	
AES Tisza Erőmű Rt	13.960.455	336.822	3.528.013	1.139.777	
BorsodChem Rt		1.136.377	15.578	28.997	714.637
Tiszai Vegyi Kombinát Rt	115087	45.476	556.517	10.842	3.618
Diósgyőri Acélművek Ipari és Kereskedelmi Rt	113	715.615	24.570	46.909	
PANNONCEM Cementipari Rt	29980	190.281	76.6038	29.527	
Zeotrade Bányászati és Feldolgozó Kft	4274	23.522	1.829	81.730	
MOL Rt. Tiszai Finomító	927.170	59.343	68.030	8.219	
Szerencsi Cukorgyár Rt	238.840	104.803	81.256	22.510	
Északmagyar Téglaiipari Rt	6404	44.082	18.458	2.306	
<i>Összesen:</i>	<i>68.191.075</i>	<i>3.081.880</i>	<i>8.602.404</i>	<i>4.339.751</i>	<i>718.256</i>

Forrás: BAZ megye környezetvédelmi helyzete, 2003

A visszafogottabb környezetszennyezés ténye elterelte a figyelmet arról, hogy a strukturális átalakulás és az ipari termelés volumenének visszaesése a felelős ezért – s a szerkezetváltás tetőzésével a reális környezeti kockázatok és konfliktusok ismét megmutatkoznak majd (Lsd.: Borsod-Abauj-Zemplén megye legnagyobb hulladéktermelői, 1996/1998.).

8. táblázat: Borsod-Abauj-Zemplén megye legnagyobb hulladéktermelői

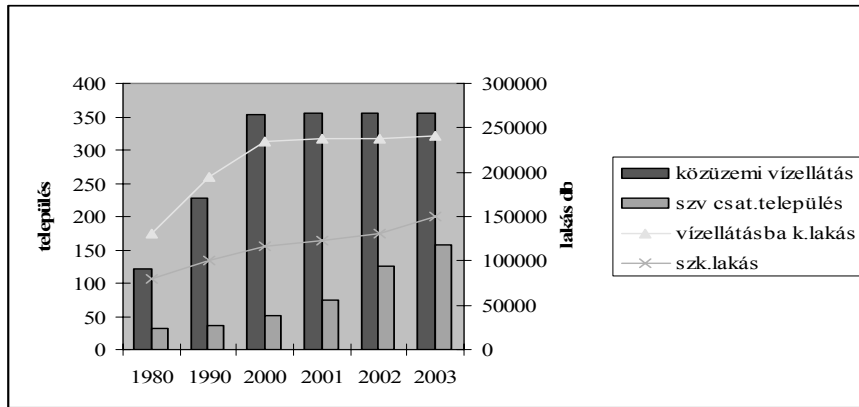
Adatszolgáltató ügyfél	Veszélyes hulladék (kg)	Adatszolgáltató ügyfél	Veszélyes hulladék (kg)
<i>1996</i>		<i>1998</i>	
Aes Borsodi Energetikai Termelő És Szolgáltató Kft.	110.477.557	Aes-Tisza Erőmű Rt.	440.571.564
Aes-Tisza Erőmű Rt	104.347.306	Aes Borsodi Energetikai Termelő és Szolgáltató Kft.	281.511.309
Borsodchem Rt.	31.061.210	Borsodchem Rt.	31.946.858
Csavar- és Húzórtáru Rt.	9.521.732	Tiszai Vegyi Kombinát Rt /Tvk Rt/	15.967.627
MOL Magyar Olaj- és Gázipari Rt.	7.789.382	Sajó Hulladék- és Szennyvízkezelő Kft.	11.780.767
Framochem Francia-Magyar Finomkémiai Kft.	6.852.580	MOL Magyar Olaj- és Gázipari Rt.	7.663.702
Magyar Államvasutak Részvénytársaság	4.719.710	Framochem Francia-Magyar Finomkémiai Kft.	4.156.640
Sajó Hulladék- és Szennyvízkezelő Kft.	3.286.000	Transmet Vegyipari Kft.	2.270.850
OAM Ózdi Acélművek Kft.	2.106.523	Dam Diósgyőr Diósgyőri Acélművek Ipari és Kereskedelmi Rt.	1.653.931

Forrás: HIR, Hulladék Információs Rendszer, KvVM

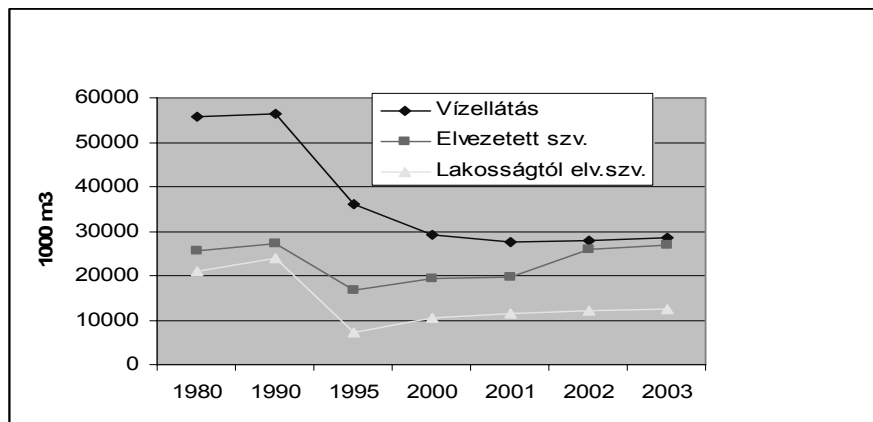
A közművesítettség vizsgálata

Eredménynek értelmezhető, hogy 2000-re a megye valamennyi települését bekapcsolták a közüzemi vízellátásba, és mára a lakások több mint 85 százaléka rendelkezik jó minőségű vezetékes ivóvízzel. Viszont a fejlesztések ellenére, a települések 30 százaléka még jelenleg sem csatornázott, és a szennyvízközműre kötött lakások aránya is csak 50 százalékos. Az egy km ivóvízhálózatra jutó szennyvízcsatorna hossza 400 méter. Ennek ellenére érdekes adat, hogy a szolgáltatott vízmennyiség és az elvezetett szennyvíz mennyisége csaknem megegyezik 2002-től, ami azzal magyarázható, hogy a szennyvíztisztítón mért vízhozam az esővíz és fűtő kutak vizét is méri.

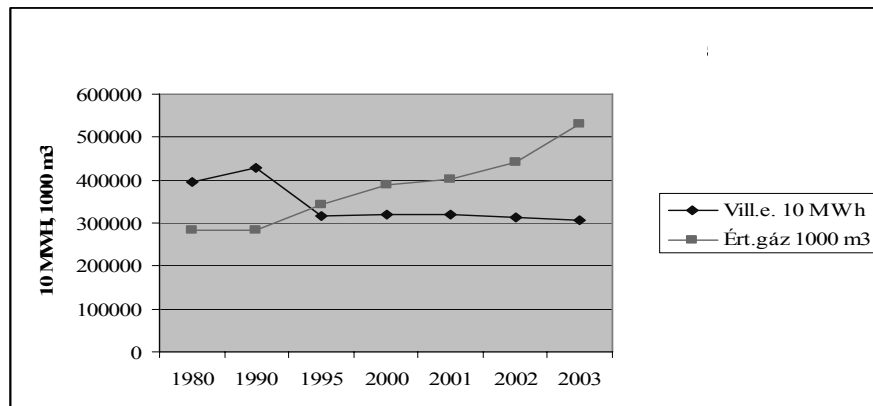
A megyében a villamosenergia ellátás minden háztartást elér. A villamosenergia fogyasztás a nyolcvanas évekhez képest ugrásszerűen lecsökkent 1995-re, amely szorosan összefügg az ipari termelés visszaesésével. Azt követően is van némi csökkenés, de ez az energiatékonyság javulásának köszönhető. Ugyanakkor a gázfogyasztás dinamikus növekedése a jellemző, amely a háztartások és ipari létesítmények környezetkímélőbb energiaellátásának következménye.

7. ábra A vízellátás és csatornázás helyzete
Forrás: KSH BAZ megyei Statisztikai évkönyvek

8. ábra Vízellátás és szennyvízelvezetés
Forrás: KSH BAZ megyei Statisztikai évkönyvek

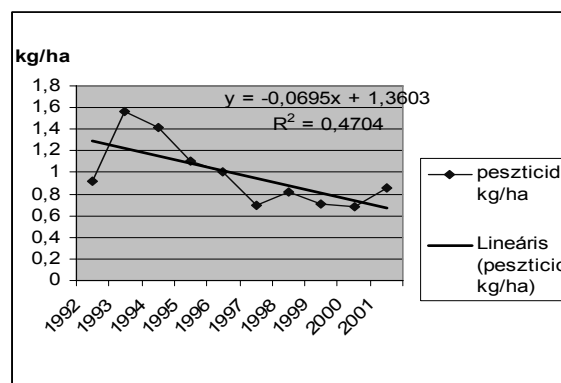
9. ábra: A villamosenergia és gázellátás változása a megyében
Forrás: KSH BAZ Statisztikai évkönyvek

A hulladékgyűjtésbe bekapcsolt települések és lakások száma is dinamikusan fejlődött az elmúlt időszakban. Az elszállított hulladékok mennyisége nő, de a hulladéktömeg növekedésének aránya valamelyest csökkent. Előrelépést jelentett az illegális hulladéklerakóhelyek feltérképezése utáni megyei hulladékgazdálkodási program beindítása és a szelektív gyűjtés bevezetése.

Mezőgazdasági kemizálás

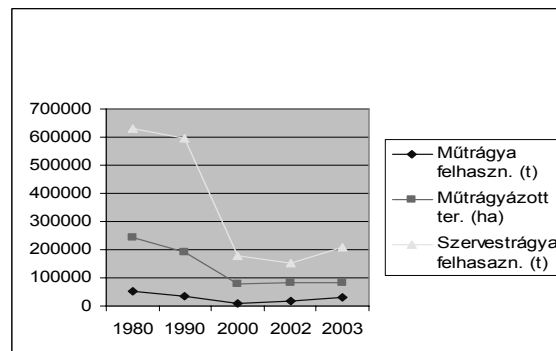
A megye ökológiai adottságának köszönhetően erdősültsége ill. a védett területek aránya magas, a mezőgazdasági termelésben felhasznált kemikáliák mennyisége alacsony. (Nagy 2005)

A kijuttatott műtrágya mennyisége 1980-ban, aktív hatóanyagban mérve még 217 kg volt, 10 év múlva 176 kg, 2000-ben pedig csak 126 kg. Környezeti szempontból ez kedvező, hiszen a műtrágya nem veszélyezteti a vízminőséget, viszont ez a mennyiség már a talajerő utánpótlást - a termőföld, mint természeti erőforrás minőségét - is veszélyezteti, különösen akkor, ha a szerves trágya felhasználása is visszaesett. De egyben kedvező terepet teremt az ökológiai gazdálkodás számára. Ennek jele, hogy 2005-ben a megye székhelyén, Miskolcon is megnyílt a biopiac.

10. ábra: Peszticid felhasználás alakulása (kg/ha)

Forrás: FAOSTAT, saját szerkesztés

11. ábra: Szerves és műtrágyázás alakulása BAZ megyében 1980-2003-ig

Forrás: BAZ megye Statisztikai Évkönyve, 2003

A növényvédőszer-felhasználás csökkenő trendje környezeti szempontból első látásra kedvezőnek tűnik, a kilencvenes évek elejéhez képest a gomba és baktérium elleni szerek 40 százalékos visszaesése jellemző, gyomirtók esetében a csökkenés 45 százalékos. A rovarirtók terén a csökkenés közel 70 %-os. Bár a növényvédőszer-felhasználás csökkenése és a

termésátlagok között egyértelmű szignifikanciát a pontos adatok hiányában nem lehet megállapítani, feltételezhető a kapcsolat. Emellett azzal is számolni kell, hogy a gombaölő szerek csökkenése a gombás fertőzöttség növekedésének kockázatát is magába foglalja.

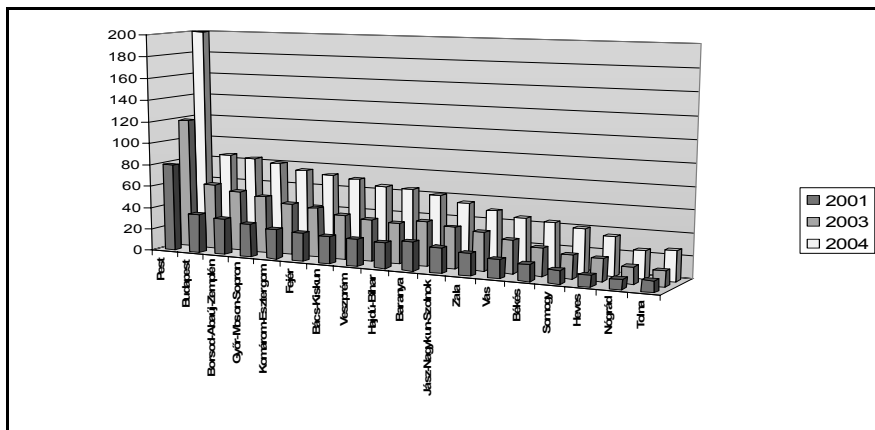
A FAO adatbázis szerint 2001-ben a legnagyobb mennyiségben került felhasználásra a triazin (621 Mt), a fenoxi hormon (511 Mt), és egyéb peszticidek (1200 Mt), ditiokarbamat (346 Mt), benzimidazol (122 Mt). A legnagyobb visszaesés a gyökérfertőtlenítők esetében valósult meg, hiszen az 1994. évi 700 millió tonna felhasználás 2001-re 20 millió tonna lett (Ezek a növényvédőszeres kémiaiak: talliumsulfát, arzén, warfarin és strychnin).

Javuló környezeti megfelelés

A gazdasági struktúra-váltás és az elsődleges privatizáció befejeződése, ill. ezen belül az elsőként végbement vegyipari privatizáció, majd az ezt követő modernizáció abba az irányba hatott, hogy a megyében működő vállalatok környezeti megfelelése is javuljon. Természetesen a környezeti hatás mérséklésével járó hatékonyságjavulás háttérben számos indok áll, úgy mint az uniós csatlakozásunkhoz kapcsolódó szigorodó környezetvédelmi szabályozások, a fokozódó szabványosítás a Magyar Szabványügyi Testület közvetítésével, az egyre erősödő verseny, a fogyasztói magatartás-változás, ill. a környezetvédelmi tanácsadó cégek egyre nagyobb jelenléte ebben a régióban is. A megye vállalatainak (tehát törvényi, piaci vagy éppen kommunikációs kényszerből eredő) „környezettudatosságát” igazolja, hogy Magyarországon 1996-ban elsőként két cég tanúsította ISO 14001-es szabvány szerint irányítási rendszerét., ill. jelenleg B.A.Z. megye a tanúsított vállalatok száma szerint 2. az országban.

A telephelyre vonatkozó és az Európai Unió által pénzügyileg is támogatott EMAS Környezetvédelmi Vezetési és Hitelesítési Rendszer tekintetében – habár egyelőre még nem elterjedt hazánkban - is hasonló a helyzet. Az önkéntes részvételű rendszert pl. Magyarországon a közigazgatási intézmények közül szintén elsőként, Miskolc Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala vezette be.

A megyében egyre fontosabbnak tartott környezeti szempont létjogosultságát igazolja az is, hogy KÖVET-Inem Hungária által nyilvántartott, 1998. óta regisztrált 36 – szintén önkéntesen készített - környezeti és fenntarthatósági jelentés közül hat (az összes jelentés közel egyötöde) a megyéből származik, míg az országosan az 1,3 millió regisztrált gazdasági szervezetből a borsodi régió mindössze 4,8%-ot birtokol⁸.

12. ábra: ISO 14001 szerint tanúsított vállalatok száma megyénként

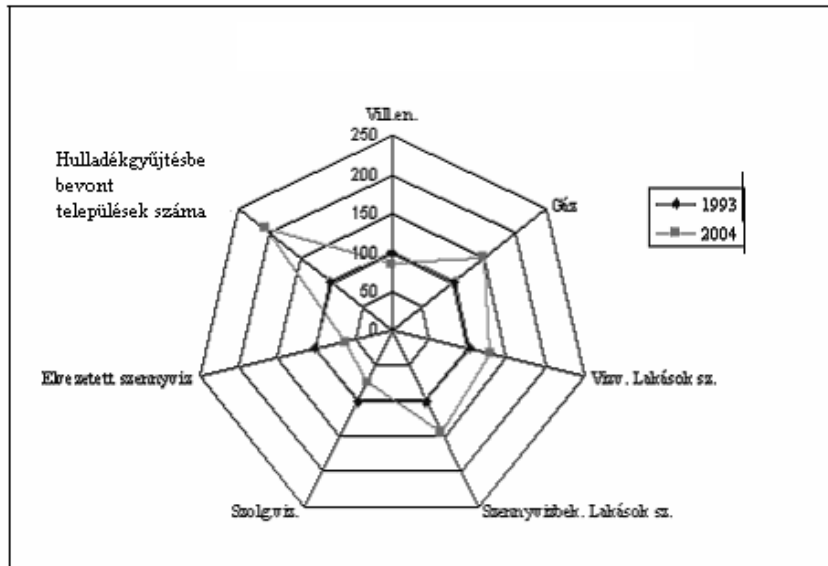
Forrás: KÖVET-Inem Hungária: Zölden és nyereségesen, 2005

⁸ Forrás: Statisztikai tájékoztató, Borsod-Abaúj-Zemplén megye, 2005/2, Miskolc, 2005. szeptember 13.

9. táblázat: Környezeti indikátorok vizsgálata

	1991	1994	1995	2000	2001	2002	2003	2003/ 1994 (%)
Villamos energia fogyasztás/háztartás, kWh	2108	1993	2018	1855	1771	1732	1828	86.7
Vezetékes gázfogyasztás/háztartás, m ³	981	1179	1269	1244	1248	1366	1475	150
Közütemi víz-hálózatba bekapcsolt lakások száma	178217	188709	194688	234784	237059	238234	241326	127
Szennyvízhálózatba bekapcsolt lakások száma	102404	104420	106060	115755	123236	131066	149793	143
Szolgáltatott víz, 1000 m ³	47938	39331	36132	29144	27617	27926	28422	72
Elvezetett szennyvíz 1000 m ³	37592	43000	26100	19297	19836	25802	26826	62
Hulladékgyűjtésbe bevont települések	95	171	176	270	282	302	357	208
Elszállított hulladék 1000 m ³	1186	1420	1449	257	346	94***	74***	
<i>Index</i>							80	121

- 1996-os adatok, Forrás: KSH BAZ megye Statisztikai évkönyv, 1996. 2003.
- **1996-2000 évek átlaga
- ***tonnában

13. ábra: Környezeti indikátorok

A környezeti indikátorok elmozdulása kedvező. Az energia és víz/szennyvíz csökkenése részben hatékonyabb felhasználást tükröz, részben az ipari termelés visszaesésével magyarázható. A szennyvízelvezetésbe bekötött lakások számának növelése vízminőség védelmét szolgálja, míg a hulladékgyűjtés kiterjesztése a természeti környezetet óvja.

Térségi adottságok és fenntarthatóság

B.A.Z. megye területi adottságait vizsgálva két szembevetendő jellemzőt emelhetünk ki:

- ez a terület köti össze az Alföldet a korábban Magyarországhoz tartozó felvidéki területekkel
- Észak-Kelet-Magyarország, a Tokaj-hegyvidék és a főváros között szintén közvetítő („köldökzsinór”) szereppel bír

Számos kutatást ismerünk, amely rámutat arra a kettősségre, amit Borsod legfőbb konfliktusaként ill. a fenti adottságok következményeként is ismerünk: a határvidékek, a Bükk és a Zemplén közelsége miatt megőrzött helyi természeti környezet egyedülálló kincseiről, ill. az ezzel óriási kontrasztban álló rendszerváltás előtti ipari telepek örökségéről van tehát szó.

Regionális környezeti SWOT analízis – lehetőségek és esélyek az adottságok tükrében⁹

A térség adottságait tekintve meghatározhatjuk, milyen esélyekkel indulhat a régió a fenntartható fejlődés útján.

Erősségek:

- változatos környezeti adottságok, nagyfokú biodiverzitás,
- megőrzött természeti környezet (Bükk, Tokaj-hegyvidék, határmenti területek)
- szlovák területekkel összefüggő, jól működő ökológiai hálózat,
- ki nem aknázott természeti erőforrások,
- rendelkezésre álló megújuló és részben megújuló helyi erőforrások (pl. biomassza, fa, napenergia),
- átlagon felüli az erdők aránya a térségben,
- kiváló szőlőtermesztési területek (Tokaj-hegyvidék),
- az átlagnál alacsonyabb életszínvonal és a munkanélküliség miatt a hagyományos, jóval fenntarthatóbb fogyasztói magatartás előnyben részesítése a modern viselkedési mintákkal szemben (pl. gyakori komposztálás a háztartásokban, újrahasználat, termék életciklus végén új funkció szerinti használat),
- meglévő regionális fejlesztések a kommunális hulladékkezelés terén (pl. Sajó-Bódva Völgyi Projekt: 116 település bevonásával)¹⁰
- a helyi adottságokra épülő szerves kultúra a vidéki közösségekben,
- hagyományos ismeretek a gazdálkodás és néhány kismesterség területén,
- viszonylag alacsony a kemikáliák alkalmazása a mezőgazdaságban,
- szabad termőföld-kapacitás,

⁹ Környezeti konfliktusok és a környezet állapota Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, szerk.: Nagy Dezső, BAZ megyei Önkormányzat hivatala, Miskolc, 2003. ill. Gyulai Iván: ROP előzetes véleményezés – A régió környezeti sajátosságai (kézirat), 2002. alapján

¹⁰ A projekt célja önkormányzati társulás keretében, a csatlakozott 116 településen, 230.000 lakost érintően a szelektív hulladékgyűjtés bevezetése, eszközpark kiépítése, az ehhez kapcsolódó tájékoztatói tevékenység végzése, regionális hulladékfeldolgozó-, -válogatók, -átrakók és -lerakók létesítése – mindezek a környezeti szempontok figyelembevételével. Ezen kívül az Aggteleki Nemzeti Parkot veszélyeztető lerakók rekultivációja ill. a szerves hulladékok mennyiségének és arányának csökkentése szerepelnek a projekt feladatai között. A projekt információs oldala: www.sajobodva.hu

- hagyományos tájfajták az állattenyésztésben és növénytermesztésben.

Gyengeségek:

- alacsony környezettudatosság,
- alacsony fokú általános és környezeti informáltság (a globális és lokális környezeti problémákat is beleértve),
- természeti értékek megbecsülésének problémája,
- általánosan alacsony hatások problémája (háztartásban, földművelésben, iparban, szállításban, stb.)
- megújuló erőforrások alacsony, természeti környezet gyenge kihasználtsága, (országosan jellemző)
- A keletkező szennyvizek nem megfelelő kezelése,
- környezeti kockázatok alapos számbavétele még nem történt meg (pl. talaj-, vízszennyeződések felmérése),
- hulladékgazdálkodási probléma: összehangolt megyei hulladékgazdálkodási koncepció hiánya, lerakók műszaki állapota, kezdetleges háttérpar,

Lehetőségek-esélyek:

- uniós regionális és környezeti fejlesztési források megszerzése,
- az Unió Habitat irányelve megerősítheti a térség természetvédelmét az élőhelyek megőrzésének tekintetében,
- az agrártámogatások változó preferenciáiban nagyobb súly a környezeti fejlesztési célú beruházásoknak, különös tekintettel a periférikus régiókra,
- biogazdaságok alapításának, ill. az arra való áttérésnek a lehetősége,
- turizmus-fejlesztés, ökoturisztikai célpontok fejlesztése,
- megújuló erőforrás-használatból fakadó célirányos támogatások megszerzése,
- integrált tájgazdálkodás megvalósításában,
- az agrár és természetvédelmi célok ötvözése (NATURA 2000),
- hatékony, magas színvonalú oktatáson, képzésen keresztül történő szemléletformálás, és humánerőforrás fejlesztés (alkalmazkodva az újszerű gazdasági-társadalmi-ökológiai célokhoz).

Veszélyek:

- továbbra is alacsony fokú pályázati hajlandóság,
- a beruházások önerejének megteremtési nehézsége,
- információhoz való hozzáférés korlátozottságából, alulinformáltságból, rugalmatlanságból eredően lemaradás a forrásokról, támogatásokról,
- eljárások ill. a bürokrácia bonyolultságának köszönhető lemondás a pályázati és egyéb fejlesztési lehetőségekről,
- a beáramló nemzetközi működő tőkének köszönhetően eltűnnek a regionális sajátosságok, tradíciók,
- alacsony szintű alkalmazkodási és tanulási készség miatt a lehetőségek kifizetésének kihasználása.

Intézményfejlesztés a fenntarthatóságért

A már említett szerkezetváltást követően, az 1998-as rémiszto környezeti adatok ismeretében a B.A.Z. megyei Környezet és Területfejlesztési Kht. elkészítette első felmérését a régió környezeti állapotáról, konfliktusairól, hiszen a reális kép hiányában a problémák kezelése

sem volt megoldható. Ezután – kapcsolódva a Nemzeti Környezetvédelmi Programhoz - 1999-ben elindították az első megyei környezetvédelmi programot.

A program alapját képező 1999-ben kiadott jelentés vizsgálatait 2002-03-ban tovább mélyítették a levegő, a felszíni és felszín alatti vizek, a talaj, a biodiverzitás, a táj, a környezetbiztonság, a hulladékok, a szennyvizek, a zaj, a humán egészség, a települési és épített környezet tekintetében. Többek közt az állapotokat és trendeket is számbavevő vizsgálat eredményének tudható be, hogy a megyében organikus szervezeti változások indultak:

A környezetvédelmi hatóságon kívül a megyei önkormányzatnál környezetvédelmi főtanácsos vette kezébe a környezetvédelmi ügyeket, 2000-ben a közgyűlés megalapította a Megyei Környezetvédelmi Tanácsot, amelynek fő feladata a megyét érintő környezeti és fejlesztési kérdések döntés-támogatása.

2001-ben a települési önkormányzatok környezeti teljesítményének értékelésére és ösztönzésére elkezdték kidolgozni az ún. Megyei Környezeti-teljesítmény Minősítő Rendszert.

A nagyobb városi önkormányzatoknál mindenütt létrehoztak egy környezetvédelmi referensi vagy ügyintézői állást, annak ellenére, hogy a legtöbb települési önkormányzat nem rendelkezik kellő személyi, infrastrukturális és pénzügyi háttérrel.

(Ez felveti azt a problémát, hogy a gyakorlati program-megvalósítás hogyan történhet ilyen feltételekkel, megvalósulhat-e a fejlesztések integrált kivitelezése, ill. hogy a kisebb településeknél, perifériáknál mekkora hangsúllyal bír(hat) a környezet és fejlődés kérdésének harmonikus kezelése.)

A környezet állapotával kapcsolatos információk hozzáférhetőségét törvényi háttér biztosítja, ennek ellenére egyelőre a környezeti adatokhoz való hozzáférés nehézkes, és az esetek többségében csak részleges. További probléma, hogy erőforrások hiányában sem az önkormányzatok, sem az egyéb területi szervek nem készítene regionális statisztikákat, a fő információforrás a megyei felügyelőség – de természetesen „csak” hatósági szerepkörben: a települési környezetvédelmi tervezéssel ill. az országosan is rendelkezésre álló adatokkal, statisztikákkal kapcsolatosan. Ezen kívül a környezeti tanácsadó irodák hálózatába tartozó Ökológiai Intézetnél érhetőek el környezeti adatok, de itt sem zökkenőmentesen

Környezeti tudatformálás

Környezetvédelmi szervezetek a megyében 1992-től aktívan tevékenykednek. Ebben a tevékenységben meghatározó szerepe van az *Ökológiai Intézet a Fenntartható Fejlődésért Alapítványnak*. Ez az intézet készítette el 1997 és 1999 között a megye környezetvédelmi programját, és e munka során igen széles körű adatgyűjtést és feldolgozást végeztek. A begyűjtött adatok és azok feldolgozásával nyert információk alapján a fenntartható fejlődés szellemében készült el a megyében létező problémák feltárása és azok megoldására hosszú távú stratégia került kidolgozásra.

Nemzetközileg is elismert tevékenység folyik a CEEWEB keretein belül. A program keretén belül lehetőség nyílt egy megyei léptékű térinformatikai rendszer természeti-, környezeti részének megalapozására. A Közép és Kelet-Európai Munkacsoport a Biológiai Sokféleség Növeléséért (CEEWEB – Central and East European Working Group for the Enhancement of Biodiversity) ma Közép- és Kelet-Európában az egyetlen olyan működő, a biológiai sokféleség megőrzésével foglalkozó hálózat, amelyet a közép- és kelet-európai NGO-k akarata hozott létre és tart fenn.

A fenntarthatóság megvalósításának társadalmi tényezője - az oktatás, mint a tudatformálás és a társadalmi integráció eszköze

Az oktatás, nevelés fontosságát nem csupán azért kell hangsúlyozni, mert az ENSZ a 2005-2014. közötti időszakot az „Oktatás a fenntartható fejlődés szolgálatában évtized”-évé

nyilvánította, vagy pusztán azért, mert az UNECE a tagállamok részvételével már 2004-ben elkészítette az Oktatás a Fenntarthatóságért Stratégiát, ami a tagállamok számára a megvalósítás ütemét és irányvonalait is meghatározta.

2004-ben az Oktatási Minisztérium közreadta a „Középtávú közoktatás-fejlesztési stratégiát”, amelyben a természeti környezet védelmét és az elmaradottabb régiókra koncentrálna az emberi életminőség javítását prioritásokként írja elő.

Az Országos Fejlesztéspolitikai Konceptió 2005. júliusában készült véleményezése¹¹ egyértelmű utat mutat: erőltetett ütemű fejlesztés helyett holisztikus szemléletmódra van szükség, amely a regionális gazdasági, gazdaságföldrajzi, társadalmi(!) adottságokat és fejlődési lehetőségeket is figyelembe véve határozza meg az irányokat.

Pl.: nem mellőzi egy régióban a roma lakosság jelenlétének nagy arányát, és ezáltal képviselt létminőségi súlyát, a munkahelyteremtési feltételeket, vagy az ott lakók nyitottságát a továbbtanulásra. A társadalmi polarizáció ugyanis sokszor nagyobb mértékben hátráltathatja a fejlődési célok elérését, mint a gazdasági környezet.

Az oktatás ebben a régióban *kulcsfontosságú*: szerepe ugyanis - a tudatformáláson kívül - nem más, mint (a kvázi „bottom-up” eszközök egyik leghatékonyabbjaként) a fenntarthatósági célok megvalósítása tekintetében összehangolni a stratégiai és operatív szinten zajló folyamatokat, közreműködni azok dialógusaiban, ill. elősegíteni a társadalmi integrációt a harmonikus fejlődés érdekében. (Természetesen, mindez feltételezi az oktatás területi rendszerének innováció-képességét, ill. az abban rejlő humán-erőforrás fejlesztési lehetőségeket.)

B-A-Z megyének egy további sajátossága, hogy gazdaságilag hátrányos helyzete, ill. a visszafogott migrációs esélyek miatt az oktatással foglalkozók megbecsültsége és ezáltal elkötelezettsége is jóval nagyobb. Ezt igazolja az a több megyében, az OKI által elvégzett kutatás is, amely a közoktatás innovatív lehetőségeit vizsgálja:

„A gazdasági depresszió viszont inkább megtartja a térségben élő és oktatással foglalkozó személyeket, ezt erősítik a kisebb migrációs lehetőségek is, ezért az oktatás cselekedni akaró szereplői a rendszerben, illetve annak adott helyén belül maradva töreksenek helyzetük jobbítására.”¹²

A kutatás alapján Borsod-Abaúj-Zemplén megye közoktatásának innovativitása egyelőre átlagos, viszont az oktatási intézmények vezetőinek elkötelezettségén és nyitottságán keresztül lehetőséget nyújt további fejlesztésekre (erre utal az is, hogy pl. az amszterdami kezdeményezésű holland-magyar vezetőképző program egyik motorja éppen B.A.Z. megye)⁸, ill. a társadalmi integrációs célú programok tekintetében is kezdeményezőnek mutatkozott.¹³

Jelentős befolyásoló szerepe van annak, hogy az ország roma népességének 20-25%-a él a régióban, holott az országos átlag csak 10,8%¹⁴. A megye 355 településéből 136 500 főnél

¹¹ Az Országos Fejlesztéspolitikai Konceptió fenntarthatósági és természetvédelmi szempontú vizsgálata, Szakértői háttéranyag, készítette: Dr. Gyulai Iván, Vágvölgyi Gusztáv, Dr. Szilvácsku Zsolt, Magyar Természetvédők Szövetsége, 2005. július

¹² Forrás: A közoktatás területi rendszerének innovációképesége, In: Balázs Éva: Közoktatás és regionális fejlődés, 6. fejezet, OKI, 2005.

¹³ „A roma társadalmi integrációt a közoktatás eszközeivel támogató, innovatív erőket mozgósító programok projekt-résztvevőinek számát tekintve az észak-magyarországi régió képviselője a legnagyobb (az összes projekt 32,7%-a), s ebbe a régióba került a támogatási összegek legnagyobb része, bár ez alacsonyabb arányú, mint a projektszám (22,4%). A régió belül Borsod-Abaúj-Zemplén megyeiek vettek részt leginkább e programokban.” Forrás: A közoktatás területi rendszerének innovációképesége, In: Balázs Éva: Közoktatás és regionális fejlődés, 6. fejezet, OKI, 2005.

¹⁴ Improving the labour market situation of the roma population of the Hernád valley Equal HU 0101-01/3 The statistical figures are based on the publications of KSH (Central Statistics Office - reports on years 2000 and 2001); Kertesi Gábor - Kézdi Gábor: The Roma population in Hungary (Bp., Socio-typo, 1998),

kisebb lélekszámú. Encs kistérségben a legmagasabb a munkanélküliség: 33,8%, ill. a regisztrált munkanélküliek 10%-a nem fejezte be a 8 általános iskolát. Az átlagos elvégzett osztály szám 7,8 év. Kb. 20.000 ember teljesen kiesett a munkaerőpiacról, és semmilyen kapcsolata sincs a munkaügyi szervekkel.

Szemléletformálás és környezeti nevelés

A környezeti nevelés – mint innovatív oktatási tevékenység központi eszköze a fenntartható fejlődés megvalósításának. Habár ez a gondolat ma már nem új keletű, mégis meglepő, hogy az Országos Közoktatási Intézet kutatásai szerint éppen az oktatással foglalkozó szakemberek nem tekintik egyelőre hosszú távú pedagógiai célnak a fenntartható fejlődés előmozdítását. Az országos intézményi felmérés¹⁵ ugyanis éppen arról számol be, hogy a vizsgált iskolákban nem reális pedagógiai szempont a fenntartható fejlődés elősegítése a környezeti nevelés meghonosítása során. A felmért B-A-Z megyei oktatási intézmények egyike sem nyilatkozott úgy, hogy oktatási célként fogalmazná meg a fenntartható fejlődés támogatását – sokkal inkább a környezettudatos gondolkodás kialakítása, ismeretközvetítés és az ezzel járó aktív állampolgárrá nevelés szerepel kiemelt motívumként.

Gyulai Iván (Ökológiai Intézet a Fenntartható Fejlődésért Alapítvány) a borsodi térség környezeti helyzetelemzésében a környezeti nevelés fontosságáról a következőket írja:

„A megyében a rendszerváltás után erősen polarizálódó, feltörekvő fogyasztói társadalomban a környezeti tudat fejletlen maradt. Alacsony fokú az informáltság a világ dolgairól, a fenntartható fejlődésről, a környezet és fejlődés kérdéseinek összetartozásáról. Az emberek nem értékelik természetes környezetük viszonylagos jó állapotát, és nem ismerik fel az összefüggést a fogyasztás növekedése és a környezet állapotának esetleges romlása között. A szociális és egzisztenciális kérdések háttérbe szorítják a környezeti szempontokat.”.... „Az emberek nem ismerik az általuk felhasznált termék fogyasztása és használata kapcsán felmerülő környezeti problémákat, a vásárlásnál nem, vagy csak alig szempont a környezet és létminőség.” (Gyulai 2002)

A fenti jellemzés – habár országosan is aktuális - különösképpen az Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Azonban a tanulás-tanítás hatékonyságának záloga lehet, hogy a megyére is jellemző a magyar oktatás széles körűsége és magas színvonala, a programok formális támogatása itt is elérhető, és az oktatáspolitikai szakértők szerint is van esély a fokozatos tudatformálásra:

„A fenntartható fejlődés érdekében folyó tanulás irányában a jogi környezet támogató, a meglévő kezdeményezések, programok sikeresek, és a közreműködők elkötelezettek. A civil és a szakmai szervezetek részvétele az informális és a nem formális oktatásban kiemelkedő, és eredményes.”¹⁶

Ezzel szemben azonban szükséges megállapítani, hogy (nemcsak a térségben) meg kell még küzdeni a következőkkel: az oktatási rendszer szétagolt, és gyakran felerősíti a szociális különbségeket, növeli a szegregációt. Továbbá az is igaz, hogy az itt élő felnőtt lakosság tanulási készsége és alkalmazkodási képessége nem elég gyors. Az „egész életen át tartó tanulás” itt még üres fogalomként cseng. (Habár éppen az átlag feletti, jelenleg kb. 10-11 %-os¹⁷ munkanélküliségi ráta leküzdésében lehetne nagy szerepe a formális és informális felnőtt-(át)képzésnek, és tudatformálásnak.)

the publications of the Employment Centre of BAZ County, as well as information provided by local Roma organizations, <http://www.autonomia.hu/Equal/ehelyszinen.html>

¹⁵ Havas -Széplaki – Varga (2003): A környezeti nevelés hazai gyakorlata, OKI.

¹⁶ Forrás: Tanulás és tanítás a fenntartható fejlődés érdekében - részstratégia, 2. változat, Készítette: Czippán Katalin, Könczey Réka, Varga Attila

¹⁷ Statisztikai tájékoztató, Borsod-Abaúj-Zemplén megye, 2005/2. KSH Miskolci igazgatósága, 2005. szeptember

A fenntarthatóságért történő oktatási stratégia regionális megvalósítása előtt tehát sok kihívás áll, de megállapítható, hogy számos sikeres program is működik már – akár közoktatásról, akár felsőoktatásról beszélünk.

Államilag kezdeményezett fenntarthatósági célú programok a régióban –oktatási vonatkozások:

- Az *Óvodai Nevelés Alapprogram keretében* és a Nemzeti Alaptanterv alapján a környezeti nevelés, - mely a fenntarthatóság pedagógiájának egyik pillére - kötelező feladat minden, a közoktatásban dolgozó, pedagógus számára.
- A *Nemzeti Alaptanterv* kötelező elemeinek és a *Középtávú Közoktatás-fejlesztési Stratégia* sikeres adaptációja a környezeti oktatásba.
- *Környezeti Nevelési Műhely* az Észak-Magyarországi Régióban (A Környezeti Nevelési és Kommunikációs Programigazgatóság programja) – szakemberek és intézményvezetők számára, stratégiaalkotási céllal.
- A *Humán erőforrás fejlesztés Operatív Program keretében* a képzés és oktatás infrastrukturális feltételeinek javítása a régióban tapasztalt munkanélküliség csökkentése érdekében.
- A *Regionális Operatív Program* egyik központi célja a térség emberi erőforrásainak és tudásállományának javítása és környezeti gondolkodásuk fejlesztése.
- A *B.A.Z. megyei Környezetvédelmi Program* egyik célkitűzése az emberek szemléletváltozásának elősegítése, amelynek eszköze az oktatás-nevelés. A célok megvalósítása éves tervezés és forráselosztás alapján történik.

Sikeres közoktatási kezdeményezések – Erdei Iskola Program (2000-óta működik)

Az erdei iskola-szervezés a megyében sikeres (11 állandó intézmény vesz részt a programban), de a kezdeményezés iránti igény települési megoszlása igen nagy különbségeket mutat:

- Megyeszékhely (Miskolc) 17 %
- Egyéb város 26 %
- Község (2500 lakos felett) 9 %
- Község (2500 lakos alatti) 47 %

Látható, hogy a kisebb települések iskolái jobban nyitottak az erdei iskolák szervezésére. A városokban és nagyobb településeken tapasztalt csekélyebb érdeklődés leküzdések stratégiai feladat.

Az erdei iskola szervezésének igénye iskolatípusonkénti megoszlásban

Az iskolatípusonkénti megoszlás szerint a térségben szervezett erdei iskolákat az 1-8. osztályos tanulók veszik igénybe leginkább, a legnagyobb feladatot a gimnáziumok és középiskolák tartogatják:

- Alsó tagozatos (1-4. évfolyam) intézmények 10,5 %
- 1-8. évfolyamos intézmények 71,7 %
- gimnáziumok 4,7 %
- szakképző intézmények 9,3 %
- többcélú, összevont intézmények 13,2 %

A statisztikákból megállapítható, hogy a program az iskolák 35%-nál rendszeres tevékenységként szerepel már több éve, 15% csak 2003-2004-ben kezdett el a kialakítással foglalkozni. A megyében erdei iskolára alkalmas helyszín kb. 50 található¹⁸, amely egyedülálló gyakoriság (és ezáltal lehetőség) az országban.

¹⁸ Forrás: Erdei iskola adatbázis, www.oma.hu/download.php?ctag=download&docID=113

Sikeres képzési-nevelési programok a felsőoktatásban

Mivel nem közoktatásról van szó, és a kötelező jelleg nem érvényes, ezért a felsőoktatási intézményekben jóval nehezebb a környezeti nevelés hatékony megvalósítása. A térségben működő (reprezentatív intézménynek számító) Miskolci Egyetem környezeti oktatási programjai terén mégis igen jó helyzetben van.

- Az egyetem műszaki karain több évtizedes hagyománya van a környezetmérnök képzésnek és a környezeti tárgyak oktatásának.
- Az utóbbi években a bölcsész-, jogász- és közgazdász képzésben is szerepet kap a környezeti oktatás. „A ME Gazdaságtudományi Karán minden képzésben (A/L/P/MBA/PhD) megjelenik a környezeti tárgyak oktatása. A vizsgált periódus (2000-2004) alatt összesen 16 tantárgyat oktattak a GTK-on. Nappali és levelező képzésben kötelezően választható tárgy a környezetgazdaságtan, kiegészítő levelezőképzésben a környezeti menedzsment. Emellett posztgraduális képzésekben további, meglehetősen széles skálán mozgó tárgyak szerepelnek a tematikákban. A szakdolgozati feladatok között is megjelenik a környezeti téma. Összesen 75 diplomadolgozat, 2 PhD dolgozat és 4 TDK dolgozat is készült, amelyek országos megmérettetésben is részt vettek. A kutatási témák között is megjelenik a környezetvédelem, környezettudományi diszciplína.” (Szintay 2005)
- Az egyetem önálló *Környezettudományi Intézetében természetföldrajz-környezettan oktatás, környezeti hatástanulmányok készítése, területfejlesztés és térségi potenciál-felmérés* folyik
- Az egyetem-vállalat együttműködés tipikusan jó fenntarthatósági példája a 2002-óta működő *Miskolci Digitális Közösségi Központ*. A Hewlett-Packard Magyarország Kft. több mint 40 millió forintos beruházásának alapvető motívuma az volt, hogy a felsőoktatási és felnőtt képzést támogatva, akár távoktatási programokat is elérhetővé tegyen, és ezáltal a magasan képzett munkaerő arányát növelje a régióban. A programot 2004-ben kiterjesztették a közoktatásra és civil szervezetek kurzusaira is – jelenleg éppen az információkhoz való hozzáférés szabadságának biztosítása, a környezeti nevelés (*Envirotréner Program*) és a munkanélküliség regionális csökkentése céljával. A kezdeményezést a KvVM is üdvözölte.¹⁹
- 2005. októbere óta sikeresen működik a *„Miskolci Protestáns Szabadegyetem a Fenntarthatóságért”* a Miskolci Egyetem Ökumenikus Egyetemi Lelkészsége szervezésében. A szabadegyetem célja, hogy két éves projekt keretében gazdasági, társadalmi, ökológiai és etikai oldalról járja körbe a fenntarthatóság kérdését, szakpolitikusokat, kutatókat, egyetemi tanárokat és hallgatókat koncentráljon, ill. fórumoknak és műhelymunkának is lehetőséget biztosítson – ezzel elősegítve a régió fejlődését is.
- Új típusú együttműködés kialakítására törekszik a 2005-ben indult *„Régió a hallgatókért, hallgatók a régióért”* ROP programon belül működő fenntarthatósági műhely is, amely az egyetem és üzleti élet kapcsolatának erősítésén keresztül a környezeti felelősségtudat erősítését kívánja elősegíteni. Lényege, hogy az együttműködő partnerek környezeti teljesítményének vizsgálatán keresztül a tisztább technológiák, hulladékminimalizálások és

¹⁹ „2002 decemberében adtuk át azt a Digitális Közösségi Központot, amely elsősorban környezetvédelmi oktatás és kutatás céljait szolgálja. Ez eddig elsősorban az egyetemi oktatók és hallgatók vehették igénybe, az elmúlt évben azonban kiterjesztettük, kiszélesítettük az alkalmazási lehetőséget, felvettük a kapcsolatot a megyei Környezetvédelmi Nevelők Egyesületével, tehát már az általános iskolás környezeti oktatás bekapcsolódott, ezen túlmenően elindítunk egy környezeti mérnökasszisztens képzést, ami viszont a középiskolákat vonja be ebbe a programba, még pedig egy úgynevezett posztszekunderi képzés keretében, ennek megfelelően őket is megfelelő hardverrel láttuk el, ahol az oktatási anyagokat, elektronikus formában tudjuk már közreadni az egyik intézményből a másikba, és szeretnénk ezt tovább kibővíteni, hogy a régió többi iskolája is, bekapcsolódhasson, esetleg több öntevékeny szervezete.” – Dr. Böhm József nyilatkozata a Kossuth Rádióknak, 2005.03.18., 17.45.

energia racionalizálás, jogszabályi megfelelés irányába való elmozdulást igyekszik elősegíteni.

Összegzés

Borsod-Abaúj-Zemplén megye tehát Magyarország egyik legellentmondásosabb térsége: kiváló természeti-környezeti adottságai, tradicionális kultúra-megőrző szerepe és köldökzsinór-jellege ellenére igen nehéz helyzetben van a gazdasági és társadalmi haladás vonatkozásában: teljesítménymutatói, a fenntarthatósághoz kapcsolódó, az emberi fejlődést mérő indexei nem mondhatók jónak. Azonban az elmúlt időszak pozitív változásai - pl. a vállalati környezeti megfelelés, a hulladék-kibocsátás, a mezőgazdasági kemizálás, az intézményfejlesztés, a programozott köz- és felsőoktatási szemléletformálás tekintetében – bizakodásra adnak okot. A régió abszorpciós képességeit kihasználva, tudatosan tervezett, munkahelyteremtő beruházás-fejlesztéssel, a határmenti együttműködések előmozdításával, további szemléletformálással és képzéssel eredményes lépések tehetők – a fenntartható fejlődés felé.

Irodalom

- Szabó Zs. (2004): A háztartások kiadásainak jellemzői Észak-Magyarországon, KSH. Miskolc.
- Kocziszky Gy (2004): Az Észak-magyarországi régió szakképzés- fejlesztési stratégiája. Kutatási jelentés. Miskolc.
- Nagy D. (2005): Környezeti konfliktusok és a környezet állapota Borsod-Abaúj-Zemplén megyében.
- Gyulai I. - Vágvölgyi G. - Szilvácsku Zs. (2005): Az Országos Fejlesztéspolitikai Koncepció fenntarthatósági és természetvédelmi szempontú vizsgálata, Szakértői háttéranyag. Magyar Természetvédők Szövetsége.
- Havas P. - Széplaki N. – Varga A. (2003): A környezeti nevelés hazai gyakorlata, OKI.
- Gyulai I. (2002): ROP előzetes véleményezés – A régió környezeti sajátosságai (kézirat)
- Szintay I. (2005): Környezeti oktatás, kutatás helyzete a Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Karán, Miskolci Egyetem, Miskolc.

Nagy Zoltán

Észak-magyarországi régió városainak helyzete a magyar városversenyben

Az másfél évtized átalakította az Észak-magyarországi régió térstruktúráját, megváltoztatta a települések társadalmi-gazdasági súlyát, telephelyi adó elmúlt ttségait és versenyképességét. A régió egyes városai veszítettek jelentőségükből (pl.: egykori nehézipari, bányászati központok), mások erősítették (pl.: idegenforgalmi központok) pozícióikat. A tanulmány az Észak-magyarországi régió 10.000 főnél népesebb (KSH 2004. január 1-jei adatok alapján) városainak helyzetét vizsgálja.

1. ábra: A vizsgálatban szereplő városok elhelyezkedése

Forrás: saját szerkesztés

A vizsgálat a régió 39 városából /2005. december 31-i állapot/ 18-at érint (1. ábra). Terjedelmi korlátok miatt nem volt lehetőség az összes város vizsgálatára. Ezek történelme, demográfiai helyzete (1. táblázat), társadalmi viszonyai jelentősen eltérnek egymástól. A városok többségének lakónépessége a természetes fogyás és negatív vándorlási különbözet miatt az elmúlt 15 évben csökkent.

Vizsgálat módszere

Az elmúlt évek során a magyar városok pozícióinak vizsgálatára több kísérlet történt (pl.: többdimenziós skálázás, Lengyel-Rechnitzer, [2000], faktoranalízis Molnár, [2002], a térségi fejlettség duális és triadikus megközelítése Nemes Nagy, [2004]). Tanulmányomban a magyar városállomány vizsgálatához a faktoranalízis módszerét választottam, mert a feladat csak nagyszámú mutató vizsgálatával végezhető el. (A mutatók számának szűkítése esetén fennáll annak a veszélye, hogy fontos információ veszhet el, a súlyozás pedig a szubjektivitás veszélyét rejti. A faktoranalízis alkalmas az információk hipotetikus, fiktív változókba –faktorokba– sűrítésére; a mennyiségi változók háttérben olyan rejtett változókat jelenít meg, amivel magyarázhatóvá válik a jelenség nagy része¹.

¹ A faktoranalízis alkalmazása során fontos szempont, hogy a megfigyelési egységek számának meg kell haladnia a változók számát, ezen vizsgálat esetében ez a kritérium teljesült, hiszen 256 hazai város 43 mutatója szerepelt a számításokban. A vizsgálat során a T-STAR (Területi Statisztikai Adatbázis-rendszer) 2002. és 2003. évi adataira támaszkodtam.

1. táblázat: A régió városainak 2003. évi demográfiai adatai

Ssz.	Település neve	Várossá nyilvánítás éve	Lakónépesség az év végén (fő)	Belföldi vándorlási különbözet	Természetes szaporodás illetve fogyás(-)
				1000 lakosra (fő)	
1.	Balassagyarmat	1923	17.708	6,3	-4,1
2.	Bátonyterenye	1989	14.240	-6,5	-5,7
3.	Edelény	1986	11.117	-2,2	-2,9
4.	Eger*	1900	56.458	-2,3	-2,9
5.	Gyöngyös*	1900	33.117	-2,7	-4,1
6.	Hatvan	1945	22.660	-7,2	-6,4
7.	Heves	1984	11.336	-4,4	-4,3
8.	Kazincbarcika	1954	31.914	-15,8	-0,9
9.	Mezőkövesd	1973	17.717	-2,1	-6,4
10.	Miskolc*	1900	177.809	-9,8	-4,7
11.	Ózd	1949	38.463	-5,7	-3,0
12.	Pásztó	1984	10.316	6,0	-3,1
13.	Sajószentpéter	1989	13.137	-10,8	1,9
14.	Salgótarján	1922	43.681	-12,5	-4,6
15.	Sárospatak	1968	14.293	-8,8	-5,9
16.	Sátoraljaújhely*	1900	17.759	-7,5	-4,8
17.	Szerencs	1984	10.035	-6,3	-8,4
18.	Tiszaújváros	1966	17.377	-9,8	1,0

Megjegyzés: *1900-ban már város

Forrás: KSH Helynévtár, KSH megyei statisztikai évkönyvek 2003.

A mutatók kiválasztása során arra törekedtem, hogy a vizsgált település műszaki, egészségügyi, oktatási és humán infrastruktúrájának adatai mellett a lakosság jövedelmi, jóléti adatai, valamint a település profit és nonprofit szervezeteinek adatai, továbbá az önkormányzat gazdálkodásának jellemzői is megjelenjenek.

A vizsgálatban szereplő mutatókból faktoranalízissel 10 faktort állítottam elő. A faktorok értékei alapján minden településhez érték rendelhető, ami megadja a település rangsorban elfoglalt helyét².

Indikátorcsoportok:

- a, a települési önkormányzat gazdálkodási adatai;
- b, település szolgáltatási infrastrukturális adatai;
- c, település lakásállományának infrastrukturális adatai;
- d, a település egészségügyi infrastrukturális adatai;
- e, település oktatási infrastrukturális és demográfiai adatai;
- f, települési környezet, szórakozási lehetőségek adatai;
- g, település gazdasági szervezeteinek, nonprofit szervezeteinek adatai;
- h, település lakosságának jövedelmi, jóléti adatai.

² A Kaiser-Meyer-Olkin érték, amely az adatállomány faktoranalízis vizsgálatra való alkalmasságát mutatja 0,832 volt, amely igen jó eredményt jelent.

A vizsgálat eredményei

A számítások során a főkomponens analízis alkalmazására került sor, az értelmezéskor az 1.0 sajátértéknél nagyobb faktorokat vettem figyelembe (2. táblázat).

2. táblázat: A sajátérték-százalékok alakulása a faktoranalízis során

Faktorok megnevezése	sajátértékek	%	kumulatív %
F ₁	8,091	18,817	18,817
F ₂	7,912	18,401	37,217
F ₃	3,569	8,301	45,518
F ₄	2,368	5,506	51,025
F ₅	1,995	4,640	55,665
F ₆	1,782	4,144	59,809
F ₇	1,771	4,118	63,927
F ₈	1,676	3,898	67,825
F ₉	1,572	3,657	71,482
F ₁₀	1,395	3,243	74,725

Forrás: saját számítás

A tíz faktor a vizsgált 43 mutató eredeti információtartalmát 74,725%-ban magyarázza. A rotált faktorsúly mátrix vizsgálata után a faktorok tartalmának elemzésekor a következő faktorok azonosítására került sor:

Jövedelmi-jóléti-vállalkozási (F1) (az eredeti információtartalom 18,817 %-át magyarázó) faktor hét legjelentősebb mutatója az alábbi:

faktorsúly

- összes személyi jövedelemadó/1000 fő0,895
- személygépkocsik száma/1000 fő0,834
- működő vállalkozások száma/1000 fő0,775
- adófizetők száma/1000 fő0,734
- egyéni távbeszélő fővonalak száma/1000 fő0,665

Az F1 (jövedelmi-jóléti-vállalkozási) faktor értékei alapján felállított rangsor első 20 helyén csak Gödöllő, Rétság, Eger és Tiszaújváros töri meg a dunántúli városok fölényét (3. táblázat). Öröndetes, hogy ezek közül három az Észak-magyarországi régióhoz tartozik.

3. táblázat: Az F1 faktor értékei alapján az országos rangsor első 20 városa

Helyezés szám	Település	Faktorérték	Helyezés -szám	Település	Faktorérték
1	Budaörs	3,53774	11	Rétság	1,93272
2	Répcelak	2,88308	12	Paks	1,89028
3	Budapest	2,5575	13	Balatonfűzfő	1,85375
4	Szentendre	2,45026	14	Eger	1,85213
5	Százhalombatta	2,36705	15	Győr	1,78559
6	Székesfehérvár	2,29701	16	Tiszaújváros	1,76539
7	Veszprém	2,15446	17	Szombathely	1,76178
8	Budakeszi	2,12981	18	Bábolna	1,74075
9	Szekszárd	2,03036	19	Kisbér	1,73621
10	Gödöllő	1,95387	20	Zalaegerszeg	1,66713

Forrás: saját számítás

A vizsgálat során az Észak-magyarországi régió városainak helyezésszáma információkat nyújt arról, a településnek mi az erőssége, melyik az a terület, amelyikben lemarad a települések közötti összehasonlításban?

Az F1 faktor esetében ezek a helyezések a következők voltak:

4. táblázat: A régió városainak az F1 faktor értékei alapján létrejött országos rangsorban elfoglalt helyezései

Település	Helyezésszám	Település	Helyezésszám
Eger	14	Mezőkövesd	125
Tiszaújváros	16	Kazincbarcika	134
Gyöngyös	45	Sárospatak	135
Pásztó	68	Bátonyterenye	149
Salgótarján	71	Heves	151
Hatvan	77	Sátoraljaújhely	184
Miskolc	78	Edelény	224
Balassagyarmat	95	Ózd	226
Szerencs	110	Sajószentpéter	238

Forrás: saját számítás

Rétság, Eger és Tiszaújváros kivételével a régió városainak helyezése nem túl biztató, és ezek közé tartozik két megyeszékhely is: Miskolc és Salgótarján. Ez is jelzi, hogy a régió egyes térségeinek magas munkanélküliségi és alacsony foglalkoztatottsági rátája a jövedelmekre, az életszínvonalra negatív hatást gyakorol.

Idegenforgalmi-szolgáltatási (F2) (az eredeti információtartalom 18,401 %-át magyarázó) faktor alkotói:

faktorsúly

- összes keresked. Szálláshely szállásférőhely. Sz./1000 fő,930
- vendégéjszakák száma a kereskedelmi szálláshelyeken/1000 fő,899
- vendéglátóhelyek száma/1000 fő,864
- kiskereskedelmi üzletek száma/1000 fő,716
- épített lakások száma/1000 fő,706

5. táblázat: A régió városainak az F2 faktor értékei alapján létrejött országos rangsorban elfoglalt helyezései

Település	Helyezésszám	Település	Helyezésszám
Mezőkövesd	30	Edelény	200
Sajószentpéter	66	Miskolc	201
Bátonyterenye	76	Hatvan	209
Pásztó	81	Sárospatak	217
Gyöngyös	84	Salgótarján	218
Heves	123	Sátoraljaújhely	234
Eger	151	Kazincbarcika	238
Ózd	160	Balassagyarmat	242
Szerencs	176	Tiszaújváros	254

Forrás: saját számítás

Az F2 (idegenforgalmi-szolgáltatási) faktor szerinti rangsorban országosan a kis- és középvárosok idegenforgalmi infrastruktúrája a meghatározó (Hévíz, Zalakaros, Balatonföldvár, Harkány, Balatonlelle). Ez a kép mutatkozik a régió településeit vizsgálva is, bár egyes esetekben az épített lakások száma és a kiskereskedelmi üzletek száma kerül előtérbe (pl.

Sajószentpéter esetében.) Az alacsony helyezésszámok is bizonyítják, hogy az idegenforgalom fejlettsége, infrastrukturális háttere elmarad a kívánatostól, és az ilyen irányú fejlesztések (2007-13 közötti elképzeléseknek megfelelően) lehetnek a régió esetleges kitörési pontjai.

Önkormányzati gazdálkodási fejlettség (F3) (az eredeti információtartalom 8,301 %-át magyarázó) faktor alkotói:

- helyi önkormányzatok tárgyévi bevételei 2002/1000 fő
- helyi önkormányzatok tárgyévi kiadásai/1000 fő

6. táblázat: A régió városainak az F3 faktor értékei alapján létrejött országos rangsorban elfoglalt helyezései

Település	Helyezésszám	Település	Helyezésszám
Balassagyarmat	5	Kazincbarcika	86
Sátoraljaújhely	12	Gyöngyös	91
Tiszaújváros	14	Ózd	94
Edelény	45	Mezőkövesd	96
Sárospatak	49	Heves	126
Salgótarján	59	Miskolc	139
Hatvan	60	Eger	174
Szerencs	61	Bátonyterenye	201
Pásztó	67	Sajószentpéter	212

Forrás: saját számítás

Országos összehasonlításban az F3 (önkormányzati gazdálkodási fejlettség) faktor szerint is a kis- és középvárosok adatai a kiemelkedőek (Tokaj, Lengyeltóti, Tiszafüred, Százhalombatta, Balassagyarmat). Ez a jelenség a régiós adatokban is tükröződik, a fajlagos mutatók alkalmazása miatt a nagyobb városok hátrébb szorultak, az intézmények magasabb száma, és az esetleges többletfeladatok miatt is.

Települési infrastrukturális ellátottság (F4) (az eredeti információtartalom 5,506 %-át magyarázó) faktor alkotói:

- összes belterületi burkolt közút hossza az összes belterületi közút arányában
- játszóterek száma/1000fő
- kábeltelevíziós hálózatba bekapcsolt lakások száma/1000 fő

7. táblázat: A régió városainak az F4 faktor értékei alapján létrejött országos rangsorban elfoglalt helyezései

Település	Helyezésszám	Település	Helyezésszám
Kazincbarcika	6	Edelény	67
Miskolc	14	Szerencs	73
Salgótarján	23	Eger	78
Ózd	25	Sajószentpéter	107
Tiszaújváros	27	Pásztó	129
Gyöngyös	37	Balassagyarmat	159
Sátoraljaújhely	48	Mezőkövesd	166
Bátonyterenye	58	Heves	186
Sárospatak	64	Hatvan	190

Forrás: saját számítás

Az eddigiekkel ellentétben itt országos és régiós viszonylatban is a közép- és nagyvárosok megjelennek a rangsorok élén. Ezek több esetben az egykori nehézipar központjait, fellegrárait jelentik, ami magyarázat a viszonylagos infrastrukturális fejlettségre.

Egészségügyi ellátottság, oktatási (F5) (az eredeti információtartalom 4,640 %-át magyarázó) faktor alkotói:

- összes működő kórházi ágyak száma/1000 fő
- mozilátogatások száma/1000 fő
- nappali tagozatos középiskolai tanulók száma/1000 fő

8. táblázat: A régió városainak az F5 faktor értékei alapján létrejött országos rangsorban elfoglalt helyezései

Település	Helyezésszám	Település	Helyezésszám
Balassagyarmat	3	Heves	85
Miskolc	10	Edelény	99
Eger	16	Tiszaújváros	109
Kazincbarcika	31	Ózd	110
Salgótarján	47	Sárospatak	113
Gyöngyös	49	Szerencs	128
Sátoraljaújhely	55	Sajószentpéter	130
Mezőkövesd	75	Pásztó	164
Hatvan	76	Bátonyterenye	202

Forrás: saját számítás

A közép- és nagyvárosok teljesítménye az F5 (egészségügyi ellátottság, oktatási) faktor esetében jelent élvonalbeli helyezést, amely a több intézménynek, a több feladatnak köszönhető.

Települési környezet és szórakozási lehetőségek (F6) faktor;

Az F6 faktor értékei korrelációt mutatnak a városok nagyságával, lakosságával, és esetenként az idegenforgalmi fejlettségével. Mindezek ellenére elgondolkodtató, hogy Miskolc helyezése a régióban csak az 5.

9. táblázat: A régió városainak az F6 faktor értékei alapján létrejött országos rangsorban elfoglalt helyezései

Település	Helyezésszám	Település	Helyezésszám
Eger	9	Kazincbarcika	119
Sárospatak	10	Bátonyterenye	124
Balassagyarmat	40	Hatvan	131
Mezőkövesd	44	Ózd	184
Miskolc	52	Sajószentpéter	185
Salgótarján	53	Gyöngyös	189
Szerencs	59	Tiszaújváros	212
Sátoraljaújhely	62	Pásztó	213
Heves	89	Edelény	238

Forrás: saját számítás

Felsőfokú oktatási, nevelési faktor (F7);

Az F7 faktor esetében érdekes, hogy a Heves megyei városok hátrébb szorultak, és csak a régiós rangsor 9. helyén jelennek meg. A rangsorok vezető helyeinek megoszlása többször is Borsod-Abaúj-Zemplén megyei városok fölényét jelezte, ami a résztvevők nagyobb számával is

magyarázható. A 18 vizsgálatban szereplő városnak több, mint a fele Borsod-Abaúj-Zemplén megyei (10).

10. táblázat: A régió városainak az F7 faktor értékei alapján létrejött országos rangsorban elfoglalt helyezései

Település	Helyezésszám	Település	Helyezésszám
Edelény	27	Sárospatak	106
Bátonyterenye	34	Eger	110
Ózd	35	Kazincbarcika	126
Pásztó	38	Gyöngyös	144
Sajószentpéter	39	Tiszaújváros	162
Mezőkövesd	47	Hatvan	173
Miskolc	59	Sátoraljaújhely	188
Szerencs	78	Salgótarján	201
Heves	104	Balassagyarmat	233

Forrás: saját számítás

Az F8, F9 és F10 faktorok sajátértékeinek százaléakai már a teljes információtartalom 4 %-át sem jelentik meg. Ezek már nehezen értelmezhető információkat tartalmaztak, látható törvényszerűségek nem fedezhetők fel ezekben a rangsorokban, így ezeknek itt csak a megnevezése szerepel. A többi faktor elnevezése a következő:

Vállalkozási, egészségügyi infrastruktúra faktor (F8);

Általános iskolai tanulók faktor (F9);

Műszaki infrastruktúra, vízellátási faktor (F10).

Értékelés

A magyar városhálózat fejlődését hosszú évtizedeken keresztül az állami beavatkozás határozta meg. A felülről történő irányítás nem mindig és feltétlenül kormányzati, állami beavatkozást jelentett, hanem nagyvállalatok (állami nagyvállalatok) beruházásait, irányított iparosítást, intézményfenntartást és településfinanszírozást. Ezek következményei nemegyszer ma is látszanak, hiszen egyes városok fejlettebb infrastruktúrával rendelkeznek, mint amit jelenlegi gazdasági helyzetüket látva feltételezhető. A gazdasági szerkezet alapvetően átalakult a rendszerváltást követően, ami jelentős mértékben hatott a hazai településhálózat, a városhálózat változásaira is. Ezek a változások érzékelhetők a múltban készült, a városok helyzetét bemutató munkáknál. (Beluszky 2000), (Lengyel 1999).

A régió városainak helyezései közül Balassagyarmat 3. helyezése (F5 faktor országos rangsorában), Balassagyarmat 5. helyezése (F3 faktor országos rangsorában), Kazincbarcika 6. helyezése (F4 faktor országos rangsorában) és Eger 9. helyezése (F6 faktor országos rangsorában) emelkedik ki. Ezek mellett a vizsgálatban az alacsony lakosságszáma miatt nem szereplő Tokaj 1. helyezése a kiemelkedő az F3 (önkormányzati gazdálkodási fejlettség faktor) faktor országos rangsorában.

Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a két legfontosabb faktor az F1 és az F2 (amelyek egyenként az eredeti információtartalom 18 %-át jelentik) rangsorában a régió városai Eger, Rétság és Tiszaújváros kivételével nem teljesítenek megfelelően. A rangsorok sokrétűségéből is következik, és nemcsak a régió városaira jellemző, hogy azon városok amelyek jónéhány rangsorban jól teljesítenek, vannak nagyon gyenge helyezésszámaik is (Eger 174. helyezése az F3 faktorrangsorban, vagy 245. helyezése az F8 faktorrangsorban).

11. táblázat: A régió városainak az F1-F7 faktorok alapján létrejött országos rangsorban elfoglalt helyezései

Város	Országos helyezésszámok a faktorok alapján						
	F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7
Eger	14	151	174	78	16	9	110
Tiszaújváros	16	254	14	27	109	212	162
Gyöngyös	45	84	91	37	49	189	144
Pásztó	68	81	67	129	164	213	38
Salgótarján	71	218	59	23	47	53	201
Hatvan	77	209	60	190	76	131	173
Miskolc	78	201	139	14	10	52	59
Balassagyarmat	95	242	5	159	3	40	233
Szerencs	110	176	61	73	128	59	78
Mezőkövesd	125	30	96	166	75	44	47
Kazincbarcika	134	238	86	6	31	119	126
Sárospatak	135	217	49	64	113	10	106
Bátonyterenye	149	76	201	58	202	124	34
Heves	151	123	126	186	85	89	104
Sátoraljaújhely	184	234	12	48	55	62	188
Edelény	224	200	45	67	99	238	27
Ózd	226	160	94	25	110	184	35
Sajószentpéter	238	66	212	107	130	185	39

Forrás: saját számítás

A régiós rangsorokat elemezve látható, hogy a két legfejlettebb város a régióban Eger és Tiszaújváros. Ez egybecseng a szakirodalomban fellelhető rangsorokkal, elemzésekkel. A régióban e két város kistérsége számít a KSH elemzéseiben is a legfejlettebbnek, és ez is azt bizonyítja, hogy különböző fejlődési pályák lehetnek sikeresek. Az országos rangsorokban a leggyengébb teljesítményeket Edelény, Ózd, Sajószentpéter és az egyes esetekben jól teljesítő Balassagyarmat helyezései mutatják. Ezek is azt bizonyítják, hogy minden város esetében találni gyenge pontokat, gyengébben teljesítő területeket, amelyek fejlesztése kívánatos. Ezt más elemzések is bizonyítják (Kocziszky-Bakos-Nagy 2002).

A megyeszékhelyek pozícióit vizsgálva feltűnik, hogy Eger több faktorrangsorban is megelőzi a régió központját, Miskolcot. Miskolc és Salgótarján gyengébb helyezése megfelel mások eredményeinek is. Lengyel (1999) a megyei jogú városok többdimenziós skálázással történt vizsgálatakor mind a gazdasági potenciál, mind a dinamizmus szempontjából válságjelekkel küzdők közé sorolta ezeket a városokat, míg Eger dinamikusabb képet mutatott. Ezt a különbséget mutatják Nemes Nagy (2004) több időpontra vonatkozó vizsgálatai is, ahol Eger 2002-ben (és minden más időpontban is) a komplex versenyelőnyű városok közé tartozott (mellette Tiszaújváros, Gyöngyös és Hatvan is). Miskolc 2002-ben az egytényezős versenyelőnyű városok közé, Salgótarján pedig a többtényezős versenyelőnyű városok közé tartozott. A régió tanulmányban vizsgált városai közül Nemes Nagy Sátoraljaújhelyt, Pásztót, Mezőkövesdet, Hevest, Bátonyterenyt, Ózdot, Sajószentpéttert és Edelényt is a komplex versenyhátrányú városok közé sorolta.

Beluszky (1999) komplex várostípusai közül számos megtalálható a régióban, bizonyítva a városhálózat sokszínűségét. Beluszky Miskolcot hiányos szerepkörű regionális központnak tartja, a két másik megyeszékhely közül Eger teljes, Salgótarján részleges szerepkörű megyeközpont. Sátoraljaújhely, Hatvan, Gyöngyös és Balassagyarmat az iparosított tradicionális középvárosok közé tartozik. Sárospatak, Pásztó, Heves, Szerencs tradicionális kisváros,

adminisztratív-kereskedelmi-szolgáltató központ iparral. Mezőkövesd egykori mezőváros iparral, míg Edelény kisváros speciális szerepkörrel. Kazincbarcika és Tiszaújváros a „szocialista (ipar)városok között szerepel. Ózd ipari város, és Sajószentpéter és Bátorfyerénye ipari városok lakófunkcióval.

Az elmaradott régiókban a fő probléma sokszor inkább a kedvezőtlen gazdasági szerkezet, és nem az innovációk alacsony szintje, vagy az infrastrukturális elmaradottság. A jelenleg nehezebb helyzetben lévő települések számára a gazdasági bázis javítása mellett lehetőséget ad, hogy olyan tényezők szerepe értékelődik fel, mint a „magasan kvalifikált munkaerő” igénye a színvonalas lakókörnyezethez, vagy a „tudásbázis igénybevételének” lehetőségei, a városok hálózatokban betöltött szerepe, a városmarketing eredményessége, a szórakozási lehetőségek, a „városok vezetésének kvalitásai” (Horváth 2001).

Irodalom

- Beluszky P. (2000): Adalékok a városállomány 1990 utáni átalakulásához - Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. Pécs, MTA RKK. 115-130. old.
- Horváth Gy. (2001): A magyar régiók és települések versenyképessége az európai gazdasági térben. Budapest, Tér és Társadalom, 2001. 2. 203-231. old.
- Kocziszky Gy. - Bakos I. - Nagy Z. (2002): Észak-magyarországi régió innovációs potenciál vizsgálata. Kutatási jelentés, Miskolc.
- Lengyel I. (1999): Mérték a mérhetetlen? A megyei jogú városok vizsgálata többdimenziós skálázással. Budapest, Tér és Társadalom, 1999. 1-2. 53-73. old.
- Lengyel I.- Rechnitzer J. (2000): A városok versenyképességéről - Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. Pécs, MTA RKK. 130-152. old.
- Molnár L. (2002): A települési szintű relatív fejlettség meghatározása. Budapest, Közgazdasági Szemle. 2002. január. 74-90. old.
- Nemes Nagy J. (2004): Új kistérségek, új városok Új versenyzők? in. Térségi és Települési növekedési pályák Magyarországon, Budapest. Regionális Tudományi Tanulmányok.

G. Fekete Éva

Hátrányos helyzetből előnyök?

Elmaradott kistérségek felzárkózásának lehetőségei az Észak-magyarországi régióban.

A területfejlesztés egyik alapcélja az adott térben fennálló területi különbségek csökkentése, az fejlődésben lemaradt térségek fejlettebbekhez való felzárkóztatása. A célkitűzés értelmezése, majd az eléréséhez vezető út tervezése során az első tisztázandó kérdéslánc, hogy mely térségek számíthatnak elmaradottnak, miben nyilvánul meg az elmaradottságuk és a legizgalmasabb: mihez is kell őket felzárkóztatni. Ez utóbbi kérdés akkor válik érdekessé, mikor a területi fejlettség értelmezése változóban van. Napjainkban pedig ilyen paradigmaváltásnak vagyunk tanúi. Mászt jelent a posztindusztriális korszakban fejlettnak lenni, mint az ipari társadalmakban, mint ahogyan változik a hangsúlyossá váló emberi szükségletek köre is. (László 1974) (Oberle-Darby- Stowers 1975)

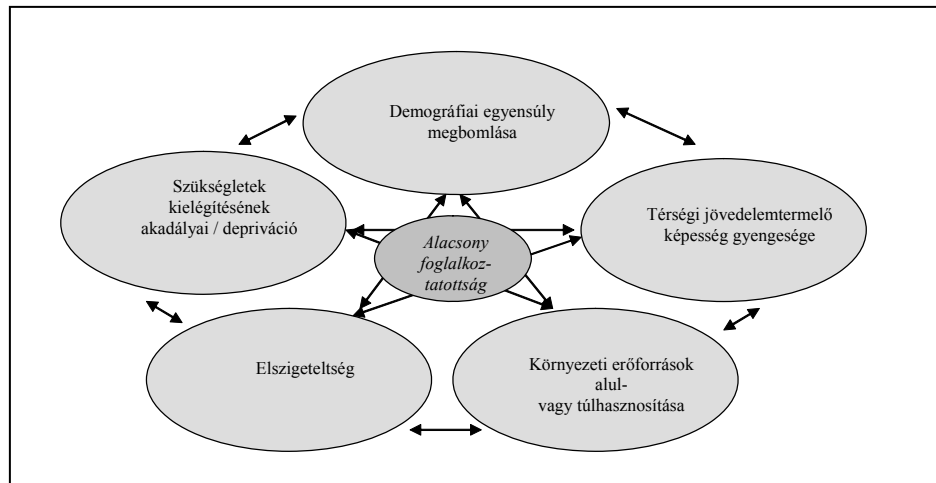
A térben koncentrált szegénység ördögi körei

A geográfus szempontjából a területi elmaradottság egyik legfontosabb sajátossága, hogy az adott térségben a földrajzi környezetnek nem csupán egyik elemében, hanem az összesben jelentős elmaradás tapasztalható az adott területet is befogadó tágabb térség más, hasonló nagyságrendű egységeihez képest. Ráadásul az egyes környezeti elemek a közöttük lévő kölcsönhatásokon keresztül egymást is blokkolják és az ok-okozati viszonyok bonyolult, szinte áttörhetetlen ördögi körét hozzák létre. A Myrdal féle halmozott okság elmélete a fejlődő országok példájából kiindulva írja le a népesedési, gazdasági-termelési, újraelosztási, infrastrukturális, társadalmi-kulturális és társadalmi-politikai viszonyok egymást erősítő, ill. éppen gyengítő hatásmechanizmusait. (Myrdal 1956)

Az észak-magyarországi példák alapján a területi elmaradottság ördögi körét öt fő tényező alkotja. Ezek között sorrendiség nem állatható fel, mindegyik mindegyikre hat és már nem lehet tudni mi volt az eredeti ok és okozat.

A demográfiai egyensúly megbomlása

A korábbi történelmi időszak alatt lezajlott folyamatok hatására a települések zömében a népesség előregedett. A fiatalok elköltöztek, így a nagy családok is felbomlottak, az idősek gyermekeiktől távol élnek. A meglévő családi kapcsolatok inkább működnek térségi erőforrás elszívó erőként, mint az erőforrások akkumulációs tényezőjeként. Az itt maradt fiatalok képzettségi szintje és változásokra való motiváltsága alacsony. Egyéni életstratégiáik ambícióktól mentesek, gyakorta az alkoholizmusba torkollnak. A népesség egészségi állapota részint az előregedésből, részint az életmódból adódóan leromlott. Az anyagi és magánéleti kiegyensúlyozatlanság miatt gyakoriak a mentális zavarok. Az „öslakosságban” az elvándorlások szelektivitása miatt kiteljesedett amortizálódás mellett a térségbe irányuló vándorlások szelektivitása további konfliktusokat okoz. A beköltözők főként az olcsóbb életlehetőségeket (ingatlan, rezsi, ételmezés) kereső, eleve szegény sorsú, gyakorta az etnikai megkülönböztetés elől is a kisebb ellenállású falvakba menekülő roma családok. Ők az ebben a csoportban jellemző gyorsabb biológiai reprodukció következtében halmozottan termelik újra a szegénységet. Mobilitásuk gyenge, gyakorlatilag egyirányúvá válnak a térségbe vezető utak. A képzett, dinamikusabb fiatalok számára csak kifelé, a szegények számára csak befelé vezető út létezik. Mindezek hatására létrejön a szegénység térbeni koncentrációja, ami etnikai koncentrációként is jelentkezik.

1. ábra: A területi elmaradottság tényezői

Forrás: Saját szerkesztés

A demográfiai folyamatok az összes többi környezeti elemre is hatnak: A képzett munkaerő hiánya rontja a vállalkozások versenyképességét, ezért nincs térségi jövedelem, alacsony az abszorpciós képesség. Még jelentős támogatásokkal sem könnyű kimozdítani a gazdaságot a holtpontról. A fizetőképes kereslet hiánya és a méretgazdaságosság követelményeinek teljesíthetlensége a helyi szolgáltatások működtetését is ellehetetlenítik. A képzettség hiánya növeli az elszigeteltséget is, mivel a helyiek a kommunikációs eszközöket nem tudják használni és megfizetni. Ugyanakkor gátolja az önszerveződések megindulását, a hatékony területi érdekképviseletet is.

A környezettudatos szemlélet – szintén a képzettséggel is összefüggő – gyengesége, valamint a tulajdonosi érdekltség hiánya növeli a környezetszennyezés és természetvédelem sérülésének, a szükséges környezeti rehabilitációk elmaradásának veszélyét.

Elszigeteltség

A korábbi korok modernizációs folyamataiból való kimaradás azt is jelentette, hogy ezekben a térségekben nem épültek ki a korszerű közlekedés feltételei. A vasútvonalak elkerültek, vagy a térség peremén futnak. A közutak elhanyagoltak, gyakori a települések egyoldalú bekötése, a zsáktelepüléssel megoldás. A tömegközlekedés járatait, de a gépkocsi közlekedés üzemanyagtöltő és járműjavító infrastruktúráját a kis népsűrűség és a lakosság alacsony fizetőképessége miatt nem éri meg működtetni. A hírközlés és információáramlás csatornái szintén kiépületlenek. Csak később épült ki vezetékes telefonhálózat. Nincs mobil telefon lefedettség, Internet elérhetőség, rosszak és korlátozottak a TV vételi viszonyok és a lakosságnak anyagi ereje nincs is ezen beruházások önerős fejlesztésben való megvalósításához. A csatornák kiépületlensége és pl. az újság-előfizetések alacsony száma miatt a tájékoztatás nehézkes, az információk nem jutnak el a lakosokhoz és egyaránt gyenge a térségből kifelé és befelé történő kommunikáció.

Az elérhetőség hiánya további problémákat okoz többi tényezőben: Hozzájárul a családi kötődés lazulásához, gyengíti a mobilitást, gátolja a szemléleti korlátok lebontását, ezzel hozzájárul a további demográfiai erózióhoz.

Gyengíti a vállalkozások versenyképességét és az abszorpciós képességet, így gátolja a térségi gazdaság megerősödését, végső soron a térségi jövedelem képződését.

Az ingázás nehézsége miatt csökken a munkavállalás, a munkából származó jövedelemszerzés lehetősége. Ugyanakkor a magasabb szintű szolgáltatások elérhetetlenek, túl drágán lehet hozzájuk férni, ami bizonyos igényszint után aránytalanul megnöveli a családi kiadásokat és a térséget mint lakóhelyet is versenyképtelenné teszi. Emiatt a szelekciós folyamatokból kitörni nem lehet.

Az elszigeteltségből előny talán csak a környezeti erőforrások megőrzése terén adódik, bár az is kétes értékű, hiszen erőforrások feltárását, gazdasági hasznosításának bármilyen formáját is lehetetlenné teszi.

Gyenge térségi jövedelemtermelő képesség

Az elmaradottságból való kitörés legfőbb akadályaként szokták megjelölni a tőkehiányt, ill. a gazdasági teljesítőképesség alacsony szintjét. A felzárkózáshoz szükséges tőke helyben nem termelhető meg, mert alig vannak vállalkozások. A helyi vállalkozások zömének teljesítőképessége alig haladja meg a háztartások kapacitását. A helyi piacon is alig versenyképesek. Másrészt a szűk helyi piac sem teszi lehetővé a stabil üzleti működést. Külső piacokra betörni nem tudnak, ahhoz sem a termékszerkezetük, sem a minőség, sem a kapacitásuk nem megfelelő. Külső vállalkozások pedig a gyenge humán erőforrások, a fejletlen infrastruktúra és gyenge üzleti környezet miatt nem települnek a térségbe. Ha mégis, a jövedelmet kivonják, tevékenységük csak mérsékelten járul hozzá a térségi jövedelmek képződéséhez. A helyi piac szűkösége a kínálati oldalon is jelentkezik, ami miatt a gazdasági szereplők vásárlásaikat a térségen kénytelenek lebonyolítani, ami szintén erőforrás-kiáramlást eredményez. Helyben meglévő termékek és szolgáltatások esetén is gyakori a presztízis, vagy egyéb, szubjektív okokból a térségen kívülről történő, a térségi forrásokat csökkentő beszerzés. A gazdaság saját térségi jövedelemtermelő és a helyben történő vásárlásokon keresztül a jövedelmeket megtartó, sőt multiplifikáló képesség gyengesége mellett a külső támogatások befogadására sem képesek ezek a térségek. Részint a külső források megszerzéséhez szükséges érdekérvényesítő képesség, részint a források újraelosztásában egyre nagyobb szerepet játszó pályázati képességek, részint a források értelmes felhasználásához elengedhetetlen felkészült menedzsment hiánya, ill. gyengesége miatt.

A térségi jövedelmek hiánya aztán kihat valamennyi tényezőre, hiszen a fejlesztési források hiányát, a fizikai környezet leromlását, a megélhetéshez szükséges források előteremtésének nehézségét, a kiskereskedelem, a helyi és közlekedés – informatikai szolgáltatások további beszűkülését, a versenyképesség és az abszorpciós képesség további romlását, végső soron elvándorlást és emiatt az ördögi spirál tovagyűrűzését hozza magával.

Szükségletek kielégítésének akadályai

Amennyiben a térségi fejlődést mint a térségben élő emberek minél nagyobb csoportjai szükségleteinek minél szélesebb körű kielégítéséként értelmezzük, a szükségletek kielégítésének két közvetlen akadályát, a családok jövedelmének hiányát és az elérhető szolgáltatások leépülését okozza a térségben élőkben a legnagyobb elégedetlenséget. A családok a munkahelyek hiánya, az alacsony fizetések, az inaktív magas aránya és az egyre nagyobb népességre kiterjedő munkanélküliségi csapdák miatt nem képesek hozzájutni a megélhetésükhöz szükséges jövedelmekhez. Ezen tényezők közül a térségfejlesztés szempontjából talán legveszélyesebb a segélyezés – munkából való kiesés – több generációs munkanélküliség – munkától való elfordulás folyamatban kialakuló, a munkanélküliségből kitörni már nem is akaró attitűd erősödésével jellemzett csapdahelyzet. Ennek megelőzését csak munkahelyek létrehozásával, s

ha ez a gyenge vállalkozói szféra miatt nem megy, nagyobb közösségi szerepvállalással, következetesen végigvitt aktív foglalkoztatáspolitikai eszközökkel lehet elérni.

Amellett, hogy a családok jövedelme alacsony és jelentős részben segélyekből és egyéb állami vagy önkormányzati juttatásokból áll, az alapszükségletek kielégítése is korlátokba ütközik. Helyben alig érhető el valami, a nagy távolságokból és kis mennyiségekből adódó magas fajlagos szállítási költségek pedig az itt élők számára megnövelik az árakat. Drágább a lakásépítés, többet kell fizetni a kiskereskedelmi termékekért és nem éri meg működtetni a közszolgáltatásokat. A feszültség feloldásaként a nagyobb kiadások felvállalása, az önellátás növelése és/vagy az igény szint leszállítása, ill. az elköltözés közül választhatnak a lakosok. Ez utóbbi bizonyos kor után már nem reális alternatíva, mivel az ingatlanárak területi különbsége behozhatatlan hátrányba hozza az elmaradott térségben élőket. A térségből fiatalon elköltözők pedig dupla veszteséget jelentenek: a térség elveszíti a szürkeállományát és a szülői segítségnyújtáson keresztül relatíve jelentős tőkekivonás is megvalósul.

Környezeti erőforrások alul vagy túlhasznosítása

Mai elmaradott térségeink legnagyobb – többnyire egyetlen - értékeként a viszonylagosan jól megőrzött természeti környezetet említjük a leggyakrabban.

A térség fejlődése szempontjából valós értéké, fejlődési potenciállá azonban a fizikai környezet csak akkor válik, ha ismerik, feltárták és becsülik ezeket az értékeket, megtalálják a hasznosítás módját és a fenntarthatóságra ügyelve, az értékeket megőrizve hasznosítják őket. Az elmaradott térségek értékei többségében ma még rejtve vannak, feltáratlanok, nincsenek hasznosításra alkalmas állapotban. Azt is mondhatjuk, hogy szerencsére, hiszen a környezettel kapcsolatos szemlélet fejletlensége, a környezetszennyező technológiák miatt könnyen veszélybe kerülne a fenntarthatóság. Erre sajnos példát adnak a már elindult kezdeményezések: az intenzív művelésű, a talajleomosást és a vegyi szennyezést növelő gyümölcsösök telepítése, az erdők indokolatlan, csupán a profit érdekében történő tarra vágása, a lilára-pirosra festett parasztházak, a vízbázisokat szennyező hulladékkezelés, a modern, de a térségbe csak nagyon drágán bevihető energiaforrások használatának elterjesztése, a védett növények, állatok begyűjtése, ill. levadászása, a máshol már értékékként jelentkező, így keresleti piacot teremtő értékek kiárusítása.

A környezeti erőforrások állapota és hasznosítási módja szorosan összefügg a demográfiai és kulturális tényezőkkel, a fizikai és információs elszigeteltséggel, de erős kölcsönhatásban van a térségi jövedelemtermelő képességgel is. Természetesen az egyes problémakötegekhez az azokat megvilágító mutatórendszer is hozzá rendelhető. Így a területi elmaradottságot kifejező mutatók körébe sorolhatjuk az alábbiakat:

1. Demográfia

- a népességszám csökkenése 1949-80 között $\geq 30\%$
- a 19-59 évesek aránya az össznépességből 2001-ben $< 50\%$
- 1 lakosra jutó iskolai osztályok átlagos száma 2001-ben < 9

2. Elszigeteltség

- telefonelőfizetők 100 lakosra jutó száma 2004-ben ≥ 20 db
- turisztikai vendégéjszakák 100 lakosra vetített aránya 2004-ben = 0.

3. Jövedelemtermelő képesség

- 1 foglalkoztatottra jutó eltartottak és inaktívok száma 2001-ben ≥ 4 fő
- 1000 lakosra jutó vállalkozások száma 2004-ben < 25 db
- 1 foglalkoztatottra jutó hozzáadott érték nagysága 2004-ben = 0
- 1 lakosra jutó befizetett SZJA éves nagysága 2004-ben < 40 ezer Ft
- 1 lakosra jutó kifizetett segélyek éves nagysága 2003-ban ≥ 20 ezer Ft

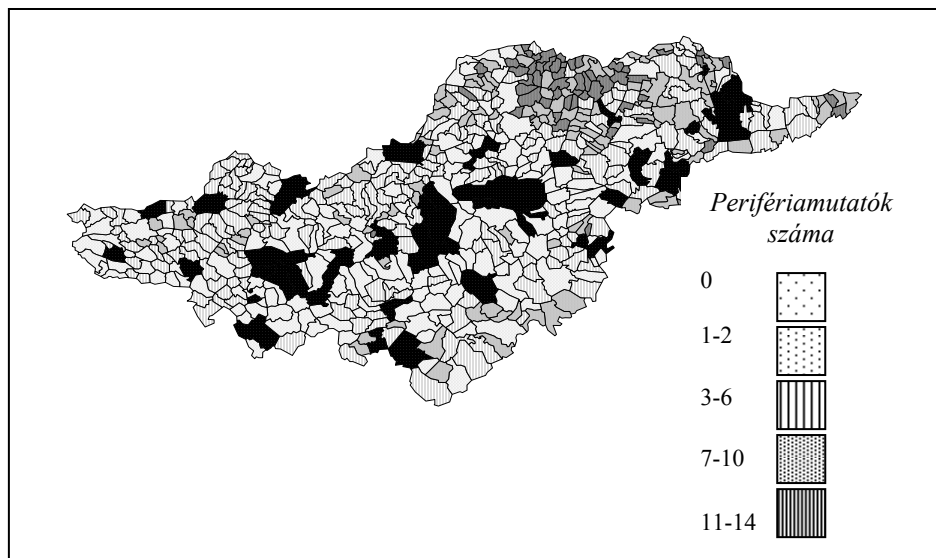
4. Életkörülmények

- 1960 előtt épült lakások aránya 2001-ben $\geq 50\%$
- helyben elérhető alapszolgáltatások aránya 12 alapszolgáltatásból 2004-ben $< 50\%$
- 1000 lakosra jutó kiskereskedelmi boltok száma 2004-ben < 6 db

5. Környezeti erőforrások hasznosítása

- házi vagy vezetékes szennyvízcsatornához csatlakozó lakások száma 2001-ben $< 60\%$

A fenti 14 periféria mutató előfordulási gyakorisága alapján megrajzolhatók az Észak-magyarországi régió elmaradott települései. (2. ábra) Összesen 173 olyan település található, ahol legalább 7 perifériamutató található. Ezen belül 55 azon települések száma, melyek 11-14 szempont alapján is a leghátrányosabb helyzetűek közé tartoznak. Ezen települések jellemzően a Cserehát és kisebb mértékben Zemplén területéhez kötődnek.

2.ábra: Az Észak-magyarországi régió elmaradott települései a perifériamutatók száma szerint

Forrás: saját szerkesztés

Az egyes tervezési-statisztikai kistérségben az elmaradott települések jelenléte alapján is meghatározhatók a régió legelmaradottabb kistérségei¹.

A kistérségek rangsora több szempont szerint is előállítható. Így figyelembe vettük:

- A kistérség településeinek a kistérség elérhetőségi vektorértékével súlyozott átlagos perifériamutató értékét. (Az elérhetőségi vektor értékét a Budapest és a legközelebbi autópálya elérési ideje alapján a TERRA Stúdió számításaiból vettük át. (laky 1999))
- A legalább 7-es perifériamutatóval rendelkező települések számát.
- A legalább 7-es perifériamutatóval rendelkező településeknek a kistérség összes településeire viszonyított arányát.

¹ Az elmaradott települések, térségek meghatározására további módszerek találhatók Nemes Nagy József, Faluvégi Albert, István Tiborné írásaiban.

- d. A legalább 7-es perifériamutatóval rendelkező települések népességszámának a kistérség teljes népességszámához viszonyított arányát.

A négyféle rangsorban elért helyezések átlaga alapján 10 különösen hátrányos helyzetű kistérség rajzolódott ki. (1.táblázat)

1.táblázat: Az Észak-magyarországi Régió kistérségei periférijellegük erőssége szerint

Kistérség	a.	b.	c.	d.	helyezés				átlagos helyezés
	átlag-pont	település	%	%	a.	b.	c.	d.	
Abaúj-Hegyközi	8,96	17	70,8	81,2	4	4	3	1	3,0
Encsi	10,14	25	71,4	31,2	1	2	2	9	3,5
Edelényi	9,11	32	69,6	35,1	3	1	4	8	4,0
Sátoraljaújhelyi	7,34	8	42,1	36,4	6	7	6	6	6,3
Kazincbarcikai	5,42	9	27,3	78,5	11	5	11	2	7,3
Sziksói	9,17	17	73,9	0,4	2	3	1	23	7,3
Bodrogközi	7,65	8	47,1	17,0	5	6	5	14	7,5
Sárospataki	6,88	6	37,5	30,9	7	9	7	10	8,3
Ózdi	6,10	7	24,1	35,2	8	8	12	7	8,8
Hevesi	4,41	5	29,4	74,8	12	10	10	3	8,8
Tokaji	6,00	4	33,3	12,0	9	12	9	17	11,8
Balassagyarmati	3,75	5	17,9	43,4	17	11	16	5	12,3
Mezőcsáti	6,00	3	33,3	6,7	10	16	8	19	13,3
Pétervásári	3,95	4	20,0	26,5	16	13	13	11	13,3
Mezőkövesdi	3,29	4	19,0	51,9	21	15	14	4	13,5
Szerencsi	4,22	2	11,1	24,3	13	19	20	12	16,0
Tiszaújvárosi	4,19	3	18,8	0,0	14	17	15	25	17,8
Füzesabonyi	3,16	3	15,8	3,3	22	18	17	20	19,3
Pásztói	3,73	4	15,4	0,0	18	14	19	27	19,5
Rétságai	3,08	2	8,0	12,9	23	20	21	16	20,0
Szécsényi	4,08		0,0	19,8	15	25	28	13	20,3
Bátonyterenyei	3,50	1	7,1	9,0	20	23	22	18	20,8
Salgótarjáni	3,70	1	4,3	0,5	19	22	23	22	21,5
Miskolci	2,03	1	2,5	13,7	25	24	24	15	22,0
Bélapátfalvi	3,00	2	15,4	0,0	24	21	18	26	22,3
Egri	1,43		0,0	1,6	28	28	25	21	25,5
Gyöngyösi	1,71		0,0	0,4	26	26	26	24	25,5
Hatvani	1,58		0,0	0,0	27	27	27	28	27,3
<i>Régió összesen</i>	<i>4,91</i>	<i>173</i>	<i>28,5</i>	<i>2,3</i>					

Forrás: saját szerkesztés

A kitörésre esélyt adó új folyamatok és technikák

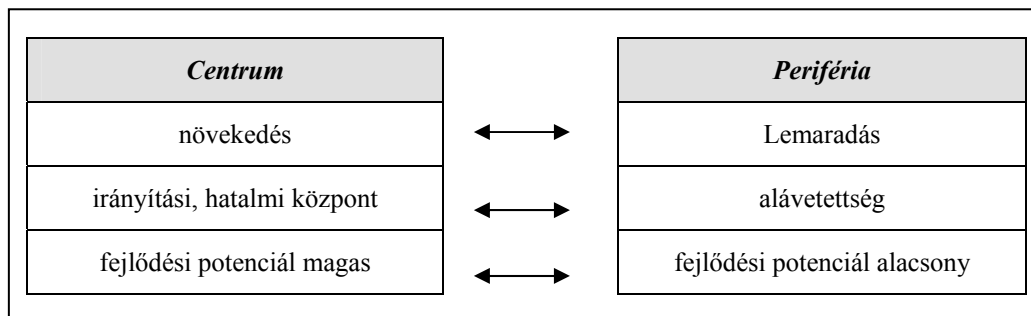
A területi elmaradottság fenti tényezői által gerjesztett lefelé futó spirálból – a modern társadalmi korra jellemző értékek és modernizációs modellek érvényesülése között – kitörni szinte lehetetlen. Az eddig ismert modernizációs technikák a gyáripari termelésre, a gazdaság és a népesség koncentrációjára, a jó közlekedési összeköttetésre, intenzív mezőgazdálkodás termőhelyi és birtokszerkezeti adottságokra, a méretgazdaságosság szempontjainak feltétlen érvényesítésére, a másik oldalon pedig a környezeti erőforrások kizsákmányolására épültek. Az elmaradott térségek éppen azért maradtak ki ezekből a folyamatokból, mert ilyen erőforrásokkal, adottságokkal nem rendelkeztek.

Kérdés, hogy megjelentek-e mára új fejlődési modellek, vagy léteznek-e már olyan új technikák, melyek a vázolt körülmények között is sikerrel alkalmazhatók.

Ha nincs ilyen remény, akkor lehetséges forgatókönyvként a tárgyalt térségek számára a lefelé futó spirál „végigjárása”, az út végén az elnéptelenedés vagy az egyre hangosabb politikai elégedetlenséget is eredményező gettósodás, a térben koncentrált szegénység kiteljesedése állhat. A leépülést külső forrásokkal, segélyekkel csak lassítani lehet. A szociális segélyezés feneketlen csöbre mindent képes elnyelni, de valódi változásokat nem hoz, sőt a gettósodást gyorsítja, legfeljebb egy kicsit elviselhetőbbé teszi a maradók életét.

Szerencsére mára már, a posztmodern értékek terjedésével más forgatókönyvek szerinti változások számára is nyíltak utak. A fejlett országokra kitekintve látjuk, hogy új, más értékek kerülnek előtérbe egy-egy térség fejlődési potenciáljának értékelésekor. Az előzőekkel szemben a természeti környezet tisztasága, a térségek egyéni arculata, az azt jelentős mértékben formáló kulturális örökség megőrzöttsége, a helyi tudás, az extenzív mezőgazdálkodás lehetőségei, a kooperációs képesség, a növekedéssel szemben a minőség és a teljességre törekvés feltételei felértékelődnek. (Daly – Cobb 1990) Ugyanakkor kialakultak a földrajzi távolságok áthidalásának, a globalizált térbe való bekapcsolódás korszerű, elvileg bárhol kiépíthető infokommunikációs technológiái.

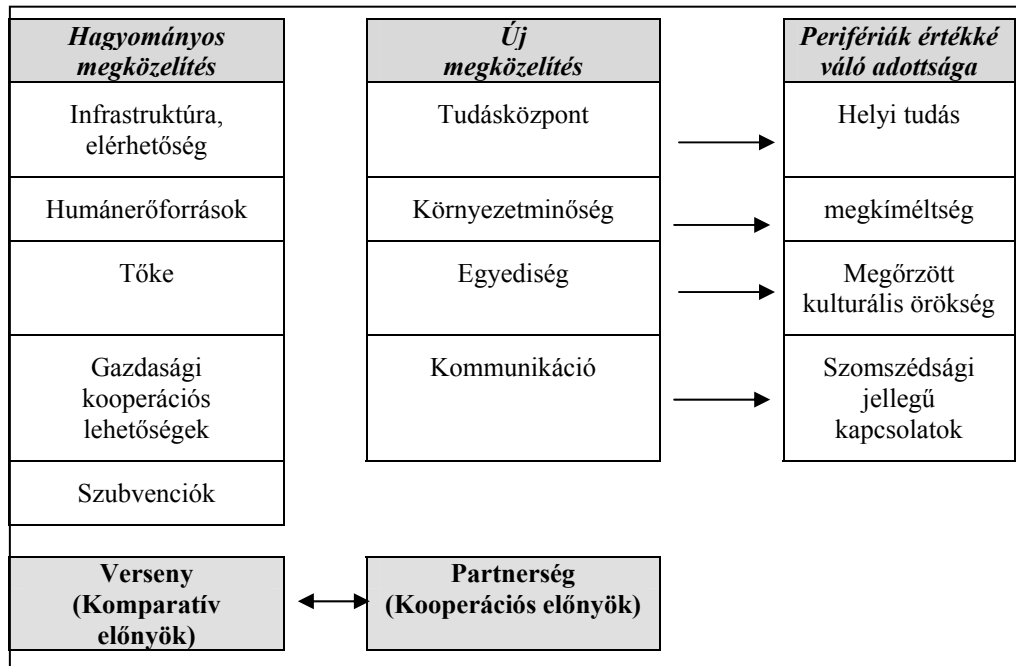
Visszanyúlva a klasszikus centrum-periféria problémához, annak három legkarakterisztikusabb elemét kiemelve a perifériákat a centrumoktól való – akár szélsőséges – lemaradás, a centrumok mint hatalmi központoknak való alávetettség és az alacsony fejlődési potenciál jellemzik. Állításom szerint ez utóbbi elemekben a posztmodern társadalomban lényeges változás következhet be.

4.ábra: A centrum periféria viszony meghatározó elemei

Néhány évvel ezelőtt egy térség fejlődési potenciáljának meghatározásakor az infrastrukturális lehetőségekre, az elérhetőség alakulására, a humán erőforrások állapotára, a tőke ellátottságra és a gazdasági kooperációs lehetőségekre koncentráltunk. Ezekkel a tényezőkkel operáltak a vállalkozások is telephelyeik optimális elhelyezésének kiválasztásakor. Kiinduló pontunk és gyakorta végső következtetésünk is az volt, hogy a területi fejlődést a verseny

mozgatja, a komperatív előnyök döntik el, hogy a ma perifériaként érzékelt térségeknek van-e esélye periféria létükből való kikerülésre, a felzárkózáshoz szükséges ütemű fejlődésre. Ma pedig, ha ugyanezeket a kérdéseket tekintjük, új tényezőkkel találjuk magunkat szembe. A fejlődési potenciál tényezői között megjelenik a térségben koncentrálódott tudásnak, a társadalmi tőkének, a környezetminőségnek a szerepe, a nagystruktúrákat feltételező tömegtermeléssel szemben előtérbe kerül a kicsinek kedvező egyediség, az információs társadalomban meghatározó jelentőségűvé válik a kommunikáció. A versenyelőnyök mellett felértékelődik a kooperációs előny, a partnerség és az ahhoz nélkülözhetetlen szolidaritás. (Bauhaus Foundation 1996)

5. ábra: A fejlődési potenciál tényezői és azokban a perifériák értékeinek megjelenése

Egyre hangosabbak és egyre nagyobb teret kapnak azok a vélemények, melyek szerint a térségek közötti viszonyokban ne értékeljük túl a versenyt, mivel a versenyközpontú stratégiáktól a perifériák hathatós fejlődése nem várható. A perifériák előbbre jutásához nem megelőzni, nem legyőzni kell egy másik, nála fejlettebb régiót, hanem csatlakozni hozzá. Brugger 1986) (Laville 1998) A kooperáció csakis a kölcsönös érdekeltségen alapulhat. A koncepció realitását támasztja alá a centrumok fokozódó érdekeltsége a perifériák erőforrásainak fenntartható hasznosításában, a periféria létből adódó hátrányok mérséklésében.

A fejlődési potenciál új értelmezésében megjelenő tényezők bátorítanak a perifériák erőforrásainak átértékelésére. A tudás magában foglalja a fenntartható fejlődés alapját jelentő helyi tudást is, ami koncentráltan, bár eddig többnyire rejtve jelenik meg a periférián. Ezt a fonalat követve az egyik legérdekesebb kérdés az innováció értelmezésének változása. Az innováció körében végzett korábbi kutatások az innovációt K+F műhelyekben létrehozott új termékeknek, technológiáknak és egyéb eljárásoknak a feltalálását, bevezetését és elterjesztését tekintették. Az információs társadalomban azonban az innováció „hétköznapiasodik”, az „új” iránti igény és az arra adható válasz a mindennapok gyakorlatában jelentkezik, a helyi

problémákra helyben adható meg a válasz – természetesen mások innovációinak ismertetésében, azok adaptálhatóságát vizsgálva. (G.Fekete 2001)

A korábbi modernizációból való kimaradás révén a perifériák környezeti állapota általában megkíméltebb, kevésbé voltak terepei az ipari környezetszennyezésnek. Az egyediség előtérbe kerülése a lokális, a modernizáció megkésettisége miatt perifériákon még kevésbé átalakított, tradicionális elemeket is inkább megőrzött kulturális örökség iránti érdeklődést táplálja.

Az információk és az innovációk terjedésében a perifériákon nagyobb szerepet kap az ott nagyobb mértékben fennmaradt szomszédsági kapcsolatokhoz kapcsolódó kommunikáció.

Mindezen sajátosságok arra utalnak, hogy a perifériák korábban nem értékelt, sőt éppen a fejlődés fő áramából való kimaradásuk miatt kialakult adottságai a posztmodern társadalomban értéké válnak. Ezek az értékek megvillantják a fejlődés reményét. (5.ábra)

Egy gyökeresen új helyzettel állunk tehát szemben. Mint ahogyan a perifériák lemaradásáért a kor húzóerejével való rendelkezésük hiányát okolhatjuk, most éppen ezen a területen láthatunk előbbre lépést. Felsejlenek azok az elemek, melyek alapot képezhetnek a centrum és periféria kapcsolatának ártérkékeléséhez. Jelenkeznek olyan „aduk” a periférián, melyek a centrumot érdekeltté tehetik abban, hogy a perifériát ne egyértelműen kisémmizni, legyűzni akarja, hanem induljanak el kölcsönös, mellérendeltségi alapon megfogalmazott együttműködések. A periféria ne a törvényszerű elmaradottságot, hanem a más minőséget jelenítse meg ebben a kapcsolatban. A centrum-periféria viszony – sokak számára bizonyára idealisztikusnak tűnő, de a perifériák számára egyetlen kitörési lehetőséget jelentő – átfogalmazásában tehát nem szemben állnak egymással ezek a területek, hanem kiegészítik egymást. A korábban a kereskedelmi, intézményszolgáltatási, igazgatási vonzáskörzet funkciókban realizálódó vertikális kapcsolatok mellett a horizontális kapcsolatok jutnak szerephez. A horizontális kapcsolatok területei elsősorban a lakás, a rekreáció, a természeti erőforrás-gazdálkodás területén jelentik a perifériák felértékelődését.

Kérdés, hogy a fentebb említett értékvtáltás, a periféria funkcióváltása hogyan jelennek meg a közelmúltban megfogalmazott fejlesztési stratégiákban.

<i>Központi stratégiák</i>	<i>Kistérségi stratégiák</i>
Középpontban a felzárkóztatás	Stratégia nélküli kívánsághalmazok
Uniformizált eszközrendszer	Fejlettek utánzása
	Idilli utópiák
	Elszigetelt forradalmak

6.ábra: Az új értékek megjelenése a fejlesztési stratégiákban

A központi stratégiákban a perifériával leginkább a vidékpolitika és a területfejlesztés területi különbségeket mérsékelni kívánó, „kohéziós” iránya foglalkozik. Ezen stratégiák középpontjában a felzárkóztatás áll. Ha kicsit mögé nézünk a dolgoknak és megkeressük, hogy hova és milyen módon szándékoznak felzárkóztatni ezeket a térséget, azt találjuk, hogy a mai fejlettnak tekinthetők jelentik a mércét és a korábbi modernizációs technikákat gondolják célravezetőnek. Azaz, azt az utat tűzik ki a perifériák számára, amit korábban a ma fejlett

térségek bejártak. Azt a modernizációs utat kívánják végig követtetni a perifériákkal, aminek mára nyilvánvalóak a káros következményei és ráadásul még az elmaradás csökkentésére sem adnak reményt.

Gyakorlatilag az itt és most fölsejlő értékeknek a pusztulását hozza magával ez a fajta megközelítés. A központi stratégiákban teljesen szembevethető másik dolog: az egységes eszközrendszer, ami nem tesz különbséget centrum és periféria között. Itt most ne elsősorban a forráselosztás arányaira gondoljunk, hanem sokkal inkább a támogatás egységes módszertanára, az eszközök megválogatására. Ugyanúgy ipari parkokat akarunk létrehozni a periférián is, mert azt hisszük, hogy az ipari parkoktól lesz a perifériának esélye arra, hogy fejlődjön.

A központi stratégiáknak van tehát egy összemosó, érezhetően kétes alapállása.

A kistérségi stratégiák esetében a legelső kiemelendő probléma, hogy kistérségi stratégiának nevezett dokumentumok bizony elég gyakran abszolút zavaros stratégiai érvekkel rendelkeznek. Inkább csak kívánsághalmaznak tekinthetők, mint stratégiának. A periférián persze mindennel probléma van. Gondot jelentenek a lakáskörülmények, az utak, a közművek, a foglalkoztatás és mindezek, tételesen, listászerűen célként is megjelennek ezekben a stratégiákban. Nem látszik, hogy hol van az a fix pont, ahonnan ki lehetne mozdítani a térséget. A kistérségi stratégiák egyik típusát az „utánzó” jelentik. Ekkor maguk a kistérségek is a modernizáció során fejletté váló térségeket kívánják utánozni. Abban bizakodnak, hogy ami bevált a ma fejlettnek tekinthető térségek esetében, az - egy más időben és más viszonyok között - sikerre vezet a fejletlen térségeket is. Egy másik típust az „utópisták” alkotnak. Főként a vidékfejlesztési stratégiák egy része abban bizakodik, hogy valamilyen paraszti faluvilágba visszamenekülve lehet valamiféle változást hozni a kistérségekben vagy a helyi viszonyokban. Nyilván ennek sincsen sem realitása, sem tulajdonképpen esélye arra, hogy bármit változtatni tudjon. A harmadik típust a „magányos lovagok” alkotják. Ők szeretnék valami újat, korszerűt, az új értékrendnek megfelelőt alkotni, de nem tudnak hova kapcsolódni. Elszigetelt szigetként próbálkoznak, és minden hősiességük ellenére kudarcra vannak ítélve.

A változásokat elősegítő értékváltás tudatosításához, esetleg felgyorsításához lényegi szemléletváltásra lenne szükség. Ennek négy lényeges elemét emelhetjük ki:

1. A periféria nem szociálisan megsegítendő, „felzárkóztatandó” dolog, hanem olyan értékek birtokosa, melyekre a centrum fejlődéséhez is szükség van. A hiányok pótlására és az értékek hasznosulását gerjesztő innovatív akciókra egyaránt szükség van.
2. Ennek megfelelően a stratégiai célokat újra kellene fogalmazni, és a centrumok és perifériák eltérő adottságait figyelembe vevő, differenciált eszközöket kellene meghatározni. Ezen belül kiemelhető a követő infrastruktúrafejlesztés helyett az új értékeknek megfelelő megelőző infrastruktúrafejlesztés alkalmazása.
3. Az elmaradottság halmozott oksági viszonyai által gúzsba kötött térségekben elmozdulás csak integrált, egymással összehangoltan egyszerre több területen való beavatkozással érhető el.
4. Nem utolsó szempont, hogy a szereplőket motiválni, majd fel kell készíteni arra, hogy élhetnek ezekkel az eszközökkel és tudják felelősen önmaguk generálni a változásokhoz vezető folyamatokat.

A felzárkózás alternatív forgatókönyvei Észak-Magyarország elmaradott térségeiben

Visszatérve a kiinduló tézisekhez: a régió elmaradott térségeiben tehát a legnagyobb problémát a tömeges és mélyülő „munkán kívüliség” (munkanélküliség + magas inaktivitás), a kielégítetlen belső szükségletek, leépülő szolgáltatások, a pusztuló természeti és kulturális értékek, valamint a növekvő elszigetelődés és mindezek nyomán a képzett fiatalok körében folytatódó elvándorlás, a koncentrálódó szegénység és az emiatt erősödő konfliktusok okozzák.

Ugyanakkor a felzárkózás feltételeként rendelkezésre állnak a hasznosítatlan helyi környezeti adottságok, néhány helyi vállalkozás, a munkaerőpiacról tartósan kiszorult képzetlen, önálló munkaező és jelentős hiány tapasztalható innováció-képességéből, az új globális trendekhez igazodáshoz alapot szolgáltató értékek elfogadásából, az önszervező képességéből, infrastrukturális feltételekből és pénzügyi forrásokból.

A gyorsabb vagy lassabb ütemben zajló leépüléstől eltérő, ún. alternatív forgatókönyvek alakulásában a külső környezet, a makro-feltételek alakulásán túl, azokkal szorosan összefüggve a migrációs trendek változása, az értékrendek és motivációk alakulása, az emberi erőforrások mennyisége és minősége, a helyi és a kívülről betelepülő vállalkozások tevékenysége, az önkormányzatok aktivitása, a külső kapcsolatok és a kommunikáció helyzete, valamint a helyben biztosítható életkörülmények, ezen belül a lakásviszonyok, a piaci és a közszolgáltatások kiépültsége játszik meghatározó szerepet. Ezen tényezők alakulását – ezáltal a forgatókönyvek formálódását – meghatározza, hogy milyen fejlesztési stratégiát és módszertant követnek a szóban forgó térségekre irányuló beavatkozások.

A meglévő helyi szereplőkre és az azok szükségleteire alapozott helyi kezdeményezésekre építő – vidékfejlesztési - forgatókönyv

A vidékfejlesztési logikába illeszkedő helyi erőforrásokra alapozott fejlődés alapesetében a helyi, jellemzően a mezőgazdasághoz kötődő vállalkozások belső és külső piaci versenyképességének növekedése, a tevékenységek diverzifikációja hozza magával a megtermelt térségi jövedelem és a fejlesztés belső erőforrásainak növekedését. Az elindított és megvalósított fejlesztések pedig további növekedést generálnak és az eddig lefelé futó spirál irányát megváltoztatva, hasonló kölcsönhatási mechanizmusokon keresztül az általános fejlődéshez járulnak hozzá. A kérdés csak az, hogy vidékfejlesztési technikákkal hogyan növelhető a térségek belső vállalkozásainak versenyképessége. Az egyik alapprobléma, hogy a vidékfejlesztési politika legfőbb célcsoportja, a mezőgazdasági gazdálkodók már a 60-as évektől nem, vagy sajátos kétféle formában van jelen a térségekben. Az 1960-as és 70-es években lezajlott „szocialista” iparosítás kimozdította az embereket a mezőgazdaságból. Az 1990-es váltást követően visszaadott földekkel gépek, tudás, piac hiányában nem igazán tudtak mit kezdeni a régi vagy új tulajdonosok. A népesség jelentős részét (15-20%-át) kitevő roma népesség pedig most sem jutott földhöz. A vállalkozások versenyképességének kialakulásához, majd megőrzéséhez többre van szükség a vállalkozások technikai és technológiai fejlesztésénél, tőkeerejének növelésénél. Általános infrastruktúrafejlesztés, a piaci környezet javítása és szemléletváltás, a képzettségi szint növelése nélkül a vállalkozások csak legfeljebb vegetálni képesek.

A másik oldalon a jelenlegi ismeretek és minták alapján a helyi szereplők által megfogalmazott fejlesztési irányok és az abból kirajzolódó forgatókönyvek főként a most fejlett területek mintájának követésére épülnek és jellemzően az elmaradt fejlesztések pótlására koncentrálnak. Felzárkózni szeretnének és a lemaradás behozatalát az utak, járdák, vezetékes gáz, ipari munkahelyek állami kiépítésétől várják. A csekély számú innovatív ötlet, az önálló kezdeményező-készség, a felkészült helyi menedzsment hiánya, helyenként a környezeti értékeket romboló intenzív technológiák preferálása alapvető gátját képezik az előző pontban vázolt lehetőségek kiaknázásának. Átfogó szemléletváltás, az új lehetőségek, az azokkal való élés technikáinak megismerése, a helyi innovációs magok megjelenése nélkül, csupán a mai helyi kezdeményezésekre támaszkodva nem lehet tartós fejlődési folyamatot elindítani, az önerős fejlődés alapjait megteremteni.

Betelepülő lakosokra és vállalkozásokra, új gazdasági tevékenységekre épülő – innovatív területfejlesztési - forgatókönyv

A hiányzó ötleteket, vállalkozó szellemet és tudást legrövidebb idő alatt az ezen tulajdonságokkal rendelkező külső be-, ill. visszatelepülők vonzásával lehet az elmaradott térségekbe eljuttatni. A hasznosítható erőforrások előbb utóbb spontán módon is vonzzák a befektetőket. Jó példa erre az erdősíthető területek, gyümölcsösök, felújítható kúriák iránti térségen kívüli érdeklődés és a leginkább értékes földek és ingatlanok külső kézbe kerülése. Ez a spontán folyamat azonban a helyi lakosok számára jelentős veszélyeket hordoz. A helyi kontroll nélküli külső vagyonszerzés folyamatában amellet, hogy éppen a változtatás vagyoni alapját veszítik el, számolniuk kell a gyarmatosítás valamilyen formájának megjelenésével és a belső polarizáció növekedésével.

A helyi erőforrások fenntartható, a most élők számára is előnyöket hozó hasznosításába bevont külső lakosok és vállalkozók betelepülésének ösztönzéséhez szükséges a fogadó környezet vonzóvá, a célcsoport érdekeltté tétele. Ismerünk akciókat, melyek során 1 Ft-ért lehet építési telekhez jutni, 500 ezer Ft-ot kap minden munkahellyel rendelkező fiatal, kisgyermekes család a letelepüléshez, helyi adómentességben részesül a betelepülő vállalkozás, ám ezen akciók nem kidolgozottak, hosszú távú hatásai nem bémértek. Emellett a helyi vezetés a legtöbb esetben nem is gondolkozik külsők vonzásában, részint mert nem akar változást, részint mert fél a konfliktusoktól, saját szerepének leértékelődésétől.

Külső erőforrások területfejlesztési eszközökkel, különösebb helyi kezdeményezés nélkül is bevihetők egy térségbe. Lehet ösztönözni innovatív, a térség gazdaságát megújító vállalkozások betelepülését, az ilyen vállalkozásoknak megfelelő üzleti környezet koncentrált, pl. a kistérségi központra összpontosító kialakítását. A veszélyek ebben az esetben is megegyeznek a spontán betelepülés során tapasztaltakkal.

A kívülről bevitt innovációkat a helyi kezdeményezőkésséggel ötvöző, nem profit orientált vállalkozásokra épülő - szociális gazdaság - forgatókönyv

A két előző forgatókönyvet, különösen azok előnyeiket képes ötvözni a kívülről generált és támogatott, helyi részvétellel működtetett non-profit vállalkozásokra építő harmadik forgatókönyv.

A non-profit gazdasági tevékenységeket magába foglaló szociális gazdaság az Európai Unióban a foglalkoztatás bővítésének és népesség életminőségét javító szolgáltatások biztosításának elismert eszköze, az európai foglalkoztatáspolitikája része. Ugyanakkor a tőkés piacgazdaság fő áramát képező profit-orientált gazdaság mellett az emberi szükségletek mind szélesebb körű és nagyobb választékot lefedő kielégítését a középpontba helyező, a profit helyett a szolidaritásra alapozott új irány megtestesítője is. (Birkhölzer 1999)

Alapvető célja a kielégítetlen szükségletek, a munkanélküliség és a hátrányos helyzet egymással összekapcsolt, együttes megoldása. Azaz:

- A termék-előállítás és szolgáltatásnyújtással meghatározott igényeket elégíti ki.
- A hátrányos helyzetűek helyzetét a foglalkoztatáson keresztül javítja.
- A résztvevő egyének, közösségek összetartozását, identitástudatát erősíti, a társadalmi tőkét növeli.

Szereplői alapítványok, egyesületek, szövetkezetek, kölcsönös pénztárak.

Jellemző szervezeti formái:

1. a háztartási és az üzleti vállalkozások közötti, általában családi bázison szerveződő vagy szövetkezetbe tömörülő, való piaci keresletet profit képződése nélkül kielégítő, önfoglalkoztató mikro- és kisvállalkozások
2. non-profit alapon működő, profitra nem törekvő, azt a foglalkoztatottak és a fogyasztók között megosztó szolidaritásra alapozott közösségi vállalkozások,

3. a munkaerőpiacon hátránnyal indulók foglalkoztatását, munkaerőpiaci reintegrációját komplex szolgáltatások (képzés, mentorálás, mentálhigiénés gondozás, adósságkezelés, közvetítés, stb.) nyújtásával felvállaló, állami támogatással működő tranzit foglalkoztató szervezetek, szociális vállalkozások,
4. a munkaerőpiacról végképp kiszorult, csökkent munkaképességű emberek tartós foglalkoztatását a társadalmi szolidaritásra építve, jelentős állami támogatással végző szociális vállalkozások.

A szociális gazdaság tevékenységi területei elsősorban a szociális és személyi szolgáltatásokhoz, a településüzemeltetéshez és –gondozáshoz, a táj- és erdőgondozáshoz, a természetvédelemhez, a kulturális, szabadidős, turisztikai és információs szolgáltatásokhoz, a szociális kereskedelmi és közösségi közlekedési szolgáltatásokhoz, a mezőgazdasági szövetkezetekhez és a közösségi mezőgazdálkodáshoz köthetők.

A vállalkozáshiányos, elmaradott térségekben ezek a gazdasági szervezetek lehetnek a segélyezés alternatívájaként a munkaerőpiacról kiszorultak számára értelmes, a társadalom számára hasznos munkát és munkajövedelmet biztosító foglalkoztatás szervezői és egyben a hiányzó szolgáltatások biztosítói.

Mivel helyben nincs elegendő tőke, ismeret, sőt alkalmasint szándék sem az új lehetőségekben rejlő innovációk kibontásához, szükség van külső erőforrások bevitelére. A kívülről jött vállalkozók azonban nem föltétlenül töreksenek az erőforrások fenntartható és a helyeik számára előnyt hozó hasznosítására, így indokolt a helyi kontroll erősítése, a profitszerzés ésszerű korlátozása.

Az Észak-magyarországi régióban végzett kutatásaink (G.Fekete – Solymári 2004) alapján a szektor fejlesztésének három alapeleme azonosítható be:

1. *Közösségi és szociális vállalkozások megerősítése*

A korábbi programok hatására már elindult, vagy most induló közösségi és szociális vállalkozásokat képessé kell tenni a gazdasági és szociális funkció együttes ellátására. Ehhez alapfeltételként fejlesztendő a non-profit foglalkoztató szervezetek alapinfrastrukturális ellátottsága, a munkatársak szakmai kompetenciája és a szektor szakmai segítői háttere.

A szervezeti megerősítés mellett a meglévő közösségi és szociális vállalkozások technológiai korszerűsítése és újabb gazdasági tevékenységek indítására való képessé tétele vihet közelebb a tevékenységek fenntarthatóvá, ezáltal a foglalkoztatás és termelés vagy a nyújtott szolgáltatás folyamatossá tételéhez. A közösségi és szociális vállalkozások fennmaradásának alapfeltétele a forgótőke biztosítása.

2.A *szociális gazdaság piaci hátterének javítása*

Csakúgy mint a profit-orientált vállalkozásoknál a közösségi és szociális vállalkozások sikere - ami itt a foglalkoztatás és a közösség számára fontos termékek, szolgáltatások folyamatos biztosításában, a közcélra fordítandó közpénzek arányának fokozatos csökkenésében, azaz a vállalkozások fenntarthatóságában értelmezhető - a vállalkozások piaci helytállásától függ. A kereslet megerősítésével és a piaci megjelenés javításával növelhető a non-profit vállalkozások biztonsága és jövedelemtermelő képessége. Esetükben a keresletet a lakossági fizetőképesség és a közfeladatokat az ellátásukra szánt forrásokkal átadó önkormányzatok reprezentálják. Mindkét esetben a figyelemfelkeltő kampányok, a termékek- szolgáltatások marketingjének erősítése, a terméktervezés professzionalizálása bővítheti a piacot. Ugyanakkor az önkormányzatok közfeladatok átadásától való idegenkedése a célzottan erre a feladatra irányuló tanácsadás, szakmai segítség biztosításával mérsékelhető.

3. Hátrányos helyzetű csoportok munkaerőpiaci esélyeinek növelését és helyi termelési vagy szolgáltatási szükségletek kielégítését együttesen szolgáló helyi foglalkoztatási kezdeményezések megvalósítása

Az eddigi programok is bebizonyították, hogy a hátrányos helyzetű emberek tartós foglalkoztatása, ill. a munkaerőpiacra való visszatérésüket célul tűző tranzit foglalkoztatása mint gazdasági tevékenység a kezdeti időszakban nem képes magát fenntartani. Magához a működési költségekhez: bérhez, az alapanyagok, a rezszi költségeihez is támogatásra szorulnak. Ennek mértéke a munkások tapasztalatainak és teljesítményének növekedésével párhuzamosan csökkenhet, de mindenképp több éves időtartamban értelmezhető. A foglalkoztatást szervező menedzsment és a munkaképességet javító szolgáltatások költségei a piaci bevételekből szintén nem fedezhetők. A foglalkoztatási programok támogatásában új, a szervezetek közötti versenyt erősítő, ezáltal a programok társadalmi hatásának növelő megoldás lehet, ha a támogatási jogosultságot, mint „alaptőkét” az egyén viszi magával a közösségi vállalkozásba.

Összegzés

A területi elmaradottság sokszorosán összetett, az Észak-magyarországi régióban jól tanulmányozható, a régió településeinek kb. 1/3-ára kiterjedő jelenség. Kezelése csakis „többfrontos”, az elmaradottság tényezőire együttesen ható integrált fejlesztéssel lehetséges. A felzárkózási igényből fakadó követő, az alapvető infrastruktúra kiépítésére és nagytömegű, koncentrált munkahelyek létrehozására irányuló helyi fejlesztési törekvések és az új fejlődési pályára lépést biztosító, jelentős mértékben kívülről szorgalmazott innovatív fejlesztés szerencsésen ötvöződhet a szociális gazdaság megerősítésére építő forgatókönyvben.

A non-profit gazdaság egyrésztől biztosítja a helyiek előnyhöz juttatását, a fenntarthatóság szempontjainak érvényesítését, másrésztől fogadója és gerjesztője lehet az innovatív változásoknak. Működésével bemutatja, hogy ezekben a térségekben is lehetséges elmozdulás, hogy léteznek új, az eddig megszokottól eltérő utak, fejlődési irányok és ezeken az utakon a helyben élők is képesek haladni, csak meg kell szerezni a szükséges tudást, képességeket. A szociális gazdaság körébe tartozó szociális és közösségi vállalkozások segítik ezen ismeretek elsajátítását, az új tevékenységekre való felkészülést és egyben mintát adnak, utat törnek más közösségi, illetve más, immáron nem feltétlenül közösségi keretekben működő vállalkozások számára. A siker érdekében:

- be kell vinni a szükséges vezetési, vállalkozási és szociális ismereteket
- ki kell építeni a képzési és információs hálózatokat
- ki kell építeni a szociális tőke növelését segítő közösségi infrastruktúrát
- ki kell alakítani a finanszírozás megfelelő formáit (helyi alapok, befektetési klubok, közintézményekkel szoros kapcsolatban lévő szervezetek, pénzügyi tevékenységet folytató vállalati hálózatok).

A folyamat elindulását jelzik a régióban már fellelhető, európai uniós forrásokból támogatott, de egyelőre szigetszerű, koordinálatlan közösségi vállalkozási kezdeményezések.

Irodalom

- Bauhaus Foundation et al (eds) (1996): People's Economy. Approaches towards a new social economy in Europe. Dessau: Bauhaus Foundation
- Birkhölzer, K. (1999): Local Economic Development. A European-wide movement towards more economic democracy and social justice. Local Economy Vol. 14, No 1, London: Local Economic Policy Unit.
- Brugger, E.A. (1986): Endogenous development. A concept between utopia and reality. In: Bassand et all (eds.) Self-reliant development in Europe. Gower Publishing Company.
- Daly, H.; Cobb, J. B. (1990): For the Common Good. Redirecting the economy towards community, the environment and a sustainable future. London: Green Print
- Faluvégi A. (1995): Az elmaradott térségek lehatárolásának módszerei. Statisztikai Szemle 7. 571-590.
- G.Fekete É. – Solymári G. (2004): A szociális gazdaság kiépítésének esélye és feltételei az Észak-magyarországi régióban. Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek 2. 32-78.o.
- G.Fekete, E. (2001): Együtt! – De hogyan? Innovációk a kistérségi fejlesztésekben. MTA Regionális Kutatások Központja, Miskolc-Pécs
- István T.né (2001): Az elmaradott megyék országon belüli és egymáshoz viszonyított helyzete. Területi Statisztika 3. 301-307. o.
- Laky I. (1999): Az elérési viszonyok alkalmazása a kedvezményezett térségek lehatárolásában. TERRA STUDIO Kft., Tanulmány.
- László E. (1974): A Strategy for the Future. Braziller, New York
- Laville, J.-L. (1998): Perspectives for the Social Economy in Europe. From the Social Enterprises to a Civil and Solidarity-Based Economy. Paris: CRIDA-LSCI (National Centre of Scientific Research)
- Myrdal, G. (1956): Development and Underdevelopment. World Bank, Kairo
- Nemes-Nagy J. (1998): Vesztesek – nyertesek – stagnálók. Társadalmi Szemle 8-9. 5-18.
- Oberle, W., J. Darby, and K. Stowers.(1975): Implications for Development: Social Participation of the Poor in the Ozarks. Journal of the Community Development Society. Vol. 6, No. 2: 64-78. o.

Péter Zsolt

Kastélyturizmus az Észak-magyarországi régióban

Az elmúlt közel két évtizedben jelentős változások következtek be a fejlett világ turisztikai piacain. A 80-as évektől kezdődően változtak a fogyasztói szokások, egyre nagyobb teret nyertek az ún. alternatív turizmustípusok, amit az egyedi speciális igények megléte, illetve a turisták kisebb számából adódó, a terület adottságaival jobban harmonizáló turizmus jellemez (Puczko–Rátz 2005). Az alternatív turizmustípusok körébe sorolható kulturális-, és örökségturizmus kiemelt figyelmet érdemel. A szocializmus hagyományokat, kulturális örökséget kevésbé tisztelő korszakának elmúltával reneszánszát éli (nem kis részben civil kezdeményezéseknek köszönhetően) a hagyományok ápolása, felélesztése, fokozott figyelem övezi a kulturális örökség tárgyasult formáinak megőrzését, rehabilitációját is.

A kulturális örökség, azon belül az épített örökség látványos megjelenési formái a nemesi családok által építtetett kastélyok, kúriák, amelyek többsége fizikai állapotában, betöltött funkcióiban, mind a mai napig nem foglalja el méltó helyét. Relatíve kedvező helyzetben vannak azok az épületek, amelyek az eredeti funkciókkal összemérhető (igazgatási épület, múzeum, szálláshely) feladatokat látnak el. Jelen cikkemben, az Észak-magyarországi régióban található kastélyok turisztikai célú hasznosítását vizsgálom, különös tekintettel azokra, amelyek szálláshelyként is funkcionálnak. A tanulmány célja részben egy helyzetfeltárás, részben, pedig az üresen álló, vagy nem kellő funkciókat betöltő, hatékonysággal üzemeltetett kastélyok számára kiutak keresése.

Bevezetés

A kastélyturizmus hazánk kulturális turizmusának fontos pillére, ami szoros kapcsolatban van a turizmust ösztönző más tényezőkkel, a fejlett világ országaiban érezhetően bővülő fizetőképes kereslettel, illetve a rendelkezésre álló szabadidő növekedésével (Puczko–Rátz 2005). A turizmus ennek a formájának (potenciálisan) helyet adó kastélyok a kulturális örökség részét képezik, melyek hasznosítása Magyarországon meglehetősen vegyes képet mutat. Ennek legfontosabb oka mind a mai napig a II. világháború és az azt követő államosítások, aminek köszönhetően a következő évtizedekben kastélyaink állapota rendkívüli mértékben leromlott. A rendszerváltozást követően néhány más volt szocialista országtól eltérően az ingatlanokat nem kapták vissza korábbi tulajdonosaik, így jelenleg a magyarországi kastélyok csak rendkívül kis részét birtokolják azok a családok, amelyek a háborút megelőzően a kastélyok tulajdonosai voltak (Virág 2000).

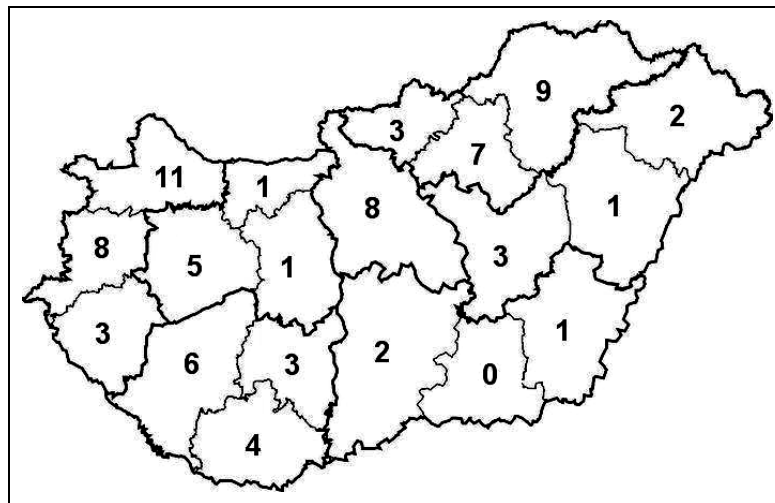
A jelentős magyarországi kastélyok szinte mindegyike állami és/vagy önkormányzati tulajdonban van, a kisebb jelentőségű építmények pedig különböző vállalatok, befektetői csoportok, szállodaláncok, illetve magán- társaságok, személyek, családok birtokát képezik. A tulajdonosi szerkezetnek megfelelően rendkívül változatos a kastélyok hasznosítása is. Alapvetően négy típusba lehet sorolni a betöltött funkciókat. A kastélyok mind a mai napig a leggyakrabban közösségi funkciókat látnak el, sokuk egészségügyi intézményként, szociális otthonként működik, de számos példát lehet találni oktatási intézményi, egyéb kulturális célú hasznosításra. Gyakori továbbá az épületek eredeti funkcióinak alapvetően megfelelő, igazgatási épületként történő működés. Kevésbé elterjedt a kastélyok kizárólag magánszemélyek általi hasznosítása, a jelentős tőkeigénynek köszönhetően többnyire csak kisebb kastélyok, kúriák váltak magánlakhelyé, üdülővé.

A kastélyok hasznosításának legdinamikusabban fejlődő ága a turisztikai célú működtetés. A kastélyok szolgálhatnak szálláshelyül, alkalmasak lehetnek rendezvények lebonyolítására, otthont adhatnak közérdeklődésre számító gyűjteményeknek. Gyakori, a minél gazdaságosabb üzemeltetés érdekében a komplex hasznosítás, azaz több turisztikai funkció egymás mellett élése.

A kastélyok helyzete nem csak funkciójukat, hanem fizikai állapotukat tekintve is jelentős heterogenitást mutat. Állapotuk nem független jelenlegi és közelmúltbeli feladataiktól, a múzeumként, kultúrházként működő épületek többnyire jobb állapotáról, míg az egészségügyi, szociális, oktatási intézményeket befogadók rosszabb helyzetéről számolhatunk be (Praznovszky 2005). Köszönhető ez elsősorban annak, hogy az utóbb felsorolt funkciók drasztikusabb átalakításokat tettek szükségessé, illetve, hogy ezen intézményekre nagyon gyakran jellemző az alulfinanszírozottság.

Kastélyszállók Magyarországon és az Észak-magyarországi régióban

Magyarországon az első kastélyszállók az 1930-as években nyitották meg kapuikat. Az első kastélyhotellak között kell megemlítenünk a Károlyiak füzérradványi kastélyát, valamint a Palota Szállót Lillafüreden. Jelenleg Magyarországon megközelítőleg száz található belőlük. A pontos számot viszonylag nehéz meghatározni mivel önmagában a „kastélyszálló” mint fogalom sem pontosan definiált, nincs egységes kritériumrendszer, ami alapján egy épület kastélyszállónak nevezhető (Praznovszky 2005). Ennek köszönhetően ma Magyarországon jelentős méretű, nagy szobaszámmal rendelkező kastélyok, néhány szobával rendelkező kúriák, új építésű a régi korok kastélyait imitáló építmények, toronnyal rendelkező családi házak viselik a kastélyszálló nevet. Ezért ha valaki ma egy kastélyszállóban szeretne megszállni, pontos információk nélkül nem tudhatja, hogy szállása egy minden igényt kielégítő luxusszálloda, vagy pedig egy 12 ágyas szobákat felvonultató turistaszállás lesz.

1. ábra: Kastélyszállók területi megoszlása (2006)

Forrás: saját szerkesztés

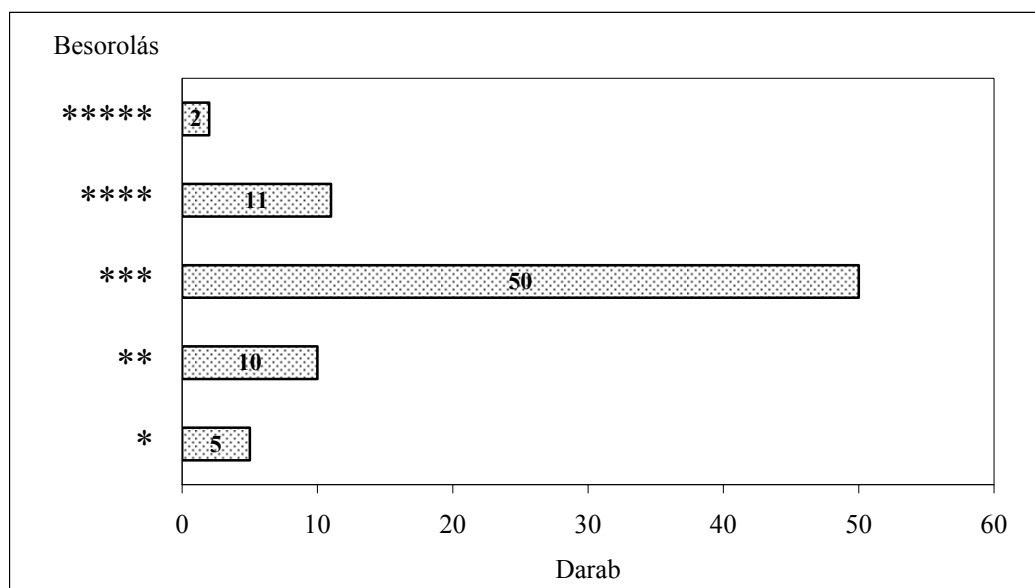
A magyarországi kastélyszállók területi eloszlása egyenetlen. A nyugati országrész dominanciája itt is megfigyelhető, azonban különösen az Észak-magyarországi régióban szintén nagy számban fellelhetők.

1. táblázat: A kastélyszállók fontosabb adatai (2006)

	Kastélyszállók száma (darab)	Átlagos besorolás (csillagok száma szerint)	Átlagos szobaszám (darab)	Átlagos férőhelyszám (darab)
Dél-alföldi régió	3	3	15,3	40,7
Dél-dunántúli régió	13	3,1	27,3	59,8
Észak-alföldi régió	6	2,7	20,2	57,7
Észak-magyarországi régió	19	2,9	28,7	65,8
Közép-dunántúli régió	7	3	27,3	62,3
Közép-magyarországi régió	8	3	29	66,3
Nyugat-dunántúli régió	22	2,9	19,3	48
<i>Magyarország összesen</i>	78	2,9	24,5	57,9

Forrás: saját adatgyűjtés

Amikor kastélyturizmusra, kastélyokra gondolunk, akkor végeleáthatatlan folyosókból nyíló szobák, vendégek sokasága sejlik fel előttünk. A magyar valóság azonban mást mutat. Az 1. táblázat adatai azt mutatják, hogy jellemzően 20-30 szobával (100-nál kevesebb férőhellyel) üzemel a kastélyszállók többsége (az ország legnagyobb kastélyszállója a lillafüredi Palota Szálló is „csak” 128 szobával rendelkezik). Nem beszélhetünk tehát tömegturizmusról a kastélyszállók esetében – igaz nem is akarunk.

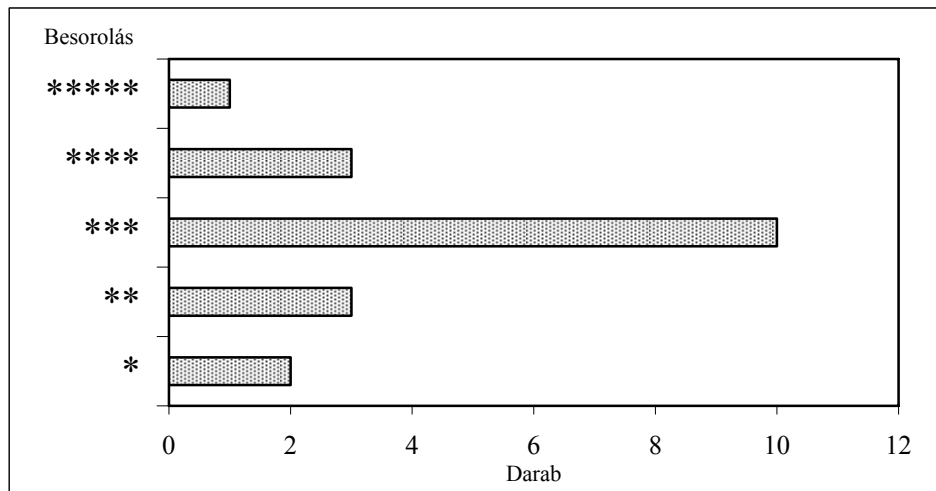

2. ábra: Kastélyszállók száma besorolás szerint (2006)

Forrás: saját adatgyűjtés

A másik illúzió, ami a kastélyszállodákkal kapcsolatos, a magas színvonalú szolgáltatások, a luxus feltételezése. Ezzel szemben Magyarországon összesen két. ötcillagos kastélyszálló található, 14%-uk négycsillagos, 65 %-uk, 3 csillagos, 13 %-uk 2 csillagos, és ötegycsillagos szállás is van közöttük, azaz kastélyszállóink túlnyomó többsége nem a 4-5 csillagos

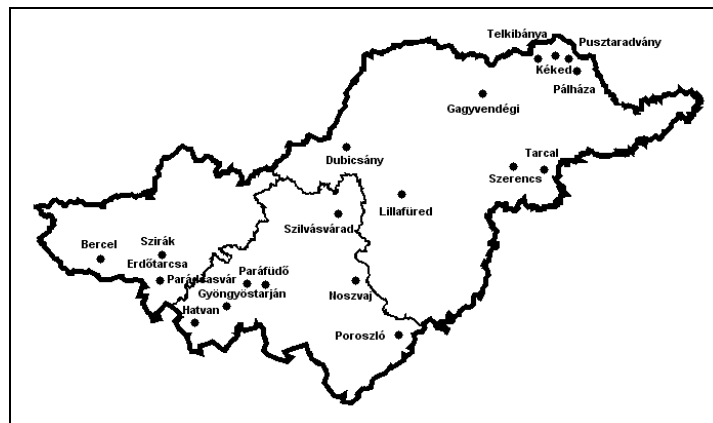
felsőkategóriába sorolható. Különösen elszomorító, hogy nem kevés kastélyszállónk kifejezetten a low-end kategóriát képviseli egy-két ezer forint/fő ár mellett, ami megkérdőjelezheti az épületek még a jelenlegi állapotukban történő fenntartását is.

3. ábra: Kastélyszállók száma a régióban, a kapott csillagok száma szerint (2006)

Forrás: saját adatgyűjtés

Az Észak-magyarországi régió kastélyszállóinak színvonala lényegében megegyezik az országos helyzettel, 1 db. ötcsillagos, 3 db. négycsillagos, 10 db. 3 csillagos, 3 db. 2 csillagos, és 2 db. egycsillagos található a régióban.

4. ábra: Kastélyszállók az Észak-magyarországi régióban (2006)

Forrás: saját szerkesztés

Érdemes azonban némi fenntartással kezelni a kastélyszállodák minősítését, mivel számukra nincs kidolgozva egységes kritériumrendszer (mint amilyen már létezik a falusi vendéglátóhelyek számára), így gyakorlatilag az új építésű szállodákra paraméterezett kritériumrendszer alapján kerülnek besorolásra (Praznovszky 2005). Kivételes esetekben, pl. a lillafüredi Palota Szálló esetében a szakma elismeréseként (három és fél csillag) előfordul valamiféle korrekció, de nem ez a jellemző. Hasznos lenne mindezen minősítési problémákat

szem előtt tartva, önálló minősítési rendszert létrehozni, mivel a kastélyszállók iránti igények nem biztos, hogy mindenben megegyeznek a többi szállodával szemben támasztottakkal.

Jelentős problémát jelent a kastélyok turisztikai célú hasznosításában, hogy a II. világháborút alatt/követően a legtöbb kastély berendezése, vagyontárgyai és parkja részben vagy egészében megsemmisült vagy eltűnt, ezért – ellentétben nyugat-európai, cseh vagy lengyel társaikkal, már nem, vagy csak óriási költségek mellett állíthatók vissza eredeti állapotukban. A belső helyreállítás legtrikábban alkalmazott módja a kastély korának stílusának megfelelő korabeli berendezés beszerzése. Az utóbbi évek helyreállításai során az eredeti stílust jól rosszul imitáló, új készítésű bútorok elhelyezése vált általánossá. Sajnos a kedvező tendenciák ellenére továbbra is gyakori (pl. a jelenleg zárva tartó Hunguest Hotel Szilvás) a „modern” berendezés, amelyet hosszú távon feltétlenül ki kell cserélni, ellenkező esetben az érintett szállodák továbbra is csak alacsony színvonalú, olcsó szálláshelyek maradnak.

Miért is vonzóak a kastélyok? Mi az a plusz, ami előnyt biztosít(hat) számukra a szálláshelyek versenyében?

- A kastélyturizmus egyfajta időutazást is jelent. Sokakat vonzhat ugyanott aludni, étkezni, mint neves őseink tették.
- A látogatók mélyebben megismerhetik az ország kultúráját. A kastélyok történetéhez rendszerint legendák a különlegességek társulnak.
- Különleges igények kielégítésére képesek. Komplettszolgáltatásainak köszönhetően alkalmasak családi üdülések, konferenciák, rendezvények lebonyolításához
- A stresszes városi élet következtében ugrásszerűen megnőtt az igény a csendes, nyugodt környezet iránt. Ezt segíti az a tény, hogy a kastélyok általában kisebb településeken, vagy a városokon kívül helyezkednek el, ideális helyszínt kínálva a pihenésre.

Nem véletlen, hogy aki kastélyban száll meg, az tudatosan választja ezt a szállástípust, mást, többet vár mint a megszokott egyéb szálláshelyektől, még ha ez anyagilag nagyobb áldozatot is kíván. A szolgáltatásokat kombinálva komplex csomagok hozhatók létre, amelynek keretében a létesítmény éttermi, rendezvényi, konferenciával kapcsolatos, wellness stb. szolgáltatásait egyaránt igénybe veszik, ezáltal növelhető a vendégéjszakák száma, és turisták költése.¹

A turizmus egyik alaptörvénye, hogy jól működő színvonalas szállások nem lehetnek meg turisztikai attrakciók nélkül, ami fordítva is igaz, azaz a turisztikai attrakciók sem képesek gazdaságosan működni a vonzáskörzetükben levő megfelelő színvonalú szálláshelyek nélkül. Mindez igaz a kastélyszállodákra is, amelyeknek elemi érdeke a turisták átlagos tartózkodási idejének növelése. Ennek érdekében érdemes összekapcsolni a kastélyturizmust a:

- gyógyturizmussal, ami a gyógyszolgáltatásokra való berendezkedést, medencék kialakítását, környékbeli gyógyfürdőkkel való kapcsolatfelvétel jelenti,
- falusi turizmussal, a kastélyszálló vendégeinek folklórprogramot biztosíthatunk,

¹ A legszellemesebb komplex turisztikai csomagokkal a pusztaradványi Pallavicini Szálloda honlapján találkoztam. Az eltérő fogyasztói igényeknek megfelelően összeállított programcsomagok, az alábbi fantázianeveket viselik: „Legyen ma Ön az Őrgróf!” „Kényeztető napok” „Áldott, Békés Karácsony” „Pihentető hétvége” „Pihentető napok” „Nyugalom szigete” „Azok a színes hétköznapiok” „Abaúj felfedezése I.” „Abaúj felfedezése II.” „Vad nyár - Radvány” „Mézes Hetes”, „Mézes Napok”. A csomagok tartalmára vonatkozóan részletes leírást találunk: romantikus gyertyafényes vacsora az első napon, cigányzenés búcsúvacsora az utolsó estén stb.. Kár, hogy mindez csak a magyar tudók olvashatják – az egyébként színvonalas, kastélyokhoz méltó webes megjelenés idegen nyelveken nem működik.

- konferencia-turizmusal, tárgyalásra is alkalmas konferenciaterem kerülhet kialakításra, szükség esetén szálláshiány esetén érdemes együttműködni más környékbeli szállásadókkal,
- vadászturizmussal,
- sport, fitness, wellness lehetőségekkel, ami a ma divatos egészségmegőrző berendezések és szolgáltatások kialakítását jelenti a kastélyszállóban,
- ökoturizmussal, ami a természetjárással, gyalogtúras- kerékpáros kirándulással kapcsolatos lehetőségek biztosítását jelenti,
- horgászattal,
- borturizmussal,
- speciális ételek kínálatával a kastély éttermében.

Ideális esetben a kastélyok ezeket a szolgáltatásokat házon belül biztosítják. A kastélyok szolgáltatásainak skálája hasonlóan más befektetési formákhoz, az elérhető források, illetve a várható megtérülés függvénye.

A kastélyszállókat igénybe vevő vendégek köre a nyújtott szolgáltatásokból adódóan meglehetősen jól meghatározható. Körükben:

- kiemelkedő a felsőfokú iskolát végzettek száma,
- elsősorban a nyugalomra vágyó tehető fiatal párok, fiatal családok és nyugdíjasok időznek szívesen kastélyszállóban,
- jellemzően a nagyvárosból „kiszabadulók” vágnak az ilyen nyugodt területekre.
- A turisták származása tekintetében a belföldi tehetősebb réteg van túlsúlyban, kivéve a négy és ötcsillagos kastélyszállókat. A külföldiek esetében, az osztrák és német turisták dominálnak.

Magyarországon a kastélyszállodák forgalmára erős szezonális jellemző, kiemelkedő forgalom elsősorban nyáron és az ünnepnapokon jelentkezik (Praznovszky 2005). A szezonon kívüli bevételek növelése érdekében ősztől tavaszig gyakoriak a tréningek, konferenciák, továbbképzések. Vannak olyan kastélyszállodák, amelyek kifejezetten specializálódtak a tréningekre, továbbképzésekre (pl. a noszvaji De La Motte Kastély, vagy a Bercel Kastély). A régió kastélyszállói közül szinte mindegyikben található (konferenciák megrendezésére is alkalmas) egy vagy több terem. Jelentősebb kapacitással csak a Palota Szálló, és a szerencsi Huszárvár Hotel rendelkezik, ezer főnél nagyobb létszámú konferenciák megrendezésére alkalmas konferenciaközpont (nem csak a kastélyszállókban) régióinkban nem található.

Ritka és előremutató kezdeményezése a Palota Szállót üzemeltető Hunguest Hotels szállodaláncnak, a konferenciaszervezők munkáját segítő, a szállodákban található rendezvénytermek alaprajza, illetve a szervezés szempontjából lényeges paraméterei megtekinthetők a központi weboldalon.

Ilyen körülmények között tájékoztatással, a többi kastélyszálló esetében nem találkozhatunk, sok esetben a konferenciatermek kapacitására vonatkozó adatokat is hosszas keresés során sikerült csak megtalálni. Jellemző, hogy a régió kastélyszállói egyáltalán nem felhasználóbarát módon készülnek a konferenciaturizmusra. A webes megjelenés hiányosságait azért tartom fontosnak megemlíteni, mivel a turisták, a rendezvényszervezők oldaláról gyakorlatilag elvárás a minél szélesebb körű on-line tájékoztatás, amit úgy látszik, hogy a kínálati oldal nehezen követ. Érthetetlen mindez azért is, mivel a kastélyszállók több tíz, több százmillió forintos beruházásai mellett jelentéktelennek tűnhet egy igazán igényes többnyelvű honlap elkészítésének maximum néhány százezer forintra rúgó költsége.

A 2. táblázat az Észak-magyarországi régióban található kastélyszállók legfontosabb adatait tartalmazza. Túlnyomó többségüket felújították, modernizálták az utóbbi években. Sajnos azonban pl. a szilvásváradi Hotel Szilvás esetében folyamatosan romló állapotról számolhatunk

be, jelenleg a hotel nem is üzemel. Különösen fájdalmas ez azért is, hiszen a településen és a közeli Csipkéskúton található lipicai ménes, olyan különleges turisztikai attrakció, amely nagy számú, magas költségű vendéget vonz. A szálloda jelentős átalakításokra szorul annak érdekében, hogy magas színvonalú szálláshellyé válhasson.

2. táblázat: A régió kastélyszállóinak fontosabb adatai (* Ft/fő/éjszaka) (2006)

Kastélyszálló neve	Minősítés	Ár (Ft/szoba/éjszaka)	Szobaszám (darab)	Férőhely (fő)	Konferenciatermek ülőhelyeinek száma (darab)	Internetes megjelenés
Vay Kastélyszálló Dubicsány	2	1600-2200*	18	53	100	<i>Nincs saját honlap.</i> Minimális információtartalom
Vendéggy kúria Gagyvendégi	1	1000-2000	6	15	20	<i>Nincs saját honlap.</i> Statikus információk.
Kékedi-Melczer Várkastély Kéked	3	9000	22	56	140	<i>Nincs saját honlap.</i> Minimális információtartalom
Palota Szálló Lillafüred	4	19500-26800	128	267	550	Színvonalas többnyelvű honlap.
Kőkapu Vadászkastély Pálháza/Nagyhuta	3	13800-30000	27	54	150	<i>Nincs saját honlap.</i> Alap információk..
Pallavicini Kastélyszálló Pusztaradvány	3	14800-25800	8	20	120	Színvonalas kizárólag magyar nyelvű honlap.
Gróf Degenfeld Kastélyszálló Tarcal	4	19500-25000	21	50	25	Színvonalas többnyelvű honlap.
Ezüstfenyő Hotel Gold Telkibánya	3	6100-28000	20	50	80	Színvonalas magyar és angol nyelvű honlap
Huszárvár Hotel Szerencs	3	3400-4500*	22	76	450	<i>Nincs saját honlap.</i> Kevés nehezen elérhető információ.
Mátra Oázis Kastélyszálló Gyöngyöstarján	1	2700-4800*	14	42	60	<i>Nincs saját honlap.</i> Minimális információtartalom
Kristály Kastélyhotel Hatvan	3	5900-10000	17	38	275	<i>Nincs saját honlap.</i> Kevés nehezen elérhető információ.

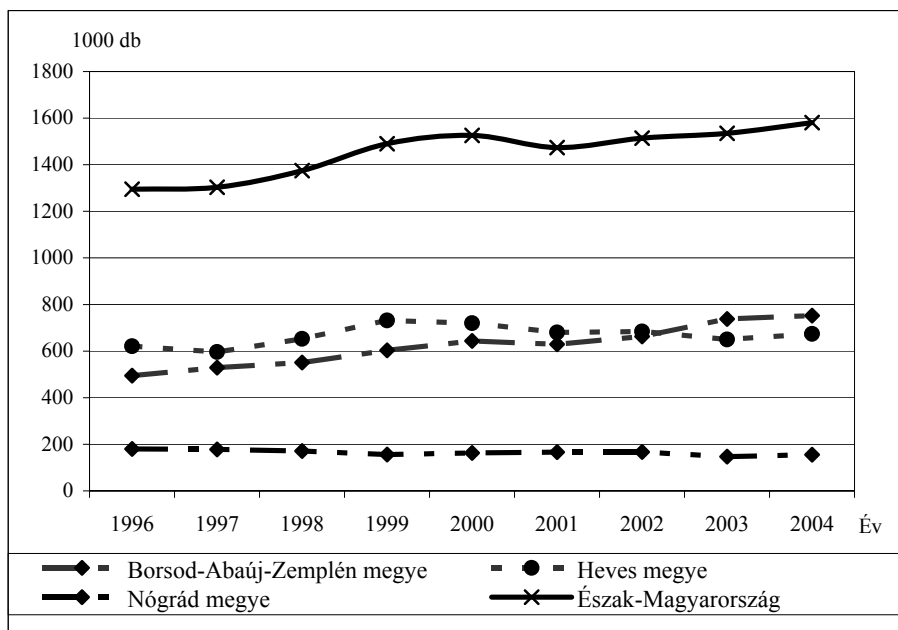
2. táblázat(folytatás): A régió kastélyszállóinak fontosabb adatai (* Ft/fő/éjszaka) (2006)

Kastélyszálló neve	Minősítés	Ár (Ft/szoba/éjszaka)	Szobaszám (darab)	Férőhely (fő)	Konferenciatermek ülőhelyeinek száma (darab)	Internetes megjelenés
Üdülőszálló és Oktatási Központ, Noszvaj	2	2500-4500	39	88	100	<i>Nincs saját honlap.</i> Minimális információtartalom.
Erzsébet Királyné Park Hotel Parátfüdő	3	15000-9700	42	95	100	Színvonalas magyar és angol nyelvű honlap
Kastélyhotel Sasvár Parádsasvár	5	35000-250000	57	112	180	<i>Nincs saját honlap.</i> Relative sok elérhető információ.
Club Thermal Kastély Poroszló	3	6000-7000	7	28	-	Nem túl elegáns, de informatív többnyelvű honlap.
Hunguest Hotel Szilvás Szilvásvárad	2 Zárva	-	41	80	60	Színvonalas többnyelvű honlap.
Bercel Kastély Bercel	3	9000-18000	18	36	50	Színvonalas kizárólag magyar nyelvű honlap
Erdőtárcsai Akadémiai Tudós Üdülő és Alkotóház-Erdőtárcsa	3	15000	13	26	80	Nem túl elegáns, kevésbé informatív többnyelvű honlap.
Hotel Kastély Szirák Szirák	4	15000-25000	25	76	80	Színvonalas többnyelvű honlap.

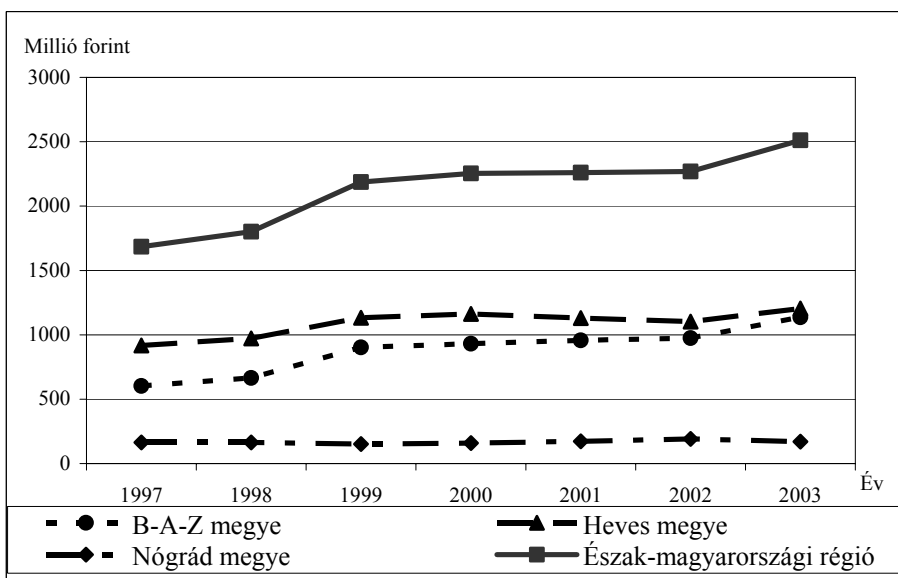
Forrás: saját adatgyűjtés

A szobaárakat vizsgálva az egy-két csillagos szálláshelyek árai jellemzően 5 ezer forint alattiak, a háromcsillagosoké a 10-20 ezer forintos kategóriában mozognak, a régió négycsillagos kastélyszállóiban 20-30 ezer forintos árakkal számolhatunk, az egyetlen (nem csak a kastélyszállók körében) ötszillagos szálloda szobaárai pedig 35 ezer forintról indulnak.

Úgy tűnik többnyire nem sikerül az árakban érvényesíteni, a szállásforma különleges adottságaiból származó „pluszt”, a fővárositól alacsonyabb vidéki árak (ugyanazon kategórián belül) a kastélyszállók esetében is megfigyelhetők.

5. ábra: Vendégéjszakák száma az Észak-magyarországi régióban
 Forrás: Területi Statisztikai Évkönyv, KSH. Budapest, 1996-2004.

6. ábra: Szállásdíj-bevételek az Észak-magyarországi régióban 1997-es áron
 Forrás: B-A-Z, Heves, Nógrád Megyei Statisztikai Évkönyv, KSH. Budapest, 1997-2003.

Észak-magyarországi régió kastélyturizmusának SWOT-analízise

Az Észak-magyarországi régió kastélyturizmusát a lehetőségek és a problémák dominálják, amely mind a turizmusba bevont, mind az abból jelenleg kimaradó kastélyok esetében igaz.

Az alapproblémát mindkét esetben a hasznosítás/hasznosulás többnyire nem elégséges szintje jelenti. A jelenleg is a turizmusban résztvevők esetében sok tartalék rejlik még a rendelkezésre álló erőforrások hatékonyabb kihasználásában. Különösen a marketing eszköztrendszerének hatékonyabb alkalmazásától, a nyújtott szolgáltatások körének bővítésétől, illetve a hálózati gondolkodásmód terjedésétől várhatunk eredményeket.

3. táblázat: Az Észak-magyarországi régió kastélyturizmusának SWOT-analízise

Erősségek:	<ul style="list-style-type: none"> • Országos összehasonlításban jelentős számú működő kastélyszálló, • sikeres példák a kastélyok rehabilitációjára, • nagyszámú (sokszor üresen álló) épített örökség, mely bevonható a kastélyturizmusba, • kedvező árú vidéki ingatlanok, • kedvező árú vidéki munkaerő, • szabad kapacitások, • meglévő, fejleszthető turisztikai szolgáltatási alapkínálat.
Gyengeségek:	<ul style="list-style-type: none"> • Bizonyos esetekben a tájékoztatás szinte teljes hiánya, • idegennyelvű tájékoztatás hiánya, • idegennyelv ismeret hiánya, • leromlott épített örökség, • leromlott környezet, • korabeli bútorok, használati tárgyak hiánya, rossz állapota, • infrastrukturális problémák, • egyenetlen területi eloszlás, • magas tőkeigényű lassan megtérülő beruházások, • kevés nemzetközi szinten is jelentős turisztikai attrakció a régióban – a kastélyok egy része ezektől messze található • elégtelen turisztikai kínálat, • turisták kevés időt és pénzt töltenek, • használaton kívüli, vagy potenciálisan a turizmusba bevonható kastélyok közvetlen és/vagy települési környezete sokszor nem kedvező, elhanyagolt, • kastélyszállók nem aktívak a turisztikai hálózatokban.
Lehetőségek:	<ul style="list-style-type: none"> • Élénkülő fizetőképes (belföldi) kereslet, • rövidebb és közeli úticélokot választó, és gyakoribb utazások, • kastélyturizmus fejlesztése prioritássá válik, • uniós források bevonása, • külföld befektetői csoportok megjelenése, • a kastélyturizmus kínálatának bővítése az adottságoknak megfelelően a gyógyturizmussal, konferencia-turizmussal, vadászturizmussal, ökoturizmussal, borturizmussal gasztronómiai kínálattal, • belföldi kereslet ösztönzése, • külföldi érdeklődők intenzív tájékoztatása, • tudatos marketingszemlélet megjelenése, • piaci igények felmérése, és az annak megfelelő kínálat biztosítása, • beutaztatási tevékenység intenzifikálódása, • új pl. ázsiai piacok felé történő nyitás.

3. táblázat (folytatás): Az Észak-magyarországi régió kastélyturizmusának SWOT-analízise

Veszélyek:	<ul style="list-style-type: none"> • kedvezőtlen adottságú, befektetésekre kevésbé alkalmas kastélyok állapota tovább romlik, esetleg teljesen megsemmisülnek, • turisztikai versenyképesség (pl. ár/érték arány) romlása nemzetközi viszonylatban, • környezet állapotának romlása, • kis/alacsony költségű forgalom és a részben ebből következő forráshiány a kastélyszállók vagyoniának fokozatosan feléléséhez, színvonaluk leromlásához vezet.
-------------------	--

Forrás: saját szerkesztés

A jelenleg kihasználatlanul álló kastélyok problémája ennél lényegesen összetettebb, a legtöbb gondot a kastélyok ideális funkciójának megtalálása, illetve azok finanszírozása jelenti. Valójában nem véletlen, hogy épített örökségünk egy része méltatlan állapotban, gyakran nem megfelelő funkciókat lát el. Ennek oka egyrészt a rendszerváltást megelőző időszak örökségében rejlik, másrészt annak köszönhető, hogy sok kastély esetében (a kedvezőtlen adottságoknak köszönhetően) nehéz gazdaságos, hosszú távon is finanszírozható feladatokat meghatározni (pl. az edelényi L'Huillier-Coburg kastély). Ezeket a kastélyokat, közösségi akarat mellett, hosszú távú stratégia mentén „ki kell találni”, vonzóvá kell tenni a potenciális magánbefektetők számára is.

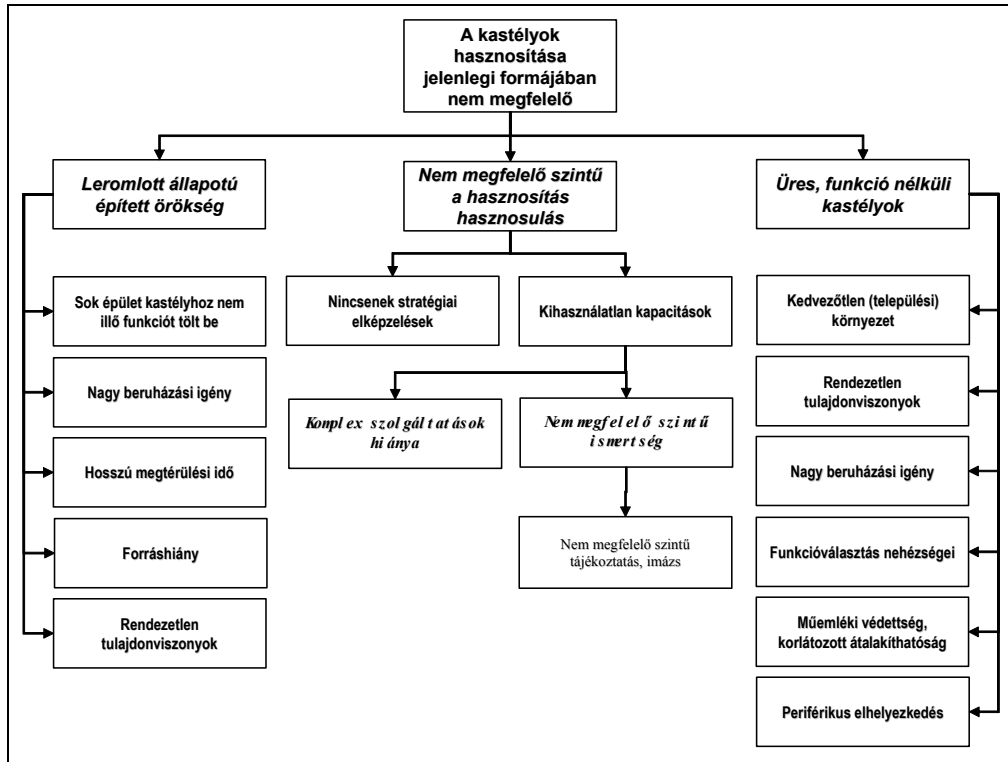
A helyzet javulásának gátját jelentik a kastélyok (gyakran rendezetlen) tulajdonviszonyai. Legnagyobb és történelmileg is legfontosabb kastélyaink tartós állami tulajdonban vannak, és műemléki védelem alatt állnak. Ez részben kedvező, hiszen az állam rendelkezik a műemlékek védelmének alapvető eszköztárával (Praznovszky 2005), másrészt viszont gátolhatja a fejlődést a szűkös források miatt. A nagy volumenű magántőke megjelenésére az állami ingatlanok esetében a jelenlegi feltételek mellett nem lehet számítani. A rendszerváltást követően alapvetően kétféle álláspont alakult ki a műemlékekkel kapcsolatban.

Egyik álláspont szerint a műemlékvédelem kizárólag állami feladat, s így a műemlékeknek állami tulajdonban kell maradnia, a másik álláspont szerint oda kell adni őket az első jelentkezőnek, hogy pusztulásuk elkerülhető legyen (Praznovszky 2005). A rendszerváltás óta eltelt idő egyértelműen bebizonyította, hogy egyik út sem járható.

Véleményem szerint az elsődleges cél minden esetben a kulturális és épített (tárgyi) örökség utókor számára történő megőrzése, még akkor is, ha ez rövid távon (belátható időn belül) csak egy szűk (tulajdonosi) kör érdekeinek felel meg. Mindezt abban az esetben szabad megengedni, ha enélkül kulturális értékeink menthetetlenül elvesznének (Ezt a gondolatot azért tartom fontosnak kiemelni, mert különösen a rendszerváltozást megelőző időszak tapasztalatai alapján a magyar kulturális épített örökség egy része (nem kizárólag az ország határain belül értékre gondolva) gyakorlatilag elpusztult.).

Minden egyéb esetben törekedni kell arra, hogy a kastélyok minél nagyobb mértékben legyenek képesek hozzájárulni szűkebb, tágabb környezetük közösségének jólétéhez, fejlődéséhez, azaz, biztosítson közvetlenül és közvetve munkát, munkahelyeket a helyieknek, nyújtson olyan szolgáltatásokat, amelyek vonzóak és elérhetőek a környék lakossága számára. A jelentős turisztikai vonzerőt képviselő kastélyok multiplikatív hatásaikon keresztül

hozzájárulhatnak a környék turisztikai szolgáltatásainak bővüléséhez, a turisztikai hálózatosodás erősödéséhez.

6. ábra: A kastélyszállók hasznosításának probléma-fája

Forrás: saját szerkesztés

Összefoglalás

A kastélyok szempontjából is fordulópontot jelentő rendszerváltás óta jelentős változások következtek be a kastélyhasznosítás terén. A korábban jellemzően állami tulajdonú ingatlanok egy része magántársaságok, magánszemélyek kezébe került. Megindult a kastélyok rekonstrukciója, néhány sikertörténetről is (pl. Gróf Degenfeld Kastélyszálló, Hotel Kastély Szirák) beszámolhatunk, nem kis részben a külföldi befektetőknek köszönhetően. Sajnos azonban kedvező tendenciák ellenére nem minden kastélyunk számára sikerült méltó funkciókat találni, sok esetben még az állagmegóváshoz sem áll rendelkezésre elegendő forrás, gyakoriak az ideiglenes (de annál költségesebb) és koncepciótlan beruházások. Véleményem szerint az alapvető probléma elsősorban az ingatlan (települési, térségi) szintű, jól átgondolt stratégiák hiányában keresendő, ami a többi problémából adódó negatív hatásokat megsokszorozza.

Úgy tűnik a kastélyturizmus sem országos szinten, sem a régiókban nem tölti be még azt a kitüntetett helyet, ami a tőlünk nyugatabbra fekvő országokban megszokott, pedig a kastélyok intenzívebb hasznosítása sokban segíthetne megváltoztatni, a külföldiek szemében mind a mai napig a magyar turisztikai kínálatot megtestesítő, meglehetősen egysíkú, a puszta, gulyás, paprika sztereotípiákat felsorakoztató képet egy, a magyar kultúra sokszínűségét bemutató imázssá. Hozzájárulhatna a túlzottan főváros centrikus turisztikai kínálat színesítéséhez, változatos programok nyújtásával a szezonális csökkentéséhez.

Irodalom

Puczkó L.-Rátz T. (2005): A turizmus hatásai. Aula Kiadó, Budapest.

Praznovszky H. (2005): A kastélyhasznosítás problémái Magyarországon. Turizmus Panoráma, Budapest.

Koppány T.-Dercsényi B.-Örsi K.-Hegyi Gy. (1990): Magyar kastélyok. Officina Nova, Budapest.

Virág Zs. (2000): Magyar kastélylexikon 1. Pest megye kastélyai és kúriái. Perfect Project, Budapest.

Kelényi Gy. (1974): Kastélyok, kúriák, villák. Corvina Kiadó, Budapest.

Kneisz Ildikó és Kuttor Dániel

Borsod-Abaúj-Zemplén megye területfejlesztési dokumentumainak vizsgálata

Több mint másfél évtizeddel ezelőtt végbement gazdasági, társadalmi és politikai változások új lehetőségeket és veszélyeket generáltak, amelyekre az egyes területi egységek (települések, kistérségek, megyék vagy régiók) különbözőképpen reagáltak.

Borsod-Abaúj-Zemplén (BAZ) megye már a rendszerváltást megelőzően strukturális és társadalmi feszültségekkel küzdött, nehezen tudott megfelelni az új kihívásoknak. A leépült nehézipar miatt jelentkező foglalkoztatási vákuumot mind a mai napig egyetlen szereplő sem tudta betölteni. Ennek következménye a nagyarányú elvándorlás, a magas (az országos átlagot jóval meghaladó) munkanélküliségi ráta, és ezzel párhuzamosan a csökkenő részesedés az országban megtermelt bruttó hazai termékéből (Kalocsai 2003)

A gazdasági-társadalmi válság sújtotta depressziós térségekben, ahol a spontán piaci folyamatok nem járulnak hozzá a helyzet javulásához, a leszakadás csökkenéséhez, kiemelkedő szerep jut a kívülről érkező forrásoknak.

A megyében a rendszerváltás óta számos szerkezetátalakítási, válságkezelési és fejlesztési stratégia született, azonban ezek meglehetősen eklektikus képet mutatnak. Kutatásunkban az eltelt 16 év szakmai dokumentumaira koncentrálnunk, melyek közül jelen tanulmányban négyet emelünk ki összehasonlító elemzés céljából:

- BAZ Megyei Tanács hosszú távú regionális fejlesztési koncepciója (1989);
- BAZ Megye Integrált Szerkezetátalakítási és Válságkezelési Programja (1995);
- BAZ Megye Területfejlesztési Koncepciója (1999);
- BAZ Megye Fejlesztési – Felzárkóztatási Programja (2006).

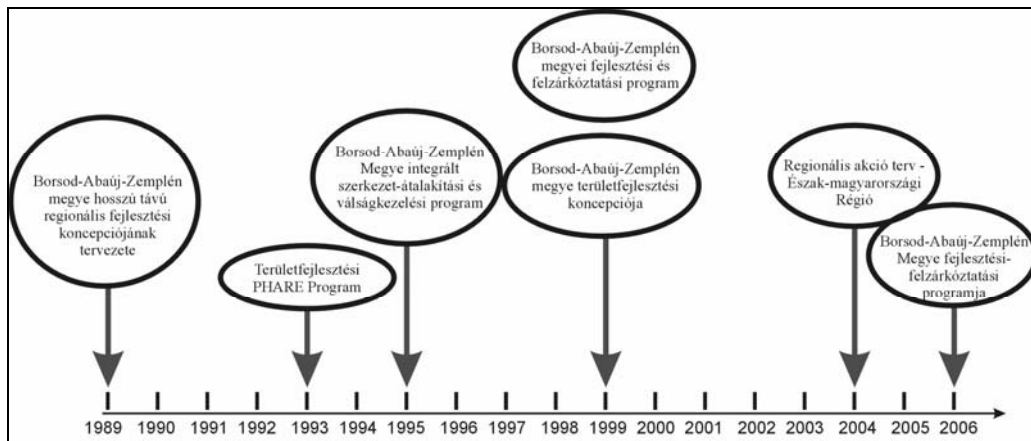
Az elemzésben öt kérdést emeltünk ki:

- Mennyire koncentráltak a fejlesztések?
- Milyen kapcsolatban állnak egymással a stratégiai célok?
- Milyen időhorizontot jelölt meg a stratégia?
- Milyen hosszú az eltelt időszak a dokumentumok megjelenése között?
- Mekkora volt a forrásigény, milyen finanszírozási módszereket választottak a dokumentum kidolgozói?

Programok és dokumentumok

A dokumentumok áttekintése mellett lényeges volt a tervezési tevékenység folyamatorientált vizsgálata, amely során vizsgáltuk a változó politikai, gazdasági körülményeket, azok hatásait a dokumentumokra.

Az első, vizsgálatba bevont dokumentum az 1989-ben publikált „BAZ megye hosszú távú regionális fejlesztési koncepciójának tervezete” háttere a már lazuló tervgazdasági és puhuló politikai rendszer volt, amely lehetőséget adott a helyi kezdeményezések korlátozott megjelenésére. A 80-as évek második felében BAZ megye politikai vezetése is véleményt formált a térség jövőbeli fejlődéséről, bár ez ellentéteket, feszültségeket generált. Ez a lépés tekinthető a modern, „alulról építkező” (bottom-up) területfejlesztés első megjelenésének.

1. ábra: Területfejlesztési dokumentumok időbeli sorrendje

Forrás: saját szerkesztés

A 90-es évek első éveiben a területfejlesztés elsődlegesen kormányzati, centralizált tevékenységgé vált annak ellenére, hogy az 1990. évi LXV. települési és megyei önkormányzatokról szóló törvény megerősítette a helyi és a középső igazgatási szintet. A válságba jutott gazdaságot országgyűlési határozatok, kormányrendeletek és a hozzájuk rendelt források által kívánták orvosolni. Ez a módszer nélkülözte a hosszú távú gondolkodást és a helyi, szakmai vélemények bevonását, amely így nem járulhatott hozzá BAZ megye gazdasági struktúrájának átalakításához, nem szolgált új innovatív iparágak kibontakozását és a lokális vélemények határozottabb megjelenését.

Szemléletmódbeli változást az Európai Közösségek forrásainak megjelenése hozott. A PHARE előcsatlakozási alap felhasználását új intézményrendszerhez és fejlesztési stratégiához kötötték. Az 1993-ban megindult PHARE program eredménye „BAZ megye integrált szerkezet-átalakítási és válságkezelési programja”, amely a megyében kialakította a területfejlesztés intézményi hátterét, lehetőséget nyújtott decentralizáltabb területfejlesztési rendszer létrehozásához, emellett feltárta a fejlesztési célok megvalósításának költségigényét is. A PHARE keretében a vizsgált időszak egyik legösszetettebb programja született meg 1995-ben.

A következő mérföldkövet az 1996. évi XXI. területfejlesztésről és területrendezésről szóló törvény jelentette, amely kötelezte a megyék vezetését középtávú területfejlesztési stratégiák kidolgozására. BAZ megyében 1999-ben született meg az a *területfejlesztési koncepció*, amely az innovatív tervezési módszert alkalmazó dokumentumok körébe sorolható, mivel az adott helyzetből és egy erre alapozott jövőképből kiindulva a térség megújításához szükséges célokat, feladatokat, majd az ehhez szükséges forrásokat határozza meg (Kocziszky-Piskóti 1999). Ezzel szemben az allokatív tervezési eljárás, amely a rendelkezésre álló források a jelentkező szükségletek közötti elosztására koncentrál, csak az elmúlt esztendőkből, az európai uniós források elosztásánál került előtérbe a regionális és megyei területfejlesztés vonatkozásában. (G.Fekete 2006)

A 2004-es *észak-magyarországi akció terv* léte jól mutatja a regionális területi szint felértékelődését területfejlesztési szempontból. A szubszidiaritás elvével összhangban bizonyos tevékenységek regionális szintre tolódtak, ahol több megyére kiterjedően hatékonyabban érhetőek el a kitűzött célok.

A vizsgálatba bevont 2006-os BAZ megyei *fejlesztési-felzárkóztatási program* az 1999-es koncepció felülvizsgálatából fakadó, illetve a megváltozott körülményekhez, igényekhez igazított fejlesztési akcióterv.

A KGST összeomlását követően az ország és a megye külső felvevőpiacai beszűkültek, amely a dominánsan nehézipari profillal rendelkező BAZ megye gazdaságát sokkal inkább sújtotta, mint az ország más területeit. A kelet-magyarországi térség földrajzi helyzetéből és infrastrukturális hiányosságaiból fakadóan késéssel tudott bekapcsolódni a nemzetközi munkamegosztásba és a külföldi tőkevonás versenyébe. A külföldi befektetők elmaradása, illetve késése hátráltatta a megye gazdasági szerkezetének átalakulását, amely pozícióvesztéshez, lemaradáshoz vezetett. A negatív gazdasági folyamatok nem hagyták érintetlenül a munkaerőpiacot sem. Sajnálatos, hogy a magas munkanélküliségen és a népesség alacsony gazdasági aktivitásán a mai napig nem sikerült jelentősen változtatni.

Borsod-Abaúj-Zemplén Megye hosszú távú regionális fejlesztési koncepciójának tervezete (1989)

Annak ellenére, hogy a koncepció a korábbi gazdaságpolitika szemléletmódját tükrözi, számos máig érvényes fejlesztési célt és aktuális feladatot fogalmazott meg.^{1/}

Az elkészült tervezetben az aktuális gazdasági-társadalmi helyzet elemzésére alapozva négy fejlesztési csomópontot határoztak meg:

- gazdasági szerkezetváltást;
- infrastruktúra fejlesztését;
- humán fejlesztést;
- működőképes öngazgatási rendszer kialakítását.

A megye gazdasági szerkezetváltásának igénye nem új keletű, már közel két évtizeddel korábban is szerepelt a fejlesztési elképzelésekben. A koncepció készítői azt valószínűsítik, hogy a megye ipara hosszabb távon megőrzi vezető szerepét, azonban a meglévő termelési bázisok megújítása elengedhetetlen. Az elképzelt fejlődés irányai a következők:

- nehézipar részarányának csökkentése,
- kis- és középvüzemek számának -, valamint
- feldolgozóipari tevékenység arányának növelése.

Emellett új, progresszív iparágak telepítésének szándéka is megjelenik (pl.: elektrotechnika, robottechnika, biotechnológia).

A megye infrastrukturális színvonalának emelése hangsúlyozottan szerepel második elemként a célrendszerben. Az ágazatonkénti fejlesztési irányok:

- megyei közúthálózat fejlesztése;
- vasút szerepének növelése a személy- és áruszállításban;
- távközlési hálózat fejlesztése (digitális rendszer kialakítása);
- villamoshálózat korszerűsítése;
- üdülési-idegenforgalmi fejlesztések,
- víz- és szennyvízellátás fejlesztése;
- csatornahálózat megvalósítása a megye valamennyi településén.

A gazdasági kibontakozás elősegítése érdekében elsősorban az út- és hírközlőhálózat, a közművesítettség és az idegenforgalom feltételeinek lényeges javítása indokolt, területileg és ágazatilag szinkronban a gazdaság fejlesztésével.

^{1/} A dokumentum megjelenésének időpontja 1989; a fejlesztési program időhorizontja: 1990-1995.

Területfejlesztési szempontból fontos kiemelni, hogy a dokumentum nem homogén gazdasági egységként kezeli a megyét, hanem több, hasonló problémával küzdő területi egységre osztja azt. A fejlesztési irányok szempontjából kialakított térségek:

- *depressziós térségek*: Sajóvölgyi ipari koncentrációból Miskolc és Ózd térsége;
- *elmaradott térségek*: Észak-borsodi karsztvidék, Cserehát és Hernádvölgy, Zemplén-Hegyköz, Bodroghöz;
- *stagnáló területek*: a megye többi térsége és települése.

Az egyes területeken különböző hosszú távú célok kialakítására került sor. A depressziós térségekben a válság további mélyülésének elkerülése, illetve a válságkezelési módszerek „megtanulása” szükséges; az elmaradott térségekben a központi és helyi erőforrások fokozottabb bevonása áll kiemelt helyen; a stagnáló térségekben pedig a társadalmi-gazdasági folyamatok dinamizálása jelenthet megoldást a koncepció alapján. (Kalocsai 2003)

BAZ megye területfejlesztési PHARE Program (1992)

Az első területfejlesztési PHARE Program Magyarországon 1992-ben indult azzal a céllal, hogy megalapozza a rendszerváltás utáni területfejlesztési intézményrendszer kiépítését. Jelentős forrásokat biztosított a területfejlesztési törvényt előkészítő szakmai tanulmányok, egyeztetések, tanulmányutak és képzések finanszírozására.^{2/}

A program keretében sor került a decentralizált területfejlesztési intézmények kísérleti bevezetésére, így Szabolcs-Szatmár-Bereg és Borsod-Abaúj-Zemplén megyékben a kísérleti programalap működtetésére megyei fejlesztési tanácsokat és ügynökségeket hoztak létre.

A regionális fejlesztési program, illetve később a nemzeti PHARE-program motorja lett a területfejlesztési törvény kialakításának, a magyar területfejlesztési rendszer intézményei kísérleti modelljeinek bevezetésének, valamint az integrált térségfejlesztési gyakorlat kialakulásának.

Borsod-Abaúj-Zemplén megye integrált szerkezet-átalakítási és válságkezelési programja (1995)

A súlyos gazdasági, foglalkoztatási feszültségek és a mélyülő szociális válság enyhítésére a magyar kormány több kísérletet tett, de a beavatkozások és a válságkezelő intézkedések hatástalanok maradtak. 1995-ben készült el a megye integrált szerkezetátalakítási és válságkezelési programja, amely az 1980-as évek óta tartó gazdasági-strukturális válság komplex kezelésére és feloldására tett kísérletet.^{3/}

A program stratégiai, távlati célként a megye gazdasági potenciáljának hosszú távú növelése érdekében a gazdasági szereplők mozgósítását (magán, állami szektorokban, valamint közszférában), a megye integrálását az átalakuló makrogazdasági környezetbe, a természetes környezet védelmét tűzte ki.

A távlati cél elérésének útjai:

- gazdasági struktúra átalakítása, a szektorális arányok megváltoztatása, a munkanélküliséget érzékelhetően csökkentő perspektivikus munkahely-teremtés;
- üzleti szektor erősítése, kiterjesztése, külső tőke bevonása;
- versenyképesség növelése, a műszaki korszerűsítés felgyorsítása és az új vezetési kultúra elterjesztése;
- térségen belüli társadalmi-gazdasági kohézió erősítése;

^{2/} A dokumentum megjelenésének időpontja 1992; a fejlesztési program időhorizontja: 1992-1994.

^{3/} A dokumentum megjelenésének időpontja 1995; a fejlesztési program időhorizontja: 1995-1999.

- megye külső kapcsolatainak erősítése;
- gazdasági struktúra-átalakítás igényeinek megfelelő képzés, átképzés;
- polgárosodás folyamatának erősítése mellett a leszakadó rétegek védelme;
- termelői infrastruktúra fejlesztése, fokozott környezetvédelem.

Ebben a programban már stratégia is szerepel, amely tartalmazza a célok eléréséhez szükséges eszközöket és módszereket. A megvalósítás működési mechanizmusának meghatározása mellett hat fejlesztési prioritás, valamint az általános projekt kiválasztási kritériumok kialakítására is sor került.

A program a feladatokat nyolc alprogramban foglalta össze:

- vállalkozói tanácsadás, üzleti szolgáltatások fejlesztése;
- vállalkozások tőkeellátásának segítése;
- vállalkozói infrastruktúra fejlesztése;
- gazdaságfejlesztés integrált kistérségi rendszerének kialakítása;
- makrogazdasági feltételrendszer befolyásolása;
- képzés;
- intézkedések speciális csoportok részére;
- gazdaságfejlesztés fizikai feltételrendszere.

Az alprogramok működtetéséhez szükséges intézmények és monitoring rendszer meghatározása is megtörtént.

A megvalósításhoz szükséges indikatív finanszírozási táblák szerint a három évre szóló program teljes forrásigénye (beleértve: az állami, PHARE és saját forrásokat is) közel 30 milliárd forint.

Borsod-Abaúj-Zemplén megye területfejlesztési koncepciója (1999)

Az 1995-ös fejlesztési és felzárkóztatási program után készült el a 2000-2006 uniós tervezési időszakra vonatkozó újabb fejlesztési koncepció^{4/}, amely a megye területfejlesztési (kohéziós) programját a gazdaságfejlesztési, infrastrukturális és marketing stratégiával egészítette ki.

A koncepció céljai között a komplexitás mellett már megjelenik az EU-konformitás igénye az ország várható EU-csatlakozását figyelembe véve.

A fejlesztési elképzelés új eleme, hogy áttekinti és számba veszi a megyét érintő globális és nemzetközi tendenciákat, valamint kitér a nemzetgazdasági környezet értékelésére is.

A megye fejlesztésének alapvető célja a megyében élők jólétének növelése, amely egy átfogó alapelvben, egy emberközpontú megyei fejlesztésre való törekvésben jelentkezik.

A területfejlesztési koncepció alapvető céljának megvalósítása mellett részcélt kívánt elérni. (Kocziszky – Piskóti - Némethy 2000) Így:

Gazdasági célok:

- A gazdaság teljesítőképességének, a hozzáadott értéknek, valamint a növekedés ütemének növelése.
- A megye gazdasági szereplői versenyképességének növelése.
- A gazdaság struktúrájának korszerűsítése, új perspektivikus ágazatok megjelenése.
- A cégek nemzetközi-, és exportorientáltságának növelése.
- A vállalkozókészség fejlesztése.
- Új munkahelyek teremtése.

^{4/} A dokumentum megjelenésének időpontja 1999; a fejlesztési program időhorizontja: 2000-2002.

Kulturális célok:

- A megyében élők szaktudásának, képzettségi színvonalának növelése.
- Az oktatási, képzési és átképzési rendszer és intézményeinek fejlesztése.
- A nyelvismeret fejlesztése az iskolarendszereken kívül.
- A tudományos kutatás és fejlesztés feltételének, intézményeinek fejlesztése.
- A kultúra és a művészeti te
-
- Ijesítmények és intézményeik fejlesztése a kulturális értékek, hagyományok minél szélesebb körű elterjesztése érdekében.

Környezeti célok:

- Az infrastrukturális feltételek fejlesztése.
- A természeti és az épített környezet és értékek védelme.
- „Egészséges környezet” feltételének megteremtése, ill. fenntartása.

Közösségi célok:

- A társadalmi, a közösségi és a politikai kapcsolatok fejlesztése.
- Együttműködési és kooperációs készség fejlesztése.
- A belső kohézió erősítése.
- Az egészséges életmód és szokások elterjesztése, az azt támogató intézmények fejlesztése.
- A szociális biztonság és ellátás feltételeinek fejlesztése.
- A megyei, a területi, a települési lokálpatriotizmus és identitástudat erősítése.

A koncepció kidolgozói (az elmúlt évek során elsőként) három területfejlesztési forgatókönyvet terjesztettek a Megyei Tanács elé: (1) dinamikus felzárkóztatás-felzárkózás forgatókönyv, (2) követő típusú növekedési forgatókönyv, (3) válságkezelési forgatókönyv.

Mindhárom scenárió célja a megye számára követhető növekedési pálya vázolása. Az elképzelések között eltérés az alábbiakban jelentkezik:

- eltérő növekedési ütem,
- más szereplők játsszák a közvetlen meghatározó szerepet,
- más-más források bevonására van szükség, illetve nyílik lehetőség,
- a gazdasági növekedés másként illeszkedik a meglévő alapokhoz, erősségekhez,
- eltérő mértékű konfliktusokat, feszültségeket eredményez,
- eltérő mértékben valósul meg a megye kistérségei közötti fejlettségbeli különbségek csökkentése,
- másként járulnak hozzá a megye európai uniós kötődésének erősítéséhez,
- másként segíti a regionális együttműködés erősítését.

Elfogadásra a megyei fejlesztési prioritásoknak megfelelően a dinamikus növekedés forgatókönyve került, amely előkészíti a kis- és középvállalkozás-orientált fejlesztés szakaszát, és megvalósít bizonyos, elsősorban konfliktusminimalizáló és jövőbeni saját forrásokkal is megerősített intenzívebb fejlesztést megalapozó térségi kiegyenlítődést, kiemelve a humán- és műszaki infrastruktúra feltételek javítását.

A fejlesztési tervhez, mintegy kiegészítésként elkészült a megye marketing koncepciója, valamint a megye informatikai fejlesztési programja, melyek céljai a tudatosan kialakított együttműködési mechanizmusra épített tevékenységek fejlesztése, a térségről alkotott kép javítása, valamint egy megyei informatikai rendszer kialakítása az integráltság, regionalitás és interaktivitás jegyeivel.

BAZ megye fejlesztési – felzárkóztatási programja (2006)

2006 elejére készült el a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei fejlesztési-felzárkóztatási program, amely jövőképet, hosszú távú célokat és az azok eléréséhez szükséges programokat határozza meg. A programban olyan területi egységet képzelnek el 30 év távlatában, amely területileg kiegyenlített fejlődést mutat, stabil és fenntartható gazdasággal rendelkezik.^{5/}

Ezzel összhangban az alábbi prioritások fogalmazódtak meg a fejlesztési elképzelésekben:

I. prioritás: a gazdasági versenyképesség növelése

- a megye gazdasági fejlesztése, az ország fejlett régióihoz történő felzárkóztatása;
- új munkahelyek létrehozása, a foglalkoztatottság növelése;
- az informatika bekapcsolása, versenyképesebb gazdaság, tájékozottabb, alkalmazkodóbb társadalom kialakítása.

II. prioritás: a területi kohézió kialakítása

- területi kohézió erősítését célzó programok;
- a kistérségeknek új, határozott karaktert és térségi funkciómegosztás kínálata.

III. prioritás: a fenntarthatóság és biztonság megtartása

- a minőségi oktatás a fejlődés alapja;
- a lakosság egészségi állapotának javítása;
- fenntartható fejlődés biztosítása.

A megye fejlesztéspolitikai céljainak eléréséhez az alábbi stratégiai célok megvalósítása elengedhetetlen:

- a gazdasági versenyképesség növelése;
- a foglalkoztatás növelése;
- a fizikai elérhetőség javítása;
- a lakossági szolgáltatásokhoz való kiegyenlített hozzáférés biztosítása;
- természeti erőforrások és környezeti értékek védelme és fenntartható hasznosítása;
- hátrányos helyzetű rétegek felzárkóztatása;
- a turisztikai lehetőségek kihasználása.

Összefoglalás

A fejlesztési dokumentumok alapján feltárt stratégiai elemeket homogénebb csoportokba lehet rendezni attól függően, hogy milyen területekre vonatkoznak, illetve milyen gyakorisággal bukkannak fel az elképzelésekben (2. ábra).

Az első jelentős intézkedéscsoport a *gazdasági szerkezetátalakításra* vonatkozik. Míg a 90-es évek elején a gazdaság szerkezetének átalakítása élvezett előnyt, addig a vizsgált időszak végére a versenyképesség erősítése vált nyomatékosabbá. Ez a hangsúlyeltolódás illeszkedik az Európai Unióban végbement stratégiaváltásnak, hiszen az új évezredben az Unió elsődleges célkitűzése a Lisszaboni Stratégiában is megfogalmazott versenyképesség javítása. Az üzleti szektor erősítése, kiváltképpen a kis- és középvállalatok helyzetének javítása, valamint a munkahelyteremtés, a foglalkoztatás növelése minden egyes magyar stratégiai dokumentumban kiemelt helyet kapott.

Sajnálatos tény, hogy mindezek ellenére sem munkaerő-piaci, sem gazdasági szempontból nem sikerült szignifikánsan javítani a megye pozícióját. Ennek eredményeként drasztikusan csökkent a foglalkoztatottság és nőtt a munkanélküliség.

A megye gazdasági pozícióvesztése egyrészt a foglalkoztatottak számának, másrészt az egy főre, illetve egy foglalkoztatottra jutó hozzáadott érték csökkenéséből is visszavezethető.

^{5/} A dokumentum megjelenésének időpontja 2006; a fejlesztési program időhorizontja: 2007-2013.

Az *emberi erőforrás fejlesztés* intézkedéscsoport esetében olyan alcsoportokat nevezhetünk meg, mint a lakosság képzése, átképzése; a hátrányos helyzetű társadalmi rétegek védelme és felzárkóztatása. E témához kapcsolódóan a 90-es évek közepétől kezdve egyre hangsúlyosabban jelenik meg a társadalmi kohézió növelésének és az esélyegyenlőség javításának igénye.

Az *infrastruktúra fejlesztését* szolgáló törekvések képezik a harmadik nagy intézkedéscsoportot. A következetesség, amely ezt a problémakört állandó jelleggel a figyelem középpontjában tartotta, részben elérte célját. A megye elérhetősége jelentősen javult az elmúlt években, azonban egyes kistérségek a beruházások elmaradása miatt még mindig versenyhátrányban vannak.

A negyedik, több dokumentumon is átívelő témakör, a *környezetvédelem*. Ennek legfőbb indoka az ipari tevékenység által nagymértékben terhelt környezet és a fenntarthatóság horizontális elvének mind gyakoribb és erőteljesebb megjelenése hazai és európai szinten egyaránt.

A ritkábban előforduló elemek, ún. „mozaikok” fontos szerepet játszhatnak megyénk jövőbeli fejlődésében. A kulturális értékek védelme, vagy a külső kapcsolatok erősítése kiemelt jelentőségű területek. Az előbbi tényező nem csak a turisztikai ágazat jövőbeli sikeréhez járulhat hozzá, hanem a társadalom helyi kötődésének javulásához is. A megye külső kapcsolatainak (országban belül és kívül) élénkítése pedig közre játszhat a térség gyorsabb és hatékonyabb európai integrációjához, mind társadalmi, mind gazdasági szempontból.

Borsod-Abaúj-Zemplén megyében az elmúlt másfél évtized területfejlesztési dokumentációiban kidolgozott elképzelések, tervek logikusan egymásra épülnek, szerves egységet képeznek, azonban a tartalmi következetesség nem párosul időbeli rendszerességgel. (2. táblázat) Egyedül az 1989-es fejlesztési koncepció tervezett időhorizontja esik egybe a következő stratégiai dokumentum megjelenési idejével. A többi program és koncepció nem tartotta be a tervezett időkeretet.

2. táblázat: A vizsgált dokumentumok időhorizontja és periodicitása

	BAZ Megye hosszú távú regionális fejlesztési koncepciója (1989)	BAZ Megye integrált szerkezetátalakítási és válságkezelési programja (1995)	BAZ Megye területfejlesztési koncepciója (1999)	BAZ Megye fejlesztési – felzárkóztatási programja (2006)
Időhorizont	6 év	5 év	6 év	7 év
Megjelenés között eltelt idő	6 év	4 év	7 év	

Forrás: saját szerkesztés

A megyei fejlesztési elképzelések tartalmában számos visszatérő, jellemző hiányosság található (G.Fekete 2006), amelyek részben a külső feltételekből (országos gazdaságfejlesztési prioritások), részben a megye belső adottságaiból és az ehhez kapcsolódó képzettségi-foglalkoztatási szerkezetből (hagyományosan nehézipari térség) adódnak. (3. táblázat) A dokumentumok általános jellemzője, hogy a megyét egy egységként kezelik, és nem fordítanak figyelmet az egyes kistérségek speciális fejlesztési igényeire. A külső feltételek értékelésének és a programok által generált hatások előrevetítésének elmaradása a fejlesztési tervek alkalmazhatóságát és hasznát alapjaiban megkérdőjelezi. Ezek nélkül a megye nem vagy csak nehezen illeszkedhet be a környező gazdasági-társadalmi folyamatokba, valamint a megvalósított akciók hatásainak mérése az indikátorok és a kapcsolódó monitoring rendszer nélkül nem megoldható.

	<i>BAZ Megye hosszú távú regionális fejlesztési koncepciója (1989)</i>	<i>BAZ Megye integrált szerkezetátalakítási és válságkezelési programja (1995)</i>	<i>BAZ Megye területfejlesztési koncepciója (1999)</i>	<i>BAZ Megye fejlesztési – felzárkóztatási programja (2006)</i>
Kijelölt célok	1. Gazdasági szerkezetváltás 2. Infrastruktúra-fejlesztés 3. Humán program 4. Öngazgatási rendszer kialakítása	1. Gazdasági struktúra átalakítása, munkahelyteremtés 2. Üzleti szektor erősítése 3. Versenyképesség növelése 4. Társadalmi-gazdasági kohézió növelése 5. Igényeknek megfelelő képzés, átképzés 6. Polgárosodás folyamatainak erősítése, leszakadó rétegek védelme 7. Külső kapcsolatok erősítése 8. Környezetvédelem	1. Gazdasági célok 2. Kulturális célok 3. Közösségi célok 4. Környezeti célok	1. Versenyképes gazdaság létrehozása 2. Foglalkoztatottság növelése 3. Fizikai elérhetőség javítása 4. Hátrányos helyzetű rétegek felzárkóztatása, szociális védelem 5. Lakosság szolgáltatásokhoz való kiegyenlített hozzáférés biztosítása 6. Turisztikai lehetőségek jobb kihasználása 7. Fenntarthatóság és biztonság megtartása 8. Természeti erőforrások és környezet védelme

—————>
közvetlen kapcsolat

- - - - ->
közvetett kapcsolat

2. ábra: Területfejlesztési dokumentumok célrendszerének változásai

Forrás: saját szerkesztés

A fejlesztési koncepciók és programok további hiányossága, hogy nem tartalmazzák és számszerűsítik a célok eléréséhez szükséges beruházások mértékét. Kivételt egyedül a *megye integrált szerkezet-átalakítási és válságkezelési programja* képez, amely egy több évre kiterjedő pénzügyi háttérrel számba vevő finanszírozási táblával rendelkezik. A költségek és hasznok feltárásának ilyen mértékű figyelmen kívül hagyása még abban az esetben is probléma, ha a tervek megvalósítása saját, önálló forrást egyik esetben sem kapott.

3. táblázat: Hiányosságok a fejlesztési dokumentumokban

Dokumentumok	BAZ Megyei Tanács hosszú távú regionális fejlesztési koncepciója (1989)	BAZ Megye Integrált Szerkezet-átalakítási és Válságkezelési Programja (1995)	BAZ Megye Területfejlesztési Koncepciója (1999)	BAZ Megye Fejlesztési – Felzárkóztatási Programja (2006)
Hiányosságok típusai*				
Külső feltételek értékelése	X	X		X
Belső feltételek szétaprózottsága	X			
Elemzés nélküli SWOT	X	X		X
Jövőkép, forgatókönyvek	X	X		
Beavatkozási logika				
Áttekinthetőség				
Területi bontás	X	X		X
Területrendezési tervekhez való kapcsolódás	X	X		
Indikátorok	X			
Költségek, források			X	
Hatáselemzés	X	X		
Monitoring rendszer	X			
Megvalósító partnerek, szervezeti háttér	X			
PR-ra vonatkozó javaslatok	X	X		

* a hiányosságokat jelölve

Forrás: G.Fekete (2006) alapján saját szerkesztés

A stratégiák célrendszere az egyre inkább fokozódó európai uniós és globális kihívásoknak megfelelően átalakult, azonban a stratégiák nagyfokú átgondoltsága, szakmai megalapozottsága ellenére sem sikerült a megye kedvezőtlen gazdasági és társadalmi pozícióján változtatni. Ennek oka, hogy a célok megvalósításához a megye nem kapott kellő végrehajtó-döntéshozó jogosultságot és pénzügyi forrásokat, valamint azok felhasználása nem a megyében megfogalmazott célok, stratégia mentén történt. Több éven keresztül csak központilag meghatározott intézkedésekre lehetett pályázatot kiírni, ami gátolta a megyei prioritások megvalósítását.

A megye jövőbeli fejlődésének és felzárkózásának záloga továbbra is a politikai-pénzügyi decentralizáció folytatása mind a tervezés, mind a pénzügyi források meghatározása és felhasználása területén.

Irodalom

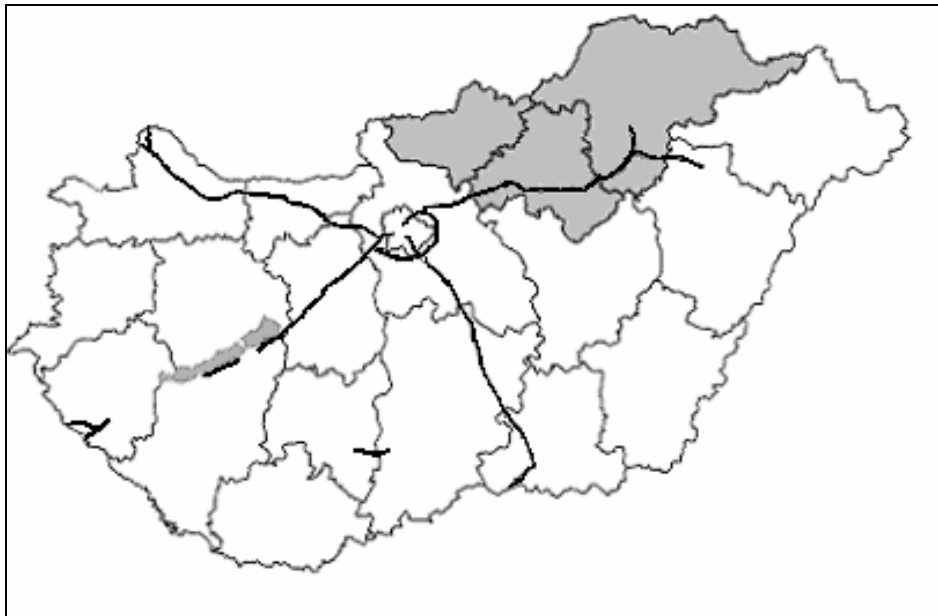
- Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács (1989): Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács hosszú távú regionális fejlesztési koncepciójának tervezete. Miskolc. 76. o.
- Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium Területi PHARE Program Iroda (1992): Területfejlesztési PHARE program. 58. o.
- Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Fejlesztési Tanács (1995): Borsod-Abaúj-Zemplén Megye integrált szerkezet-átalakítási és válságkezelési programja. Miskolc. 61. o.
- Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Fejlesztési Ügynökség (1999): Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Fejlesztési és Felzárkóztatási Program. Miskolc. 118. o.
- Kocziszky Gy. – Piskóti I. (szerk.) (1999): Borsod-Abaúj-Zemplén Megye területfejlesztési koncepciója; Miskolc. 307. o.
- Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Fejlesztési Ügynökség (2006): Borsod-Abaúj-Zemplén Megye fejlesztési-felzárkóztatási programja. Miskolc. 295. o.
- Kocziszky Gy. – Piskóti I. – Némethy L. (2000): A területfejlesztés új irányai Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Északkelet-Magyarország. 2000. 4/5.szám.,4-20. o.
- Kalocsai K. (2003): Borsod-Abaúj-Zemplén megye - válságkezelési esettanulmány. Európai válságkezelési esettanulmányok c. tantárgy esettanulmánya, az „EU-m@trix elemek” távoktatási program keretében. Miskolc. 59. o.
- G. Fekete É. (2006): Helyi fejlesztési stratégiák értékelése Magyarországon. Kézirat. Miskolc. 14. o.

Gyórfy Ildikó

Közúti infrastruktúra vizsgálata az Észak-magyarországi régióban

A regionális gazdaságtani szakirodalmi források szerint a közlekedési hálózatok színvonala szoros kölcsönhatásban áll egy térség gazdasági helyzetével: a vonalás infrastruktúra állapota hatással van a belföldi és külföldi befektetések alakulására, ahogyan a gazdasági teljesítmény növekedése is elősegítheti a hálózatok bővítését. A közlekedési infrastruktúra kihat a regionális kapcsolatok erősítésére, így fejlesztésük egyre fontosabb kérdés. (Button-Hensher 2005) (Tóth 2005)

A hazai közlekedési hálózat legnagyobb problémáját az utak rossz állapota, alacsony teherbírása jelenti. Hazánk ebben a tekintetben a régi 15 uniós tagállamhoz képest lemaradásban van, ami korlátozza a gazdasági fejlődést. A folyamatos fejlesztések, bővítések mellett szükség lenne a gyorsforgalmi utak struktúrájának alakítására is; a gyűrűs-sugaras szerkezet rácsossá formálása segítené a jobb forgalomeloszlást, valamint intenzívebben kapcsolná be a jelenleg nehezebben elérhető térségeket is a gazdaság vérkeringésébe. (Glatz 2000)(Fleischer 2003)

1. ábra: Hazai gyorsforgalmi hálózat (2006)

Forrás: saját szerkesztés

Az Észak-magyarországi régió ma már a hazai átlagnál hosszabb gyorsforgalmi úthálózattal rendelkezik, az autópálya folyamatos bővítésével elérhetősége jelentősen javult. Probléma elsősorban a régióon belül tapasztalható. Egyes területek között gyenge a kohézió, amely a tőke áramlása és a piaci kapcsolatok javítása, valamint az életminőség szempontjából is meghatározó. A régió déli peremét érintő autópálya nem kapcsolja be a régió középső és keleti kistérségeit az ország vérkeringésébe, hiszen a megfelelő rákapcsolódási lehetőségek nincsenek kialakítva, megfosztva ezzel a régió nagy részét az elérhetőséget preferáló külföldi tőkebefektetők megjelenésétől.

A helyzetet tovább súlyosbítja, hogy az úthálózat, elsősorban a mellékutak nagy részének minősége nemcsak európai viszonylatban, de az országos átlagtól is messze elmarad, ami akadályozza a térségi gazdaságfejlesztési szándékok megvalósítását. A régióban, főként a határmenti területeken sok a zsáktelepülés, Nógrád megye egyes térségei különösen hátrányos helyzetben vannak a rendkívül hosszú elérési idők miatt, a nyugat- nógrádi területek a földrajzi adottságok és a centrális közlekedési hálózat miatt könnyebben alakítanak ki kapcsolatot a Közép-Magyarországi régióval. (www.nfh.hu.)

Az Észak-magyarországi régió közúti infrastruktúrájának általános jellemzőit az 1. és a 2. táblázat mutatja be országos összehasonlításban. A kilenc tényező átlagolt értéke alapján (1. és 2. táblázat adatai) Észak-Magyarország a negyedik.

1. táblázat: A közúti infrastruktúra jellemzői I. (2005. január)

	Országos közutak sűrűsége			Gyorsforgalmi utak aránya ¹	Beton-, kő-, keramit-, aszfalt-burkolatú utak aránya
	Területre vetítve		Lakosságra vetítve		
	Σ	Ebből: főutak	Σ		
	km/100 km ²		km/10e fő		
Közép-Magyarország	37,7	10,1	9,2 ²	6,1	96,5
Közép-Dunántúl	35,4	9,5	35,4	3,8	99,0
Nyugat-Dunántúl	43,2	9,7	49,4	1,9	94,8
Dél-Dunántúl	30,8	7,2	44,7	1,2	96,6
<i>Észak-Magyarország</i>	35,7	7,2	37,7	3,9	98,3
Észak-Alföld	28,0	6,6	32,2	0,4	98,4
Dél-Alföld	27,4	6,2	37,1	1,2	82,6
<i>Magyarország</i>	32,9	7,7	30,3	2,2	94,9

Forrás: KSH adatai alapján saját szerkesztés

A közutak sűrűsége, gyorsforgalmi-, valamint a kiépített utak aránya Észak-Magyarországon meghaladja az országos átlagot, öt tényező (területre vetített országos, ill. főutak sűrűsége, lakosságra vetített közútsűrűség, gyorsforgalmi utak és szilárd burkolatú utak aránya) alapján a régiók közötti sorrendben a harmadik. Emellett azonban mindenképpen figyelembe kell venni azt a tény is, hogy hazánkban az országos közutak sűrűsége alacsonynak számít, az összességében 32,9 km/100 km²-es értékkel Magyarország a ritka hálózatú országok csoportjába tartozik. Hazánkban a gyorsforgalmi utak aránya is rendkívül alacsony: az autópálya-sűrűség az EU átlag negyede. A régiók közötti összehasonlításban Észak-Magyarország helyzete kedvezőnek mondható: az összesen 686 km autópálya és autótút 22%-a halad át a régión, ennél jobb aránnyal csak Közép-Magyarország rendelkezik. (Erdősi 2005) (www.autopalya.hu)

A területre vetített főútsűrűséget megfigyelve látható, hogy a Nyugat-dunántúli és az Észak-magyarországi – teljes közútsűrűséghez viszonyított – alacsonyabb értékeket elsősorban a másodrendű, illetve a mellékutak jelentős hossza eredményezi, tehát ezekben a régiókban

^{1/} 2006-os érték.

^{2/} A mutató alacsony értékének magyarázata, hogy az önkormányzati utak nem tartoznak az országos közutak kategóriájába, amelyek aránya Budapest esetében kiemelkedő.

nagyobb hangsúlyt kapnak a településeket összekötő- illetve bekötőutak. Fejlesztésükre, bővítésükre mindenképpen szükség van a jövőben, hiszen ezek a hálózatok viselik a ráhordó szerepet a gyorsforgalmi úthálózatra és segítik a forgalomelosztást. (Tóth 2005)

A közúti infrastruktúra komplex vizsgálatához a gépjármű-ellátottságot is érdemes számításba venni. A 2. táblázatból megfigyelhető, hogy az Észak-magyarországi régió szinte minden esetben alacsonyabb az országos átlagnál. Összesített sorrendben, a négy fő csoport – országos közutak sűrűsége, gyorsforgalmi utak, szilárd burkolatú utak aránya, másodlagos infrastruktúra – mutatóit véve figyelembe a régió a negyedik helyen áll.

2. táblázat: A közúti infrastruktúra jellemzői II. (2005. január)

	A másodlagos infrastruktúra				Sorrend
	Személy- gépkocsi sűrűség	Tehergép- kocsi sűrűség	Autóbusz sűrűség	Üzemanyag- töltő állomás sűrűsége	
	db/1000 lakos		db/10 000 lakos		
Közép-Magyarország	342	44,9	18,8	1,8	2.
Közép-Dunántúl	278	36,7	22,2	2,4	1.
Nyugat-Dunántúl	291	37,6	16,1	2,3	3.
Dél-Dunántúl	267	35,8	18,4	2,3	5.
<i>Észak-Magyarország</i>	226	29,0	18,0	1,9	4.
Észak-Alföld	229	31,3	13,7	2,0	6.
Dél-Alföld	263	38,2	13,6	2,8	7.
<i>Magyarország</i>	280	37,4	17,3	2,2	-

Forrás: KSH adatai alapján saját szerkesztés

A régióban 1995-től a közúthálózat hossza összességében nem nőtt jelentős mértékben. Borsod-Abaúj-Zemplén megye esetében 10 év alatt mindössze 5%-os növekedés történt, amelynek legnagyobb részét a gyorsforgalmi utak fejlesztése jelentette. Heves megye összesen 55 km-rel hosszabb autópályával rendelkezik 1995-höz képest, az összes közút hossza 8%-kal nőtt a vizsgált időszakban. Mindkét megyében a növekedés 58%-át teszik ki a gyorsforgalmi hálózatok. Nógrád megye autópályá- és autótú szakaszokkal nem rendelkezik, közútjai 1995 és 2004 között 3 km-rel, azaz mindössze 0,3%-kal lettek hosszabbak. (KSH, 1995-2004)

Az igények és a hálózati kínálat kapcsolatáról a lakosság személygépkocsi-ellátottságát is vizsgálva kaphatunk képet: a fejlesztési igények felmérése során a növekvő eszközállomány forgalomkeltő hatását is figyelembe kell venni. A járműszám- és a közúti forgalom dinamikus növekedése a városok és a nagyobb települések környezetében folyamatosan érezteti az útkapacitás hiányokat. Természetesen mindezzel szemben mérlegelni kell az érintett térségek sajátos társadalmi-gazdasági fejlettségét és az ökológiai szempontokat is. A személygépkocsi-ellátottság országos megoszlásáról összefoglalva elmondható, hogy a motorizáció szintje lényegesen nagyobb a Dunántúlon mint Észak-Magyarországon (2. táblázat), bár a különbség napjainkra csökkenni látszik. Az autók, mint „tartós fogyasztási cikkek” száma elsősorban a jövedelem függvényében alakul, azonban a kisebb településen az elégtelen tömegközlekedés, elzártság miatti rászorultság is motiválhatja az autótartást. (Erdősi 2005)

Az 1000 személygépkocsira jutó közúthossz szempontjából a legnagyobb feszültség – kevés út, viszonylag sok autó – Dél-Dunántúlon és Közép-Magyarországon figyelhető meg, de Észak-Magyarország helyzete sem kedvező, hiszen a személygépkocsik számát tekintve a régiók közül

– Észak-Alfölddel nagyjából azonos szinten – a leggyengébben ellátott. Emellett jellemző több régióra is az a tény, mely szerint a gépjárműállomány magas életkora típusok, műszaki jellemzők tekintetében kedvezőtlen összetételű. A régió belül Nógrád és Heves megye mutatói lényegesen magasabbak, mint a személygépkocsival gyengén ellátott Borsod megye adatai. (KSH 1994-2004)

3. táblázat: A közúthálózat hosszának és az 1000 lakosra jutó személygépkocsi számának változása a régióban

év	Országos közút hossza (km)			Ebből: gyorsforgalmi utak hossza		100 km ² -re jutó autópálya, autótút		1000 lakosra jutó személygépkocsi		
	B -A -Z megye	Heves megye	Nógrád megye	B -A -Z megye	Heves megye	B-A-Z megye	Heves megye	B -A -Z megye	Heves megye	Nógrád megye
1995	2457	1174	940	-	25	-	0,69	159	195	191
1996	2458	1168	940	-	25	-	0,69	160	202	189
1997	2458	1172	940	-	25	-	0,69	161	208	192
1998	2458	1226	940	-	82	-	2,25	157	197	183
1999	2458	1231	940	-	87	-	2,39	160	205	188
2000	2458	1256	940	-	64	-	1,76	166	211	196
2001	2458	1256	941	-	64	-	1,76	169	220	203
2002	2530	1272	941	47	78	0,65	2,14	183	236	216
2003	2553	1271	940	55	75	0,76	2,06	199	254	232
2004	2579	1270	943	71	81	0,98	2,23	208	259	239

Forrás: KSH adatai alapján saját szerkesztés

Az Észak-magyarországi régió mellett Nyugat-Dunántúl jellemzését választottam, mert a közúti infrastruktúra számos tekintetében hasonló adottságokkal rendelkezik a két térség. Az országos közúthálózat mindkét régióban csekély bővülést mutat az előző évekhez viszonyított növekedési ütem alacsony, a legtöbb esetben 0,5%-ot meg nem haladó értékével. Érdemes megfigyelni, hogy bár a gépjárműsűrűség esetében az elmúlt években Észak-Magyarországon nagyobb volt a növekedés üteme, 2004-ben 1000 főre mindössze két személygépkocsival jutott több, mint tíz évvel ezelőtt Nyugat-Dunántúlon, tehát a lemaradás jelentős mértékű. Az 1998-ban bekövetkezett csökkenéshez nagymértékben hozzájárul az a tény, hogy a BM Központi Hivatala a forgalomból már korábban kivont gépjárművekkel 1998. szeptember és december között pontosította a nyilvántartást. (KSH 1994-2004)

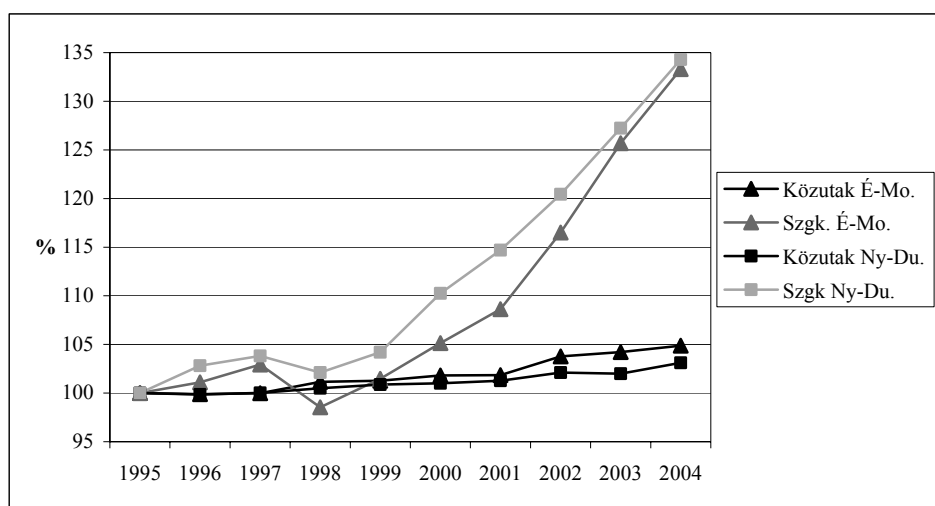
A gépjárműállomány-ellátottsággal nincs összhangban közúti infrastruktúra bővítése (2. ábra). Az Észak-magyarországi régió esetében a személyautók egyre nagyobb száma nem jelenti feltétlenül az életszínvonal növekedését, hiszen a kisebb települések elzártsága miatt is rákényszerülhetnek az emberek kisebb autók tartására, valamint egyre több a hitelre vásárolt gépjármű is. (Erdősi 2005)

4. táblázat: Közút- és személygépkocsi sűrűség az Észak-magyarországi és Nyugat-dunántúli régióban

	100 km ² -re jutó összes országos közút				1000 lakosra jutó személygépkocsi			
	A	Előző év=100%	B	Előző év=100%	A	Előző év=100%	B	Előző év=100%
1995	34,3	-	42,9	-	181	-	227	-
1996	34,0	99,1	42,7	99,5	175	96,7	231	101,8
1997	34,0	100,0	42,8	100,2	178	101,7	235	101,7
1998	34,4	101,2	43,0	100,5	171	96,1	232	98,7
1999	34,5	100,3	43,1	100,2	176	102,9	237	102,2
2000	34,7	100,6	43,1	100,0	183	104,0	251	105,9
2001	34,7	100,0	43,2	100,2	187	102,2	256	102,0
2002	35,3	101,7	43,1	99,8	202	108,0	270	105,5
2003	35,5	100,6	43,1	100,0	219	108,4	284	105,2
2004	35,7	100,6	43,2	100,2	229	104,6	294	103,5

Forrás: KSH adatai alapján saját szerkesztés

Megjegyzés: A – Észak-magyarországi régió
B – Nyugat-dunántúli régió

2. ábra: A közutak hosszának és az 1000 főre jutó személygépkocsik arányának változása (1995=100%)

Forrás: saját szerkesztés

A kisebb települések közlekedési ellátottságának vizsgálata során a közvetlen közhasználatú közlekedési eszközöket is célszerű figyelembe venni. A következő táblázat a megyén belüli elérhetőségről ad információt, amely alapján elmondható, hogy az Észak-magyarországi régió megyéi kedvezőtlenebb helyzetben vannak. Heves megyében a megyeszékhelyről a vidéki népesség több mint 70%-a nem érkezik meg lakóhelyére egy órán belül vonattal vagy autóbusszal, de a legjobb mutatóval rendelkező Vas megyében is 40%-os ez az arány, valamint kevés helyen biztosított az átszállás nélküli beutazás lehetősége is (5. táblázat).

5. táblázat: Megyén belüli települések elérhetősége közhasználatú közlekedési eszközökkel (2003)

Megye	A megyeszékhelyről		Városokból csak átszállással elérhető vonzáskörzeti települések népességének aránya	Sorrend
	csak átszállással elérhető települések népességének aránya	1 órán belül elérhető települések népességének aránya		
	%	%	%	
Borsod-A.-Z.	26,8	51,3	12,0	3.
Heves	34,8	28,2	8,4	6.
Nógrád	37,4	42,5	3,3	5.
Győr-M.-S.	29,5	46,1	3,0	2.
Vas	33,3	62,3	2,7	1.
Zala	31,2	29,2	2,9	4.

Forrás: Erdősi F., 2005. adatai alapján

Az Észak-magyarországi régió hálózatának korszerűtlensége, műszaki paraméterei, a főutak alacsony részaránya, a hiányzó összekötő és bekötőutak nagymértékben hátráltatják a megfelelően el nem látott területek gazdasági és társadalmi fejlődését, és az egyes térségek viszonylagos elzártsága ellehetetleníti a hátrányos helyzetű területek felzárkóztatását. Az alacsonyabb rendű közúthálózat fejlesztése a településközi elérhetőség javításán túl a gazdasági tevékenységek bővítését gátló szűk közlekedési keresztmetszetek oldása szempontjából is fontos. Korszerűsítésre, bővítésre szorul a járműpark és problémát jelent, hogy a tömegközlekedés kiszolgáló létesítményeinek komfortfokozata is rendkívül alacsony. Ezen eszközök fejlesztése, valamint a tömegközlekedési ágak közti összehangolás javítása szükséges, hogy a helyi és helyközi tömegközlekedést minél többen vegyék igénybe. A tömegközlekedési szolgáltatások fejlesztése az életminőség és a települési környezet javítása, a gyorsabb elérhetőség biztosítása, valamint a közlekedésbiztonság növelése érdekében is egyre inkább indokolt. (Glatz 2000)

Az Észak-magyarországi régió esetében tehát elérendő cél a közlekedési hálózati hiányosságok megszüntetése, a globális gazdasági-kereskedelmi folyamatokba való bekapcsolódás biztosítása. A települések közötti közlekedési kapcsolatok javításában és az elmaradottabb területek fejlődésében – ha nagyobb útépítési beruházás az alacsony forgalom miatt nem valósulhat meg – fontos szerepet játszhat a kerékpárutak és a kiszolgáló infrastruktúra megépítése. Fejlesztésük környezetvédelmi és idegenforgalmi szempontból is kedvezőnek bizonyulna, és sokat lendíthetne egyes települések elérhetőségében, ahol nem kivitelezhető hosszabb bel- vagy külterületi út. (Gáspár 2003)

A belső kohézió erősítése érdekében tehát olyan hálózati sűrűség kialakítása szükséges, ami a térségek közel azonos arányú fejlődését képes elősegíteni. Az infrastruktúra fejlesztésével felértékelődnek a közlekedési csomópontok, melyek területfejlesztő hatásaként logisztikai, ipari-szolgáltató központok, új munkahelyek jöhetnek létre, a bővítések előnyt hozhatnak a helyi vállalatoknak a szállítási költségek megtakarítása, piacbővítés által, javíthatják a lakóhely minőségét is. Indokolt tehát, hogy az elérhetőség javítása, mint célkitűzés, a gazdasági fejlődés

egyik alapfeltételként jelenjen meg, hiszen a közlekedési infrastruktúra fejlesztésének hozzáadott értéke a közlekedési hálózat csomópontjaiban transzformálódik pénzügyi eredményé. (Veres 2003) (Butto – Hensher 2005)

Irodalom

- Erdősi F. (2004): Európa közlekedése és a regionális fejlődés. Dialóg Campus Kiadó, Budapest.
- Fleischer T. (2002): Néhány gondolat a Magyarországot átszelő közlekedési folyosókról. Magyar Tudomány.
- Gáspár L. (2003): Útgazdálkodás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.
- Glatz F. (2000): Közlekedési rendszerek és infrastruktúráik. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- K. Button – D. Hensher (2005): Handbook of Transport Strategy, Policy and Institutions. Elsevier.
- Területi Statisztikai Évkönyvek. Központi Statisztikai Hivatal, 1995-2004.
- Tóth G. (2005): Az autópályák szerepe a regionális folyamatokban. KSH.
- Veres L. (2005): Piacok elérhetősége az európai gazdasági térben. Európai Kihívások III. Tudományos Konferencia, Szeged.

www.autopalya.hu

www.nfh.hu

Illés Iván

Regionális folyamatok az elmúlt évtizedben

2004. május 1.-én Magyarország az Európai Unió tagja lett. Már csak ezért is érdemes az elemzést a magyar régiók Európai Unión belüli pozíciójának értékelésével kezdeni.

Magyarország hét régiója közül 4 a 2004. évi kibővült Európai Unió 260 NUTS2 egysége közül az egy főre jutó – vásárlóerő-paritáson mért – GDP tekintetében az utolsó 17 között van. Az Észak-alföld a 260 régió közül a fejlettség sorrendben a 256., Észak-Magyarország a 255., a Dél-alföld a 251. és a Dél-Dunántúl a 244. Az Észak-alföld és Észak-Magyarország után csak 4 lengyel régió következik.

1. táblázat: Az EU25 gazdaságilag legkevésbé fejlett régiói

Sorszám	Ország	Régió	Egy főre jutó GDP az EU15 átlag 5-ában		
			1995	2000	1998-2000
260.	PL	Lubelskie	26,4	26,6	27,2
259.	PL	Podkarpackie	26,6	27,6	28,4
258.	PL	Warminsko-Mazurskie	27,4	29	29,5
257.	PL	Podlaskie	26	28,9	28,8
256.	HU	Észak-alföld	32,5	31,5	31,7
255.	HU	Észak-Magyarország	33,1	32,1	32,3
254.	PL	Świętokrzyskie	27,3	30,4	30,1
253.	SK	Východné Slovensko	36,4	35,5	38,6
252.	PL	Opolskie	33,9	33,2	33,2
251.	HU	Dél-alföld	37,9	35,7	36,2
250.	PL	Kujawsko-Pomorskie	34,2	34,8	34,9
249.	LT	Lettország	24,7	30,9	29,2
248.	PL	Lubuskie	33,7	34,9	35,0
247.	SK	Stredné Slovensko	39,6	38,7	41,4
246.	PL	Łódzkie	31,3	34,5	34,6
245.	PL	Małopolskie	30,4	34,7	34,7
244.	HU	Dél-Dunántúl	37,2	37,2	37,3
...
217.	HU	Közép-Dunántúl	41,2	49,9	47,5
...
210.	HU	Nyugat-Dunántúl	46,9	56,6	55,2
...
152.	HU	Közép-Magyarország	65,7	75,6	73,4

Forrás: CEC, Second Progress Report on Economic and Social Cohesion. 2003

A Közép-Dunántúl e sorrendben a 217., a Nyugat-Dunántúl 210, Közép-Magyarország pedig a 152., ami még mindig a régiók alacsonyabb fejlettségű felébe tartozik.

A másik, és talán nagyobb aggodalomra okot adó mutató az a munkaképes korú – elsősorban férfi – lakosság gazdasági aktivitásának foka. Azért nagyobb gondra okot adó jelenség ez, mert egyfelől régióink elmaradása egészében még rosszabb, mint a gazdasági fejlettség tekintetében, másfelől, míg az alacsonyabb gazdasági fejlettség több évtizedes – bizonyos értelemben több évszázados örökségnek tekinthető, addig az alacsony aktivitási ráta az utolsó egy-másfél évtized fejleményeinek eredménye.

2.táblázat: A legalacsonyabb férfi aktivitási ráták a 15-64 éves férfi lakosságból az EU25-ben, %

Sorszám	Ország	Régió	Aktivitási ráta
162.	HU	Nyugat-Dunántúl	70,5
...
164.	HU	Közép-Magyarország	68,2
...
179.	HU	Közép Dunántúl	67,5
...
231.	HU	Dél-Alföld	63,0
...
244.	PL	Wielkopolskie	59,8
245.	HU	Dél-Dunántúl	59,3
246.	PL	Łódzkie	59,0
247.	PL	Opolskie	58,6
248.	IT	Campania	57,7
249.	PL	Lubuskie	57,6
250.	PL	Zachodniopomorskie	57,3
251.	PL	Kujawsko-Pomorskie	57,2
252.	IT	Calabria	56,9
253.	SK	Východné Slovensko	56,5
254.	HU	Észak-Magyarország	55,6
255.	HU	Észak-Alföld	55,6
256.	PL	Warmińsko-Mazurskie	55,5
257.	PL	Śląskie	55,2
258.	PL	Świętokrzyskie	54,2
259.	PL	Dolnośląskie	53,8
260.	FR	Départements d'Outre-Mer	47,4

Forrás: CEC, Second Progress Report on Economic and Social Cohesion. 2003

A Közép-magyarországi régió gazdasági aktivitása tehát kedvezőtlenebb, mint a gazdasági fejlettség szempontjából való helyezése. Míg a gazdasági fejlettség szempontjából a 152. a férfi aktivitás szempontjából csak a 164. helyen áll.

Lényegesen differenciáltabb képet kapunk a magyar régiókról, ha azt vizsgáljuk, hogyan változott pozíciójuk az EU átlaghoz képest 1995 és 2000 között. Míg három magyar régió Közép-Magyarország, Közép-Dunántúl és Nyugat-Dunántúl) az EU 15 leggyorsabban növekvő, illetve felzárkózó régiója között van, addig a négy másik (Dél-Dunántúl, Észak-Magyarország, Észak-Dunántúl és Dél-Dunántúl) ebben az időszakban relatív elmaradottságán semmit sem tudott behozni, sőt az kis mértékben tovább növekedett is.

Miként a 3.számú táblázatból látható az EU leggyorsabban növekvő régiói között ebben az időszakban volt a két ír régió (Southern and Eastern, Border, Midland & Western), négy angol régió (Hampshire & Isle of Wight, Inner London, Surrey, East & West Sussex és Berkshire,Bucks), két finn régió (Aland és Uusimaa), egy svéd (Stockholm), egy holland (Utrecht), egy lengyel (Mazowieckie), egy spanyol (Baszkföld) és három magyar régió.

3. táblázat: Az EU25 leggyorsabban növekvő régiói 1995 és 2000 között

Sorszám	Ország	Régió	GDP az EU15 átlag %-ában		
			1995	2000	Változás
1.	IRL	Southern and Eastern	101,5	126,4	24,9
2.	FINN	Aland	119,2	139,2	20
3.	SVE	Stockholm	129,6	147	17,4
4.	PL	Mazowieckie	42,7	58,9	16,2
5.	FINN	Uusimaa	128,8	143,2	14,4
6.	GB	Hampshire & Isle of Wight	95,6	109,3	13,7
7.	IRL	Border, Midland and Western	70,5	83,8	13,3
8.	GB	Inner London	229,8	241,1	11,3
9.	GB	Surrey, East & West Sussex	94,3	105,1	10,8
10.	GB	Berkshire, Bucks & Oxfordshire	119,9	130,6	10,7
11.	NL	Utrecht	130,4	140,3	9,9
12.	HU	Közép-Magyarország	65,7	75,6	9,9
13.	HU	Nyugat-Dunántúl	46,9	56,6	9,7
14.	HU	Közép-Dunántúl	41,2	49,9	8,7
15.	ESP	Pais Vasco	93,3	101,5	8,2
...
148.	HU	Dél-Dunántúl	37,2	37,2	0
...
169.	HU	Észak-Magyarország	33,1	32,1	-1
170.	HU	Észak-Alföld	32,5	31,5	-1
...
193.	HU	Dél-Alföld	37,9	35,2	-2,7

Forrás: CEC, Second Progress Report on Economic and Social Cohesion. 2003

E rendkívül eltérő trendek alapján nem csoda, hogy a magyar régiók a 2000. évre az egyik legnagyobb – vagy talán a legnagyobb fejlettségi diszparitásokat mutatták a 27 jelenlegi és jövődöbéli tagország között (lásd a következő alfejezetet).

Megjegyzendő, hogy a 2000-2002. időszak mutatói más trendet mutatnak. A korábbinál viszonylag szerényebben növekvő GDP ellenére az EUROSTAT adatai Magyarország vonatkozásában rendkívül gyors felzárkózást mutatnak országosan, és ennek következtében regionálisan is. E dinamikus felzárkózás egyik oka az EU egésze gazdasági növekedésének rendkívüli lelassulása, amelyhez képest a szerényebb magyar növekedés is felzárkózást jelent.

E dinamikai különbség azonban az 50-ről 57 százalékra való felzárkózást egészében semmiképpen sem magyarázza meg. Minden bizonnyal az EUROSTAT számítási módszereiben történt változások lehetnek e jelenség másik és jelentős okai.

E mutatók alapján valamennyi magyar régió – és nem is kis mértékben – összességében felzárkózott az EU átlaghoz az 1995 és 2001 közötti időszak egészében. Ezek az adatok ezért

bizonyos fenntartással kezelendők (Különösen a 2002. év, amelynek országos adata az EUROSTAT-tól származik, de regionális felosztása a szerzők becslése más és már között gazdasági mutatók segítségével).

4. táblázat: A régiók egy főre jutó GDP-je az EU15 átlag %-ában vásárlóerő-paritás alapján

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Közép-Magyarország	64,6	67,6	70,0	71,0	75,5	78,0	83,7	91,2
Közép-Dunántúl	41,9	42,3	45,1	47,0	46,1	48,5	49,3	52,4
Nyugat-Dunántúl	46,9	48,3	49,4	52,8	56,4	57,0	55,1	58,1
Dél-Dunántúl	38,7	36,8	36,7	37,0	37,7	37,0	39,8	42,8
Észak-Magyarország	33,7	31,7	31,5	32,6	32,3	32,0	35,0	38,2
Észak-Alföld	32,8	32,2	32,4	32,6	31,4	31,5	35,0	38,2
Dél-Alföld	37,8	37,3	36,7	36,5	36,3	35,5	38,2	41,6
Összesen	45,5	46,0	47,0	48,0	49,0	50,0	53,0	57,0

Forrás: EUROSTAT és a KSH adatai. 2002-re az országos adat EUROSTAT adat, regionális GDP adatok a szerző becslései.

Figyelemre méltó még Budapest elhelyezkedése a többi fővárosok fejlettségével és dinamikájával összehasonlítva. Budapestet az önálló NUTS2 régiót képező fővárosokkal, Közép-Magyarországot pedig a fővárosokat is magukban foglaló régiókkal hasonlíthatjuk össze.

5. táblázat: Az európai fővárosok fejlettsége és fejlődése 1995-2000-ben

Ország	Főváros	GDP/fő az EU15 átlagának %-ában		
		1995	2000	Változás
GB	Inner London	229,8	241	+11,2
BELG	Brüsszel	227,9	217,6	-10,3
AT	Wien	155,7	157	+1,3
SVE	Stockholm	129,6	147	+17,4
CZ	Praha	114	121	+7
ESP	Madrid	102,9	110	+7,1
HU	Budapest	82,4	100,9	+18,5
D	Berlin	111,2	95,6	-15,8
SK	Bratislava	91,5	97,9	+6,4
RO	Bucuresti	38,1	48,1	+10

Forrás: CEC, Second Progress Report on Economic and Social Cohesion. 2003

Abszolút mértékben a legnagyobb mérvű növekedés és felzárkózás Budapest esetében ment végbe (százalékos értelemben Bukarestben). Amennyiben a számok reálisak, úgy Budapest a GDP termelés tekintetében 2000-re elérte, sőt kis mértékben meghaladta az EU15 átlagát és megelőzte Berlint (amit alátámasztani látszik az az adat, hogy Budapest exportja euróban mérve valóban nagyobb, mint a több, mint másfélszer akkora Berliné).

A főváros környéki régiók helyzete és fejlődése hasonló, de vannak lényeges eltérések is. E régiók általában az érintett országok leggyorsabban fejlődő régiói közé tartoznak. Ez igaz a közép-magyarországi régióra is.

Vannak azonban ennél gyorsabban fejlődő főváros környéki régiók is. Kiemelkedik a Varsó körüli régió, Mazowieckie, amely öt év alatt az EU átlag 42,7 százalékaról 58,9 százalékára emelkedett, valamint a Helsinki körüli régió Uusimaa, amely az EU átlag 128,3 százalékaról 143,2 százalékára nőtt. Közép-Magyarország esetében a növekedés 65,7 százalékról 75,6

százalék, közel 10 százalékpont, ami szintén a leggyorsabbak közé tartozik Európában. Ha elfogadjuk a 4. számú táblázat adatait, akkor a közép-magyarországi régió 2002-re az EU átlag 91,2 százalékára emelkedett.

6. táblázat: Az európai fővárosokat magukban foglaló régiók fejlettsége és fejlődése 1995-2000-ben

Ország	Főváros	GDP/fő az EU15 átlagának %-ában		
		1995	1995	1995
GR	Attiki	75,7	77,1	+1,4
FR	Ile de France	160,3	158,3	-2
IT	Lazio	117,1	112,9	-4,2
NL	Noord-Holland	125,8	130,2	+4,4
PT	Lisboa e Vale do Tejo	90,7	90,9	+0,2
FINN	Uusimaa	128,8	143,2	+14,4
BG	Yugozapaden	44,8	33,6	-11,2
HU	Közép-Magyarország	65,7	75,6	+9,9
PL	Mazowieckie	42,7	58,9	+16,2

Forrás: CEC, Second Progress Report on Economic and Social Cohesion. 2003

Végül az európai áttekintéshez hozzátartozik a magyar régiók helye közvetlen környezetünkben, a Kárpát medencében. Hogyan viszonyul a magyar régiók gazdasága, fejlettsége közvetlen határon túli szomszédaikhoz. Hol a legnagyobb a gazdasági fejlettségi szakadék és hol kiegyenlítettebbek a viszonyok, ami egyébként az együttműködés számára kedvezőbb feltételt jelent. Az alábbi táblázat a határon szomszédos régiópárokat, azoknak az EU15 átlagához viszonyított fejlettségi szintjét és a két szomszédos régió fejlettségének hányadosát mutatják:

7. táblázat: Regionális fejlettségi diszparitások a magyar határok mentén

Fejlettebb régió	Ország	GDP/fő	Kevésbé fejlett régió	Ország	GDP/fő	Hányados
Észak-Alföld	HU	31,5	Kárpátalja	UA	14,6	2,16
Dél Alföld	HU	35,7	Nyugat (Vest)	RO	24	1,49
Észak Alföld	HU	31,5	Észak-Nyugat Nordvest	RO	21,7	1,45
Nyugat Dunántúl	HU	56,6	Közép Horvátország	HR	39,8	1,42
Nyugat Dunántúl	HU	56,6	Nyugat Szlovákia	SK	42,6	1,32
Dél Alföld	HU	35,2	Vajdaság	SRB	27,5	1,3
Burgenland	AT	73,2	Nyugat Dunántúl	HU	56,6	1,29
Közép Szlovákia	SK	38,7	Észak Magyarország	HU	32,1	1,21
Szlovénia	SI	67,2	Nyugat Dunántúl	HU	56,6	1,19
Közép Dunántúl	HU	49,9	Nyugat Szlovákia	SK	42,8	1,17
Kelet Szlovákia	SK	35,5	Észak Magyarország	HU	32,1	1,11
Dél Dunántúl	HU	37,2	Dunai Horvátország	HR	33,7	1,10

Forrás: Az EU27 vonatkozásában: CEC, Second Progress Report on Economic and Social Cohesion. 2003; Ukrajnára, Horvátországra és Szerbiára saját becslés a WIIW Handbook of Statistics 2000 alapján.

Először: a 12 szomszédos régió-párosból 8 esetben a magyar régiók a fejlettebbek, tehát többségében kevésbé fejlett régiók a szomszédaink. Másodsor: egyértelműen megállapítható, hogy a legnagyobb fejlettségi különbségek nem a nyugati, hanem a keleti határokon vannak. A

három legnagyobb fejlettségi aránytalanság a szomszédos régiópárok között a magyar-ukrán és a magyar-román határon található, míg a Burgenland - Nyugat-Dunántúl fejlettségi diszparitás csak a hetedik a sorrendben. A hat 30 százalékosnál nagyobb diszparitás mind a keleti és déli határokon található. De a legdrámaibb kétségtelenül az Észak-Alföld – Kárpátalja diszparitás, ahol az utóbbi egy főre jutó GDP-je kevesebb, mint a fele a legkevésbé fejlett magyar régióénak. Ezen a határszakaszon olyan feszültségek halmozódhatnak fel, amelyeknek hosszabb távon súlyos következményei lehetnek. Csak remélhető, hogy az Európai Unió új határmenti együttműködést és fejlesztést támogató alapja az ún. „Új Szomszédügyi Eszköz” (New Neighbourhood Instrument) hatásosabban fogja tudni támogatni e problémák enyhítését.

A regionális különbségek alakulása

Mielőtt a régiók makrogazdasági helyzetével foglalkoznánk, előtte egy általánosabb kérdést célszerű tisztázni. Mi volt az elmúlt évtizedben a regionális különbségek általános tendenciája? A kérdést számos makrogazdasági adat egybevetésével kíséreljük meg megválaszolni, de valamennyi adatból egy közös mutatót számítottunk és ez által hoztuk azokat közös nevezőre: az adatok relatív, azaz a mindenkori országos átlagértékhez viszonyított szórását. A kérdés tehát minden esetben az, hogy a regionális adatok szórása hány százalékát képviseli az adott évi átlagos értéknek. Az adatokra vonatkozóan eltérő hosszúságú idősorok álltak rendelkezésre, de 1995, azaz az új területfejlesztési törvény és az annak nyomán kiépített területfejlesztési intézményrendszer működésének időszakára lényegében valamennyi adat rendelkezésre állt, kivéve a regionális GDP-t, ami 2002-re még nem áll rendelkezésre. Nos egyértelműen megállapítható, hogy az 1995-2002 időszak egészében a területi, regionális különbségek valamennyi mutató esetében jelentősen tovább növekedtek.

8. táblázat: A főbb makrogazdasági mutatók relatív régiók közötti szórásnak alakulása az kilencvenes évtizedben és a 21. század első éveiben.

	GDP	Beruházás	Ipari fogl.	Külföldi tőke	Aktivitási ráta	Foglalkoztatási ráta	Regisztrált munkanélküli	Munkanélküli ség a munkaerő felmérés alapján
1990			20,7					
1991			20,9					
1992			21,8	63,8	4	4,3	36	25,3
1993			23	64,2	5	4,8	32,4	20,6
1994			23,2	64	5,4	5	33,8	24,1
1995	24,1	47,7	24,8	63,5	5,6	5,3	34,6	32,2
1996	26,7	43,6	26	62,1	6,6	5,5	36,1	29,8
1997	28,4	38,1	28,1	64,1	7	5,8	40,8	33,3
1998	29,6	33,1	31	64,3	7,6	6,1	44,8	33,2
1999	32,1	53	30,7	67	7	6	49,4	38,5
2000	33,9	51,8	30,7	69,2	6,9	5,7	54,6	37
2001	31,7	50,5	32,1	70,5	7,1	5,5	60,4	33,7
2002		50,3	31,2	72,9	7,5	5,8	60,5	34,3

Forrás: KSH Statisztikai Évkönyvek alapján saját számítás.

A legnagyobbak a regionális különbségek a külföldi tőkebefektetések mennyiségében vannak (relatív szórás 72,9%), ezt követik a regisztrált munkanélküliek számában jelentkező különbségek (60,5%, érdekes módon a munkaerő-felmérés alapján megállapított regionális

különbségek lényegesen kisebbek, a regisztrált munkanélküliségének alig több, mint a felét, 34,3%-ot tesznek ki.). Igen nagyok a beruházások fajlagos volumenében levő különbségek is (50,3%). Az egy főre jutó GDP-ben és az ipari foglalkoztatottak népességhez viszonyított számában is nagyok a regionális diszparitások, de a dolog természetéből adódóan az előbbieknél valamivel kisebbek. Végül az aktivitás és a foglalkoztatás mértékében nyilvánvalóan ekkora különbségek nem lehetnek, de a meglévő különbségek is, az adott jelenség tekintetében igen nagyok és aggodalmat keltőnek tekinthetők.

A számok értékeléséhez hozzá tartozik, hogy a különbségek már 1989 és 1995 között is gyorsan növekedtek, 1995 után ez a folyamat csak folytatódott. Bizonyos jelenségek tekintetében (a GDP, a beruházások, a foglalkoztatási ráta, valamint a munkaerő-felmérés alapján megállapított munkanélküliség) a 2000 utáni évek egy enyhe fordulatot, a különbségek bizonyos csökkenését jelzik, de a többi mutató (az ipari foglalkoztatás, a külföldi tőke jelenléte, az aktivitási ráta, valamint a regisztrált munkanélküliek aránya) tekintetében a különbségek, a szórás növekedése változatlanul és folyamatosan tart. Ahol a különbségek csökkentek, ott is a különbségek korábbi növekedésének az csak egy csekély részét volt képes ellensúlyozni, a 95-2002 időszak egészében e mutatóknál is jelentős diszparitás-növekedés tapasztalható. Továbbá a 2000 utáni némi különbség-csökkenés is általában nem a kevésbé fejlett régiók felzárkózásának, hanem a fejlettek megtorpanásának, vagy visszaesésének, e régiókban egyes üzemek bezárásának „köszönhető”. A területfejlesztési politika eredményei ebben a vonatkozásban tehát eddig nem mutatkoztak, mutatkoznak meg.

Érdekes a területi különbségek nemzetközi összehasonlítása az Európai Unió tagállamai és tagjelöltjei között, valamint annak időbeli alakulása (lásd 8. számú táblázat):

A 19 több NUTS2 régióval rendelkező tag- és tagjelölt ország közül 15-ben ebben az öt éves időszakban kisebb, vagy nagyobb mértékben nőttel a területi különbségek és csak 4-ben csökkentek. A strukturális támogatások és az előcsatlakozási alapok tehát a többi országban éppúgy nem tudták meggátolni a területi különbségek növekedését, mint Magyarországon. Magyarországot kétfajta módszerrel vettük számításba. Az egyikkel a jelenlegi NUTS2 régiók alapján, a másikkal úgy, hogy Budapestet és Pest megyét két külön régióként tekintettük. Ez utóbbi módszer indoka az, hogy a velünk összehasonlítható szomszéd országokban (Ausztria, Csehország, Szlovákia, Románia) a főváros közigazgatási területe külön NUTS2 régiót képez, ami természetesen - mivel a fővárosok fejlettségük alapján általában messze kiemelkednek környezetükből – lényegesen növeli a fejlettségi különbségek mutatóját. Indokolt tehát mindkét típusú összehasonlítást megtenni. Nos, a főváros külön régióként való kiemelése esetén a regionális fejlettségi különbségek messze a legnagyobbak, mind a jelenlegi tagokhoz, mind a tagjelöltekhez képest Magyarországon. A relatív szórás 51,4 százalék, a következő a német mutató 47,8 százalékkal, ami nyilvánvalóan az ország nyugati és keleti fele egyesülésének következménye (ami azonban érdekes, hogy a hatalmas pénztranszferek ellenére a területi különbségek 1995 és 2000 között nem csökkentek, hanem nőttek).

A jövőbeni tagállamokban (különösen Csehországban, Magyarországon, Szlovákiában és Romániában) általában nagyobbak a területi különbségek, mint a tagországokban. Lengyelországban közepesek, Bulgáriában pedig – főleg az 1996-97-es pénzügyi összeomlás hatására, ami elsősorban a fejlettebb régiókat sújtotta – kicsik. Ami talán még lényegesebb, ezek a területi különbségek valamennyi tagjelölt országban – ismét Bulgária kivételével – gyorsan növekedtek.

A legdrámaibb a különbség-növekedés Romániában, de jóval az átlag feletti Csehországban, Magyarországon, Lengyelországban és Szlovákiában is. Nagymértékben nőttek a területi különbségek a két északi országban (Svédország, Finnország) is, ami ott néhány informatikai-elektronikai iparral rendelkező régió kiugró fejlődése.

9. táblázat: Regionális fejlettségi különbségek és azok időbeli alakulása az EU tag- és tagjelölt országokban 1995-2000.

Ország	A NUTS2 régiók egy főre jutó GDP-jének relatív szóródása		
	1995	2000	Változás
Magyarország (Budapest külön régió)	39,1	51,4	+12,3
Németország	44,7	47,8	+3,1
Csehország	30,7	41,8	+11,1
Szlovákia	36,2	41,2	+5
Románia	15,1	37,5	+22,4
Belgium	36,3	36,7	+0,4
Magyarország (Budapest Pest megyével együtt)	29,3	36,3	+7
Nagy Britannia	33,1	34	+0,9
Franciaország	27,1	28	+0,9
Olaszország	27,6	26,7	-0,9
Portugália	21,8	24,5	+2,7
Finnország	20,4	24	+3,6
Lengyelország	16,4	23,7	+7,3
Spanyolország	21,5	21,7	+0,2
Ausztria	23	21	-2
Svédország	11,5	19,6	+8,1
Bulgária	21,3	19,3	-2
Írország	14,7	16,3	+1,7
Görögország	15,8	14,2	-1,6
Hollandia	12,3	14	+1,8

Forrás: CEC: Second Progress Report on Economic and Social Cohesion. Brussels, 2003 January.

Lényeges talán még, hogy mikor volt az egyes mutatók tekintetében a diszparitások csúcса, azaz mikor voltak a legnagyobb különbségek, mikor következett be az enyhe, és egyben még nagyon bizonytalan fordulat a térbeli különbségek csökkenése irányában: az aktivitási és foglalkoztatási ráta tekintetében 1998-ban, az egy főre jutó GDP és a beruházások tekintetében 2000-ben, az ipari foglalkoztatás tekintetében 2001-ben, a külföldi tőke és a regisztrált munkanélküliség különbségei tekintetében pedig még nem, látszik fordulat, az utolsó éves mutatók 2002-ben még továbbra is a különbségek növekedését mutatják.

Az 1990 utáni helyzet azonban nemcsak abban különbözik a korábbi helyzettől hogy az egyenlőtlenségek, különbségek jóval nagyobbak, hanem abban is, hogy e különbségek más természetűek, más dimenziókban jelentkeznek, mások a hajtóerők és másként lehet mérni, azonosítani őket:

- Több mint egy évszázada, Magyarország legfontosabb térbeli egyenlőtlenségei alapvetően a makrogazdasági szerkezet által meghatározottak voltak. A különbségek csökkentésének tehát viszonylag egyszerű útja volt: a makrogazdasági szerkezet megváltoztatása. Ennek évtizedekig legfőbb módja az iparosítás volt. Az ipar és a túlnépesedett mezőgazdaság között akkora termelékenységi és jövedelemtermelési különbség volt, hogy bármilyen típusú ipar meghonosítása automatikusan termelékenység- és jövedelemnövekedéssel, tehát az egyenlőtlenségek csökkenésével járt. Az utolsó egy-két évtized komplexebb, differenciáltabb gazdaságában ennek már nem feltétlenül kellett volna így lennie és a valós

folyamatokban már nem is így volt. Hogy mégis így látszott, az a torz ár-, költség- és jövedelemképződési folyamatok eredménye volt.

- A változás tehát itt nem a politikai fordulat eredménye, a politikai fordulat inkább nyíltabbá tette azt. A változás lényege az, hogy egy ágazati struktúraváltással, iparfejlesztéssel nem lehet garantálni a kiegyenlítést. De automatikusan az újonnan divatosabbá vált jelszóval, a szolgáltatások fejlesztésével sem. A struktúra jó, vagy rossz voltát nem annak ágazati szerkezete, hanem az egyes mikroszintű egységek, vállalatok, sőt néha termékek versenyképessége szabja meg.
- A jó struktúra kritériumai - nem kizárólagosan, de jelentős részben - átkerültek a makroszférából a mikroszférába. Ugyanazon ágazaton belül is igen nagy különbségek lehetnek és vannak egyes cégek üzemek versenyképessége, nyereségessége, jövedelme között. Mindez egy makroszintű tervezés számára nehézzé, egyes esetekben lehetetlenné teszi az "üdvözítő" ágazati szerkezet megjelölését.
- A politikai fordulat előtt a térbeli különbségek növekedése, vagy csökkenése döntően a központi tervezés műhelyeiben, a minisztériumokban dőlt el. Hol valósítanak meg új beruházásokat, melyik ágazatot, vállalatot fejlesztik és hol? A politikai fordulat után a döntések szintje a térségben gyökeresen megváltozott. Egy jelentős része a döntéseknek, ami a működő tőke beruházásokat illeti, nagy transznacionális cégekhez, külföldre tevődött át. Kormányok ezt legfeljebb kedvezményekkel befolyásolhatják, de a kezük a különböző, a verseny tisztaságát védő nemzetközi egyezményekkel egyre inkább meg van kötve. Helyi önkormányzatok e kedvezmények nyújtásában még sokkal szuverénőbbek. A döntések jelentős része egyébként is átment, különösen a kis- és középvállalkozások esetében a helyi, vagy mikro-szintre. A térbeli folyamatok irányításában az országos, nemzeti szint tehát viszonylagosan le- a transznacionális és a helyi szint pedig felértékelődött.
- Sok vonatkozásban megváltoztak a térbeli egyenlőtlenségek, különbségek dimenziói és fejlődési irányai is. Több, mint egy évszázadon keresztül e térségben a legfontosabb térbeli különbség a város és a falu között volt. Összefüggött ez az előbb említett makrostrukturális meghatározottsággal, de az örökölt rendszerrel és hagyományos fejlesztési prioritásokkal is. A szocialista gazdaságpolitika és iparosítás politikai jelszavával ellentétben nem, vagy nem elsősorban a "város és falu közötti különbségeket" tüntette el, hanem, ha valamit eltüntetett az a nagyváros és nagyváros, kisváros és kisváros, falu és falu közötti különbség volt, ami így döntően a régiók közötti különbségek csökkenéséhez járult hozzá. Az új feltételek között a különbségek megnövekedhetnek és megnőnek nagyváros és nagyváros, kisváros és kisváros valamint falu és falu között, miközben kedvező struktúrájú falvak akár megelőzhetnek rossz struktúrájú, hanyatló struktúrájú városokat. A rendszerváltás kezdetén, a kilencvenes évek első felében a települési hierarchiában elfoglalt helynek – mint jeleztem – még nagy jelentősége volt.
- A kilencvenes évek második felétől a települések jövőjét egyre kevésbé közigazgatási státuszuk és a településhierarchián belül elfoglalt helyük, hanem általános fejlesztési körülményeik, adottságaik, fekvésük határozza meg, ami viszont inkább térségi, mint hierarchikus meghatározottságú. Ebből következően - és ellentétben az előző időszak trendjeivel - a térségi meghatározottságú régiók közötti különbségek feltehetően növekednek, míg a települési hierarchikus meghatározottságú különbségeknek egyértelmű trendje nincs: növekedhetnek is, csökkenhetnek is.
- Végül, alapvetően megváltoznak azok a jellemzők, amelyekben a területi egyenlőtlenségek megmutatkoznak és a mérőszámok, amelyek azokat legjobban kifejezik: a szocialista időszakban a foglalkoztatás - legalábbis névleg - teljes volt, a béreket, fizetéseket

központilag szabályozták, azok között lényeges területi különbségek, azonos kategóriában nem voltak. A jövedelmi különbségeket ezért a családok demográfiai összetétele (a gyermekek, idős emberek száma és aránya a keresőkhöz) valamint az ingyenesen, vagy kedvezményesen elérhető természetbeni juttatások köre és mennyisége szabta meg. Ezek a támogatott juttatások - állami lakás, távfűtés, helyi tömegközlekedés, gyermekintézmények, színházak, kulturális, üdülési és sportlehetőségek - csak meghatározott helyeken, többnyire a nagyvárosokban voltak elérhetők. E "láthatatlan" jövedelmek az egyik legfontosabb tényezőjét alkották az életszínvonal város és falu közötti különbségeinek. A fordulat után a szolgáltatások árát - noha eltérő gyorsasággal - felemelték ráfordításaik szintjére (néha az arány meg is fordult, amennyiben pl. városi lakosok most panel-lakásaik rossz szigetelésének árát is megfizethetik). A "láthatatlan" jövedelmek egy jelentős része, legalábbis a széles rétegek által fogyasztottak, eltűntek, miközben a foglalkoztatási és bérkülönbségek - regionálisan is - jelentősen megnövekedtek. Ezért a regionális egyenlőtlenségek ma sokkal inkább mérhetők az olyan klasszikus mutatókkal, mint a bérszint, vagy a munkanélküliség (noha a második, vagy szürke gazdaság léte továbbra is bizonyos kételyt támaszthat eme mutatók megbízhatóságát illetően).

A folyamatok időbeli alakulása

A kilencvenes évek Magyarország gazdaságtörténetében kétségtelenül az egyik legválságosabb időszak, az egyik legmélyebb és leghosszabb recesszió időszaka. 1992-93-ban a bruttó hazai termék (a GDP) az 1989. évi szint 82 százalékára, azaz 18 százalékkal esett és csak 2000-ben érte el ismét az 1989. évi, 11 évvel korábbi szintet (a bruttó nemzeti termék, tehát a magyarországi illetékességű gazdasági szereplők jövedelme pedig még 2000-ben is lényegesen az 1989. évi színvonal alatt van). 1989-hez képest 1992-93-ra az ipari termelés 33 százalékkal, a mezőgazdasági termelés 29 százalékkal, a beruházások 22 százalékkal estek vissza, a munkanélküliségi ráta a harmincas évek vége óta ismeretlen magasságba, 12,4 százalékra szökött fel, a reálbér még 1999-ben is több mint 16 százalékkal alacsonyabb volt, mint 1989-ben.

A recesszióknak számos oka volt. Eleinte a legfontosabb ok kétségtelenül a számunkra fontos külső keleti piacok összeomlása, ill. cserearányaik számunkra drámai romlása volt. A folyamat kizárólag külső okokra azonban nem vezethető vissza, hiszen a külső piacokat a gazdaság - nyugati relációkban - az évtized második felében többszörösen visszaszerezte, a GDP mégsem nőtt az 1989. évi színvonal felé. Nyilvánvalóan közrejátszott tehát a termelés dezorganizációja, főleg a mezőgazdasági termelés hatékonyságának csökkenése, és nem utolsósorban a belső fogyasztás csökkenése is.

Az évtized gazdaságtörténete - és benne a térbeli struktúra átalakulása is - két szakaszra osztható:

- az első az általános recesszió időszaka, amikor a gazdasági tevékenység színvonala mindenütt esett, és amikor a korábbi gazdasági szerkezet determinálta a gazdasági folyamatokat és a térbeli differenciálódás döntő mértékben attól függött, mennyit és milyen mértékben sikerül a korábban kialakult gazdasági potenciálból megőrizni;
- a második szakasz a gazdasági növekedés újbóli megindulásától, 1994-95-től számítható, de igazi lendületet valójában csak 1997-től vett. E szakaszban a gazdaság egésze már nőtt, de a regionális differenciálódás tovább folytatódott. E differenciálódást azonban most már egyre kevésbé a régi szerkezet és egyre inkább az új tevékenységek, beruházások megjelenése, milyensége és azok dinamikája szabta meg.

Az első időszakban az egyes térségekben a visszaesés mértéke leginkább három tényezőtől függött:

- az un. válságágazatok és a mezőgazdaság aránya a gazdasági szerkezetben;
- a szovjet és a keleti piacok korábbi aránya az értékesítésben;
- az ott települt ipartelepek, gyáregységek helye a nagyvállalati rendszerben, viszonylagos értékesítési és fejlesztési önállósága.

A "klasszikus" válságágazatok, a bányászat, a kohászat, a nehézgépipar, a textilipar egyes ágazatainak válsága nem a rendszerváltással kezdődött, már több mint egy évtizede tartott, a kilencvenes évek elején legfeljebb a támogatások kényszerű csökkenése miatt súlyosbodott. A folyamat előrehaladásával egyébként később kitűnt, hogy nem az ágazati jelleg, hanem az adott vállalat konkrét gyártmány szerkezete, technológiája és telepítési adottságai e tekintetben a meghatározók. A kohászatnak pl. itthon is és szomszédainkban is voltak viszonylag sikeres és voltak felszámolásra kerülő üzemei. A szénbányászat helyzetét a rendszerváltás utáni kormányzatok először az egész magyar ipar és a fogyasztók terhére próbálták "konszolidálni", amikor az "erőművi integráció" keretében az erőműveket a bányák, és azok széntermelése átvételére kényszerítették és egyúttal garantálták számukra, hogy így megnövekedett költségeikre is meghatározott nyereséget elszámolhatnak. Az évtized végére a mélyművelési szénbányászat gyakorlatilag így is „eltűnt” a magyar gazdaságból. A válságágazatok jelenléte vagy hiánya a visszaesésnek bár fontos, de nem meghatározó tényezője volt, mindenesetre olyan megyékben, mint Borsod, Heves, Nógrád, vagy Baranya az ipari visszaesés mértéke az átlagnál lényegesen nagyobb volt.

A keleti, főleg szovjet piacokra szállító gyárak, üzemek az egész országban működtek, bizonyos térbeli specializáció mégis kimutatható. A kizárólag a szovjet piacokra exportáló üzemek főleg az ország keleti részében települtek. Ilyenek voltak az új nagy konzervgyárak (Nyíregyháza és Debrecenben), egyes gyógyszergyárak, valamint számos textil, ruházati és cipőgyár. A konzervgyárak szovjet exportjának kiesése természetszerűleg nemcsak magukat a gyárakat, hanem beszerzési területük mezőgazdaságát is súlyosan érintette. A keleti piac válsága ennél lényegesen több vállalatot érintett, de az átállásra mégis nagyobb lehetőség volt ott, ahol a szovjet export mellett másfajta terméket és más piacokra is értékesítettek, e piacok követelményeit jobban ismerték, mint ott, ahol ez jelentette a szinte kizárólagos piacot.

Legalább ennyire fontos szerepe volt az ipartelepek, gyáregységek nagyvállalati rendszeren belül elfoglalt helyének. Amikor a nagyvállalat termékeivel szembeni kereslet hirtelen radikálisan lecsökkent, akkor a vállalati vezetés gyakran olyan döntéseket hozott, hogy először a törzsgyártól távol fekvő ipartelepeken csökkentették a termelést, ill. leépítési kényszer esetén ezeket zárták be, számolták fel és helyezték át a termelést a törzsgyárba, hogy az ottani munkahelyeket menthessék meg minél nagyobb arányban.

E vidéki ipartelepek egy része csekély tőkeértéket képviselt, munkásgárdájában, különösen az első években nagy volt a fluktuáció és többnyire betanított munkásokból állt. Mivel e gyáregységeknek sem önálló piaci kapcsolataik, sem fejlesztési részlegei nem voltak, piaci értékük minimális volt, nem voltak privatizálhatók és így a nagyvállalat kivonulása az esetek többségében egyúttal a megszűnést is jelentette. De korántsem ez volt az egyetlen lehetőség. Korszerűbb gyáregységek, ipartelepek privatizálásra kerültek – nemegyszer külföldieknek is – és néha dinamikusabb fejlődési pályára kerültek, mint eredeti törzsgyáraik.

A mezőgazdaságot ebben az évtizedben jogosult a válságágazatok közé sorolni. Megmutatkozott ez már a nyolcvanas évek második felében, amikor a nem, vagy alig növekvő mezőgazdasági termelés egyre nagyobb támogatást igényelt. A kilencvenes évek elején azután több tényező egyszerre való megjelenése hozta kritikussá a mezőgazdaságot:

- A piacok elvesztése itt is döntő tényező. A hetvenes-nyolcvanas években a magyar agrárexport egyre nagyobb hányada irányult - részben dollárért, részben rubelért - a Szovjetunióba. 1991-ben ez az export szinte egyik napról a másikra megszűnt. A szovjet utódállamok pénzügyi helyzete nem engedte meg az importot, illetve amit vettek, azt hitelbe vették a nyugati országoktól, e hitelbe történő exporttal viszont a magyar gazdaság nem volt versenyképes. De az export mellett a belföldi fogyasztás is radikálisan csökkent, ami számos agrárterület számára az exportnál is komolyabb piacvesztést jelentett;
- A jövedelmezőség rohamos romlása. Az évtized első felében az agrártermékek ára - éppen a piacvesztés és túlkínálat miatt - alig nőtt, míg a mezőgazdaságban felhasznált termelőeszközök ára rendkívül gyorsan növekedett. Következésképpen, a mezőgazdaságból élők jövedelme nagymértékben csökkent. Fejlesztéssel, korszerűsítéssel a krízishelyzetből való kilábolásra alig volt lehetőség, mert fejlesztésre felhasználható jövedelem nem képződött, adott jövedelmezőség mellett pedig a bankok nem nyújtottak hitelt az agrárszférának. A mezőgazdaságnak nyújtott bankhitelek aránya nem haladta meg az összes hitelek 1-1,5 százalékát. Ebből következően a mezőgazdasági beruházások volumene és aránya radikálisan lecsökkent. Még a nyolcvanas években is a mezőgazdasági beruházások aránya 9-10 százalék volt, a kilencvenes évek elején ez lecsökkent 2-3 százalékra.
- A válságnak igen jelentős tényezője volt az agrárpolitika és a mezőgazdasági tulajdonviszonyok körüli bizonytalanság. Nem önmagában a privatizációval volt a baj, az gyakorlatilag valamennyi közép-európai országban végbement, a magyar kárpótlási jegyes privatizáció bizonyos fokig rugalmasabb és méltányosabb is volt, mint számos más országé. A problémákat inkább a privatizáció után létrejött üzemi formákkal szembeni, valamint a földforgalommal kapcsolatos politika okozta. Az agrárkormányzatnak a nagyüzemekkel, a szövetkezetekkel kapcsolatos - meglehetősen ellenséges - magatartása kihatott az egész mezőgazdaságra. Hiszen ezen az alapon csökkentették az agrártámogatásokat, ezen az alapon érvényesítették a szövetkezetekkel szemben a rendkívül szigorú csődtörvényt, ami a szövetkezetek egy jelentős részének felszámolására vezetett. Tőlünk északabbra, a volt NDK-ban, Csehországban és Szlovákiában a volt - és jelentős részben más gazdálkodási, társasági formává átalakult - szövetkezetek művelik ma is a mezőgazdasági terület döntő hányadát. Valószínűleg ugyanez a struktúra alakult volna ki Magyarországon is a csődtörvény és egyéb intézkedések nélkül, illetve azok másféle alkalmazásával. A föld egy részét természetesen mindenképpen egyéni gazdálkodók, mezőgazdasági vállalkozók művelték volna, de a nagyszámú - és eleve kudarcra, vagy vegetálásra ítélt - kényszer-vállalkozó megjelenése elkerülhető lett volna;
- Végül, de nem utolsósorban, a szövetkezetek felbomlásának és az ipari válságnak együttes hatására szinte teljesen megszűntek azok a kiegészítő ipari, építőipari és egyéb nem-mezőgazdasági tevékenységek, amelyek a nyolcvanas évek közepén a szövetkezeti nettó jövedelemnek már mintegy felét adták és ez a falut korábbi jövedelmének igen jelentős hányadától, de nem utolsósorban az agrárberuházások egyik legfontosabb forrásától is megfosztotta.

Az agrárválságok általános jellemzője, hogy időben elhúzódnak, tartósabbak, leküzdésük sokkal nehezebb feladat. Magyarországon is, miközben az ipari termelés már 1997-ben elérte a rendszerváltozás előtti, 1989. évi szintet és azóta azt már mintegy 35-35 százalékkal meghaladja, a mezőgazdasági termelés még mindig az 1989-91 évek színvonalának 74-75 százalékán áll (ami a harminc évvel ezelőtti, hetvenes évek eleji szintnek felel meg) és egyelőre nincs is kilátás a jelentősebb dinamizálódásra. Ezen belül a növénytermesztés a korábbi szintet némileg jobban megközelítette, míg az állattenyésztés még inkább elmarad attól.

Az agrárválság hatásai is természetszerűen térben differenciáltak. Az állattenyésztés nagyobb visszaesése az állattenyésztő területeket sújtja. Korábban Magyarországon egyértelműen a Dunántúl volt az állattenyésztés fő területe. A hetvenes években azonban az állattenyésztés fokozatosan eltolódott az Alföld irányában, a termelési szerkezet kiegyenlítődött, így az állattenyésztés válsága legalább annyira sújtja az Alföldet is. Az ültetvénykultúrák piaci válsága viszont már egyértelműen az Alföldet sújtja jobban: az alföldi borok zömében csak keletre voltak eladhatók, ugyanúgy a gyümölcs és zöldségkonzervgyárak termékei is. A szabolcsi almaültetvények, amelyek valaha a világ almaexportjának 16 százalékát adták, részben kiöregedtek, részben fajtaösszetételük nem piacképes. Nem csoda, hogy az 1992-94-es csőd- és felszámolási hullám egyértelműen az alföldi (és az észak-magyarországi) szövetkezeteket sújtotta nagyobb mértékben, itt a szövetkezetek kisebb arányban maradtak fenn, mint a Dunántúlon, e térségben legnagyobb a mezőgazdasági "kényszer"-vállalkozók száma, illetve a megműveletlen területek aránya.

De az Alföldön belül is vannak különbségek. A felvásárlási rendszer struktúrájának átalakulása jobban sújtotta, kiszolgáltatottabbá tette azokat a vállalkozókat, akiknek korábbi önálló piaci tapasztalatuk és kapcsolataik nem voltak és ezért teljesen ki vannak szolgáltatva a felvásárlóknak. Ez főleg az Alföld északi területeire, elsősorban a szabolcsi, szatmári, hajdúsági területekre igaz. A dél-alföldi gazdák, akik tradicionálisan piacoztak, jobban átvészelték ezt az időszakot.

Az évtized első felében azokat a településeket viselte meg legkevésbé a visszaesés és a válság, amelyek az újonnan megjelenő szolgáltatások központjaivá váltak. Az első öt évben három olyan ágazat volt, amelyben létszámnövekedést regisztráltak: a kereskedelem-vendéglátás, az üzleti és pénzügyi szolgáltatások, valamint a közigazgatás. Különösen dinamikus volt a létszámnövekedés a kereskedelemben és a pénzügyi, üzleti szolgáltatási szektorban. De mindhárom szektor inkább a települési, funkcionális hierarchiához és kevésbé a regionális elhelyezkedéshez kötődik. Következésképpen a differenciálódásnak ebben az időszakban van egy fontos település-szerkezeti dimenziója is: a legkevésbé sújtott település Budapest volt, ahol a legtöbb bank, új üzleti, kereskedelmi és idegenforgalmi szolgáltatás megtelepült. Budapest fejlettségi, jövedelmi szintje az ország többi részéhez képest ebben az időszakban egyértelműen emelkedett. A többi nagyváros is gazdagodott jelentős banki és kereskedelmi létesítményekkel, funkciókkal, itt azonban az egyes városok helyzetét már árnyalta iparszerkezetük és régiójuk általános helyzete. A kisebb városok helyzete súlyosabb volt, míg a gazdasági szerkezet átalakulásának fő vesztese a falu volt.

A második periódusban, az évtized második felében a térbeli differenciálódás folytatódott, de ez már más jellegű folyamat. A differenciálódás hajtóerejét nem a szolgáltató ágazatok, hanem az ipar képezi és oka nem a korábbi struktúra eltérő ütemű leépülése, hanem az új struktúrák különböző ütemű kiépülése, az új ipari beruházások megjelenése.

A legfontosabb tényezőt e folyamatban a külföldi működő tőke új zöldmezős ipari beruházásai jelentik. Ezek döntő hányada a járműiparban és az elektronikus iparban, vámszabad területen, valósult meg és 1998-99-re a magyar ipari exportnak közel felét adták. E beruházások kevésbé kötődtek a települési hierarchia legmagasabb fokán levő településekhez, kisvárosokban, középvárosokban, esetenként városiasodó községekben egyaránt települtek. A budapesti agglomerációban kevésbé a főváros területére, mint inkább az agglomerációs településekbe települtek. Az ipari környezet iránt eleinte kevesebb igényt támasztottak, mivel Magyarországra zömmel betanított munkát igénylő műveleteket telepítettek és a beszállítások túlnyomó többsége külföldről történt. Ezért kezdetben magának a telephelynek az adottságainál jóval nagyobb és meghatározóbb szerepet játszott annak megközelítési lehetősége és ideje, részben a be- és kiszállítások gyorsasága és ütemessége, részben a külföldi menedzsment utazási ideje és körülményei szempontjából. Nem utolsósorban ez volt az oka a nyugati határmenti területek

jelentős preferáltságának e beruházások telepítésében. A települési hierarchiában elfoglalt hely mellett és helyett tehát egyre nagyobb szerepet játszott a regionális elhelyezkedés. Ez az oka részben annak is, hogy, míg az évtized első felében a regionális differenciálódásban egyértelműen Budapest kiemelkedése játszotta a főszerepet, az évtized második felében néhány olyan vidéki ipari központ vette át a vezető szerepet, amely képes volt nagy-volumenű külföldi zöld-mezős beruházást magához vonzani (Győr, Székesfehérvár, Esztergom, Szentgotthárd). E városok ma a magyar export legfontosabb pillérei, ugyanakkor a 2000 utáni, még olcsóbb bérű országokba való továbbvándorlást, illetve az európai dekonjunktúra bekövetkeztét is elsősorban ezek a régiók, városok szenvedték meg. Mindezidáig még kevés az ide telepített kutatási-fejlesztési potenciál, ill. a helyi vállalkozók részvétele a termelési folyamatba való beszállításokban. Ahogyan az ilyen jellegű tevékenységek idetelepítése növekedni fog - és ennek már vannak egyértelmű előjelei - úgy az ipari környezet jelenléte, az egyetemek és kutatóintézeti bázisok közelsége egyre nagyobb jelentőségre fog szert tenni, a nagy egyetemi városok ismét visszakerülhetnek az ipari fejlesztés élvonalába.

A második szakasz nem kevesebb differenciálódással járt mint az első. Ennek oka a külföldi működő tőke beruházások nagyfokú térbeli koncentrációja. Bár közép- és délkelet-európai viszonylatban a magyarországi tőkebefektetések volumene nem kevés (1995-ig az egész közép- és kelet európai térség összes működő tőke befektetéseinek több mint a fele itt koncentráldott), világviszonylatban e tőkeberuházás még mindig nem jelentős. Összehasonlításként elegendő Sao Paulo példáját megemlíteni. E brazil nagyvárosban a külföldi tőkeberuházások összege lényegesen nagyobb, mint az egész közép- és kelet-európai régióban együttvéve. Mindenesre az eddigi tőkeberuházások messze nem terjedtek ki az ország egész területére. Az eddig preferált térségek munkaerőforrásainak kimerülésével a beruházók valószínűleg meg fognak újabb térségeket, településeket is hódítani, de annak lehetősége kizárt, hogy a hetvenes évek többé-kevésbé egyenletes, az ország egészét lefedő ipartelepítés visszatérjen, megismétlődjön.

Tekintettel arra, hogy megyei, ill. regionális szintű GDP-t Magyarországon csak 1994 óta számolnak, így átfogó gazdasági növekedés is a régiókra csak ezen év óta számítható és ez is csak bizonyos fenntartásokkal.

A megyei, ill. regionális GDP adatok ugyanis elsősorban egy időkeresztmetszetben való összehasonlításra és jóval kevésbé idősorok képzésére alkalmasak. Eme fenntartások mellett azonban részben az egy-egy időpontban az országos fejlettséghez viszonyított GDP színvonal, másrészt az országos GDP növekedésének kombinálásával megkísérelhetünk területi szintű növekedési adatokat is képezni.

10. táblázat: Az egy főre jutó GDP országos átlaghoz viszonyított aránya a régiókban 1995-2001

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Közép-Magyarország	142	147	149	148	154	156	158
Közép-Dunántúl	92	92	96	98	94	97	93
Nyugat-Dunántúl	103	105	105	110	115	114	104
Dél-Dunántúl	85	80	78	77	77	74	75
Észak-Magyarország	74	69	67	68	66	64	66
Észak-Alföld	72	70	69	68	64	63	66
Dél-Alföld	83	81	78	76	74	71	72
<i>Összesen:</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

Ebből az adatsorból is látható, hogy egyedül a közép-magyarországi régióban volt az országos átlaghoz képest gyorsabb növekedés, a közép-dunántúli és a nyugat-dunántúli régió éppen hogy lépést tudott tartani az országos növekedéssel, a többi négy régió (Dél-Dunántúl,

Észak-Magyarország, Észak-Alföld és Dél-Alföld) pedig jelentősen leszakadt attól. A lemaradó régiók leszakadása csak 2001-ben állt meg, illetve fordult meg kis mértékben. Ez a „javulás” azonban döntően annak köszönhető, hogy a két vidéki, addig lépést tartó régióban, a Közép- és Nyugat-Dunántúli régióban jelentős visszaesés következett be 2001-ben és az előrejelzések szerint 2002-ben is.

A gazdasági növekedés – a fentebb említett kombinált módszerrel számítva – ugyanezen időszakban a következőképpen alakult:

11. táblázat: A régiók GDP volumenének növekedése 1995-2001

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Közép-Magyarország	100,0	104,9	111,2	115,9	125,7	133,9	140,8
Közép-Dunántúl	100,0	101,3	110,6	118,5	118,4	128,5	127,9
Nyugat-Dunántúl	100,0	103,3	108,1	118,8	129,4	134,9	127,7
Dél-Dunántúl	100,0	95,3	97,3	100,7	105,0	106,1	111,6
Észak-Magyarország	100,0	94,5	96,0	102,2	103,4	105,4	112,8
Észak-Alföld	100,0	98,5	101,6	105,0	103,0	106,7	116,0
Dél-Alföld	100,0	98,9	99,6	101,8	103,3	104,3	109,7
<i>Ország összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>101,3</i>	<i>106,0</i>	<i>111,2</i>	<i>115,9</i>	<i>121,9</i>	<i>126,5</i>

Forrás: a KSH adatai alapján saját számítás

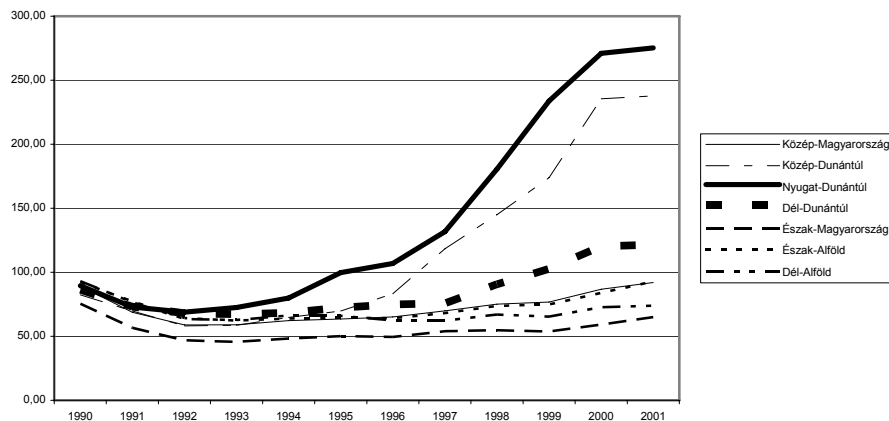
Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a vizsgált hat évben az országos, valamint a közép- és nyugat-dunántúli átlagos növekedési ütem 4 százalék volt, Közép-Magyarországon ugyanez 6 százalékot (Budapesten évi átlagban 7-8 százalékot) tett ki, a többi régióban pedig 1,5-2 százalékot. Tekintettel arra, hogy az 1995. évi GDP mintegy 13 százalékkal alatta volt az 1990. évinek, ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a négy kevésbé fejlett megyében az egy főre jutó GDP még nem érte el az 1990. évit, az elmúlt 12 év teljes magyar gazdasági növekedése e régiókon kívül, mindenekelőtt a közép-magyarországi régióban valósult meg.

Még ez az adat is bizonyos fenntartásokkal kezelendő. A táblázat szerint ugyanis 2000-ig a kevésbé fejlett régiókban gazdasági növekedés gyakorlatilag nem volt, 2001-ben pedig a számításokból Észak-Magyarországon 7 százalékos, az Észak-Alföldön pedig 9 százalékos növekedés következett volna be, amikor az országos növekedés csak 3,9 százalék volt. Ami többé-kevésbé bizonyosra vehető az az, hogy 1990-től számítva a teljes magyar gazdasági növekmény három régióban jött létre, és ennek is 70 százaléka a Közép-magyarországi régióban.

Ha e regionális növekedés összetevőit kívánjuk vizsgálni, először az egyes ágazatokat kell szemügyre venni.

A leginkább mérhető és egyben a leglátványosabb különbségek az ipar területén jelentkeznek.

Az alábbi diagramm az ipari termelés volumenváltozását mutatja 1990 óta, az 1985. évi színvonalat 100-nak tekintve:

1. ábra: Az ipari termelés alakulása a régióban 1985=100

Ugyanez táblázatban:

Az ipari termelés alakulása a régiókban 1990-2001 (1985=100)												
	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Közép-Magyarország	89,3	68,8	58,8	59,0	62,2	63,5	65,1	69,9	75,1	76,7	86,8	92,0
Közép-Dunántúl	82,4	69,8	58,1	58,6	64,7	69,8	83,2	118,4	145,0	173,8	235,6	237,7
Nyugat-Dunántúl	89,5	72,9	68,9	72,4	79,8	99,7	106,8	131,8	180,6	233,7	270,9	275,3
Dél-Dunántúl	86,4	73,2	68,0	67,2	68,4	72,4	74,9	75,7	90,7	102,7	120,3	121,5
Észak-Magyarország	75,4	56,6	46,8	45,7	48,3	50,2	49,4	54,0	54,7	53,8	59,1	65,0
Észak-Alföld	92,2	77,2	64,2	62,3	63,9	64,4	64,1	68,1	73,7	74,8	83,9	92,9
Dél-Alföld	93,0	76,5	63,5	62,8	66,3	66,0	62,4	62,2	67,0	65,4	72,7	73,9
Összesen	86,7	69,4	59,4	59,3	62,9	66,4	68,9	78,5	90,4	100,1	118,5	123,1

Forrás: a KSH adatai alapján saját számítás

A régiók három csoportba sorolhatók:

- az első csoportba tartozik a Közép- és a Nyugat-Dunántúl, ahol rohamos léptékű ipari termelés-növekedésről beszélhetünk: 1993 és 2000 között – mindössze hét év alatt Közép-Dunántúlon az ipari termelés a négyszeresére, Nyugat-Dunántúlon 3,8-szorosára növekedett és 2,5-3-szorosan meghaladja a rendszerváltozás előtti legmagasabb szintet;
- a második csoportot négy régió képezi, ahol 2001-ig az ipari termelés még lényegesen alatta maradt a 16 évvel azelőtti, 1985. évi szintnek. Sajátos módon e csoportba tartozik a Budapestet magában foglaló Közép-magyarországi Régió is, ahol azonban az alacsonyabb ipari növekedés oka – ellentétben a többi e csoportba tartozó régióval – nem a befektetők hiánya, hanem az, hogy az ipart kiszorították a kedvezőbb jövedelmet biztosító és a fővárosi helyzetből adódó előnyöket jobban kihasználó szolgáltató ágazatok. A többi e csoportba tartozó régióban a piac, a befektetők hiánya elsősorban a megfelelő humán és fizikai

adottságok nem megfelelő volta másodsorban volt a leszakadás oka. Különösen drámai a helyzet a Dél-Alföldön és Észak-Magyarországon, ahol az ipari termelés nem éri el a 16 évvel ezelőttinek a 75 százalékát sem;

- végül egyedül képez egy saját csoportot a Dél-Dunántúl, ahol 1997-ig ugyanolyan stagnálás és visszaesés volt tapasztalható, mint az előbbi csoport régióiban, 1997 után viszont egy viszonylag jelentős dinamika tapasztalható, amivel sikerült 2000-2001-ben 20-21 százalékkal az 1985 évi színvonal felé emelkednie. Egyébként az ipari termelés átlagos évi növekedési üteme 11 év alatt a Nyugat-Dunántúlon 11 százalék, a Közép-Dunántúlon 10 százalék, a Dél-Dunántúlon 3 százalék, Közép-Magyarországon és az Észak-Alföldön 0, Észak-Magyarországon és a Dél-Alföldön pedig negatív.

12. táblázat: Az ipari termelés megoszlása a régiók között 1990-2001

Régiók	'90	'91	'92	'93	'94	'95	'96	'97	'98	'99	'00	'01
Közép-Magyarország	31,9	30,6	30,6	30,8	30,6	29,6	29,2	27,6	25,7	23,7	22,6	23,1
Közép-Dunántúl	12,1	12,8	12,5	12,6	13,1	13,4	15,4	19,2	20,4	22,1	25,3	24,6
Nyugat-Dunántúl	9,8	9,9	11,0	11,6	12,0	14,2	14,7	15,9	18,9	22,0	21,6	21,2
Dél-Dunántúl	5,9	6,3	6,8	6,8	6,5	6,5	6,5	5,8	6,0	6,1	6,1	5,9
Észak-Magyarország	14,6	13,7	13,3	13,0	12,9	12,7	12,1	11,6	10,2	9,0	8,4	8,9
Észak-Alföld	13,1	13,7	13,3	12,9	12,5	11,9	11,5	10,7	10,0	9,1	8,7	9,3
Dél-Alföld	12,6	12,9	12,6	12,4	12,4	11,7	10,6	9,3	8,7	7,7	7,2	7,0
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Forrás: a KSH adatai alapján saját számítás

Ezek az eltérő dinamikák gyökeres változásokat idéztek elő az ipari termelés térbeli szerkezetében. 1990-ben a Közép- és Nyugat-Dunántúl együttesen a magyar ipari termelés mintegy 22 százalékát képviselte. 2000-re arányuk több mint kétszeresre az ipari termelés 47 százalékára, közel felére nőtt. A Dél-Dunántúl részarányát megtartotta, az összes többi régiók aránya jelentősen csökkent 1990-ben e négy régió az ipari termelés 72,2 százalékát adta, 2000-ben már csak kevesebb, mint felét, 46,9 százalékát. Abszolút mértékben az arányvesztés a legnagyobb a Budapestet magában foglaló Közép-Magyarországi régióban.

Ugyanezeket az arányváltozásokat – ha lehetséges – még markánsabban mutatja az ipari export szerkezetváltozása. Az élenjáró régiókban az ipari növekedés fő hajtóereje az export volt. 2000-ben a Nyugat-Dunántúlon az export értékesítés 79 százaléka, a Közép-Dunántúlon 73 százaléka exportra ment. A legalacsonyabb export-arányok Közép-Magyarországon és a Dél-Alföldön mutathatók ki (38%). A dinamikus régiókban 1994 és 2001 között, hét év alatt az export forint-értéke 15-20-szorosára nőtt, a leszakadó régiókban is nőtt, de csak 5-6 szorosra, ami a termelési dinamika különbségeit szinte egészében megmagyarázza. 1994-ben a két dinamikus régió az ipari export 36,8 százalékát adta, 2000-ben már pontosan 60 százalékát. 2001-ben a Nyugat-Dunántúl exportja némileg visszaesett, (előzetes adatok szerint 2002-ben a Közép-Dunántúlé is, méghozzá nagyobb arányban), ami valamivel kiegyensúlyozottabb helyzetet hozott létre, sajnos az országos export dinamika terhére.

A legfontosabb következtetés azonban talán az, hogy a drámai ipari szerkezeti eltolódások nem esnek egybe a bruttó nemzeti termék területi struktúrájának változásával. Közép-Magyarország ipari pozíciója, részesedése jelentősen romlott, visszaesett, miközben ez volt az egyetlen régió, amely jelentősen növelni tudta részesedését az ország GDP-jéből, bruttó nemzeti termékéből.

13. táblázat: Az ipari export-értékesítés megoszlása a régiók között 1994-2001

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Közép-Magyarország	26,3	22,6	22,2	18,6	21,3	16,4	16,5	17,5
Közép-Dunántúl	18,6	18,6	23,2	31,3	27,8	28,4	31,7	32,8
Nyugat-Dunántúl	18,2	24,0	23,0	22,8	27,9	31,6	28,3	23,8
Dél-Dunántúl	4,4	4,7	4,9	4,5	5,0	4,6	4,3	4,8
Észak-Magyarország	11,5	11,3	9,7	8,5	6,4	5,9	6,5	7,5
Észak-Alföld	10,6	9,4	8,4	7,7	6,4	7,5	7,4	8,2
Dél-Alföld	10,5	9,5	8,6	6,7	5,2	5,6	5,2	5,5

Forrás: KSH adatok alapján saját számítás.

A két dinamikus dunántúli régió viszont a rendkívül látványos ipari növekedés ellenére részesedését a GDP-ből csak éppen meg tudta tartani. Az ipari termelés tehát többé nem a meghatározó tényezője a nemzeti termék és nemzeti jövedelem térbeli struktúrájának (sajnos a mezőgazdaság még kevésbé). A fő tényezővé a szolgáltatások és azok fejlődése vált. 2000-ben már a tercier szektorban termelték meg a bruttó nemzeti termék közel kétharmadát, 65,8 %-át.

Bár 1995 és 1999 között a feldolgozóipar GDP-hez való hozzájárulása is dinamikusan növekedett, ennek ellenére 2000 körül a pénzügyi és gazdasági szolgáltatások GDP-ben való részesedése már megközelítette a feldolgozóiparét. Országos átlagban a keresők 62 százaléka dolgozott a tercier szektorban, Budapesten ez az arány 80 százalék volt. Érthető tehát a közép-magyarországi régióban a tercier szektor fejlődésnek meghatározó jellege.

Helmut G. Polzer

**A gazdasági transzformáció folyamata
Végleges munkanélküliség?¹**

Bevezetés

A világ nemcsak az elmúlt 200 év során élte meg az állandó átalakulást. A gazdaság ipari változásának áttekintése érdekében azonban elegendő a fenti időszak vizsgálata. A tények elemzése során elkerülhetetlen az „ipari forradalom” fogalmával történő találkozás, melyet első ízben Arnold Toynbee használt a halálát követően publikált „Lectures on The Industrial Revolution in England” című művében (Toynbee 1884). Ez a fogalom a gazdaság és társadalmi formák átható változásának szimbólumává vált. Az ipari forradalom során az emberek a munkalehetőségek miatt a városokba özönlöttek, létrejöttek az iparvidékek, s megkezdődött a mezőgazdasági társadalom ipari társadalommá történő átalakulása.

A 20. század közepétől megkezdődött az ipari folyamatok automatizálása. Ezt a kort második, míg a mikroprocesszorok által vezérelt folyamatok korát a harmadik ipari forradalomnak nevezik. Ettől kezdődően az új munkahelyek keletkezése mindig munkahelyek megszűnésével is járt. Nemcsak Európában hanem pl. az USA-ban is sor került ezekre a forradalmakra.²

A mai információs korban nem érvényes már a korábbi tétel, mely szerint a termelékenység nagy mértékű növekedése lehetővé teszi olcsóbb áruk termelését, ami a keresletet növeli. A növekvő kereslet ismét magasabb termelékenységet okoz, ami további növeli a keresletet, így tartós foglalkoztatást eredményez, vég nélküli körforgásban.

Tény, hogy az információs technológia több munkahelyet szüntet meg, mint amennyit teremt. Az így keletkező termelékenység növekedés többszöröse, mint a korábbi információs forradalmak idejében.

Az Alliance Capital Management az ipari munkahelyek leépítését vizsgálta a 20 legnagyobb nemzetgazdaságban a termelékenység növekedésének függvényében. A 2003-ban publikált vizsgálatok szerint 1995 és 2002 között 31 millió termelés-közeli munkahely szűnt meg. Eközben a termelékenység 4,3 %-kal, az ipari termelés 30 %-kal nőtt. (Carson 2003)

A feldolgozóiparban jelenleg a foglalkoztatottak száma 163 millió, s a prognózisok szerint 2040-ben csak néhány millió marad. A globális ipari tömeges munkanélküliség a mai ismereteink szerint elengedhetetlen.

A műszaki haladás hatása

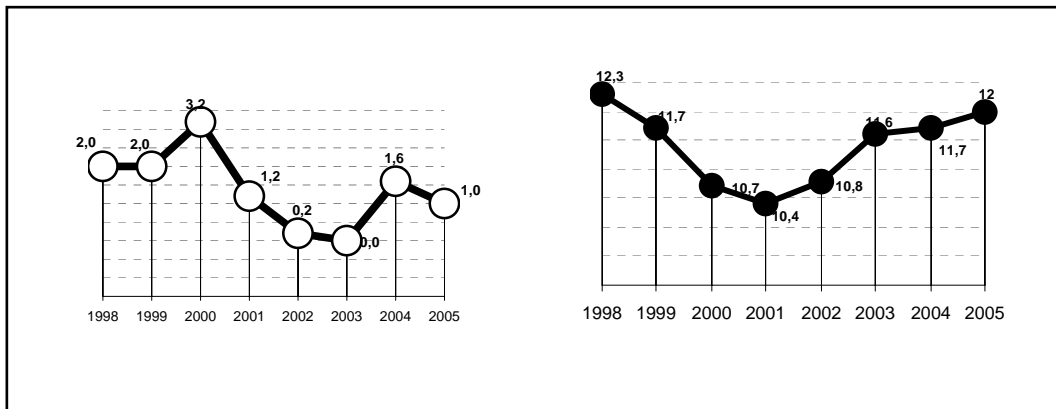
Azt, hogy a műszaki újítások és az ezzel együtt járó állandó termelékenység növekedés hosszú távon fenntartható növekedést és teljes foglalkoztatást eredményez, mindig vitatták. Az ipari államok gazdaságpolitikája ezen az első ipari forradalom óta képviselt gazdaságtudományi tételen nyugszik:

„A termelékenységet az új technológiák növelik, ami költségcsökkenéshez és az olcsó áruk kínálatának növekedéséhez vezet. E folyamat eredményeként nő a vásárlóerő és bővül a piac, s új munkahelyek keletkeznek.”

¹ Német eredetiből fordította: Zsúgyel János.

² 1944 októberében a Missisipi állambeli Clarksdale városában kb. 3000 ember gyűlt össze, hogy az első gyapotszedőgépet személyre vegyék. A gyapotszedők nagy csodálkozással szemlélték a működő gépet, mely hihetetlen termelékenység növekedést biztosított. A gép 1000 font gyapotot szedett óránként, míg a gyapotszedők mindössze 20 fontot. Ez a fejlődés az USA történetének legnagyobb belső vándorlását okozta. 1940-től 1970-ig csaknem 5 millió afro-amerikai vándorolt *az USA északi részébe. Az ipari forradalom teremtette meg a rabszolgamunka megszűnésének feltételeit.

Az NSZK kormányának 2005. eleji növekedési prognózisa 1,4 % volt, amit 1 %-ra csökkentettek. A 2006. évi prognózisok szintén 1 % körüliek. Ha a korábbi évi korrekciót tekintjük, a várható érték 0,8 % körül alakul, ami gyakorlatilag 0-növekedést jelentene.

1. ábra: A GDP növekedése %-ban
Forrás: Destatis

2. ábra: A munkanélküliség %-ban
Forrás: Destatis

E logika következményei a kritikusok és a védelmezők számára az alábbiakban jelentkeznek:

- a vásárlóerő állandó csökkenése,
- állandó túltermelés,
- folyamatosan emelkedő munkanélküliség,
- állandósuló alacsony gazdasági növekedés és visszatérő gazdasági válságok.

Milyen sebeket ejtett az információs technológia a munka társadalmán?

A harmadik ipari forradalom világszerte destabilizáló hatású. Minden fejlett társadalomban nyomást gyakorolnak a munkavállalókra az új technológiák és az új technológiai lehetőségekre alapozott vezetési módszerek. Az OECD országokban 1994-ben 35 millió munkanélküli volt, s kb. 15 millióan adták fel a munkakeresést. (OECD 1994/7). Latin-Amerikában a városi lakosság munkanélküliségi aránya 8-10 %, Pakisztánban és Indiában jóval 15 % fölött volt. (Human Development Report 1993/35)

A szociális rendszerek fejlődése és helyzete

A munkások elszegényedésének megakadályozása érdekében a 2. világháborút követően szociális hálót teremtettek.

A generációs szerződés alapján bevezették a:

- nyugdíjbiztosítást, (a Bismark kezdeményezésére bevezetett nyugdíj idején 1871-ben az átlagos életkor kb. 40 év volt Németországban)
- munkanélküliségi biztosítást,
- betegbiztosítást,
- gondozási biztosítást,
- szolidaritási pótlék rendszert.

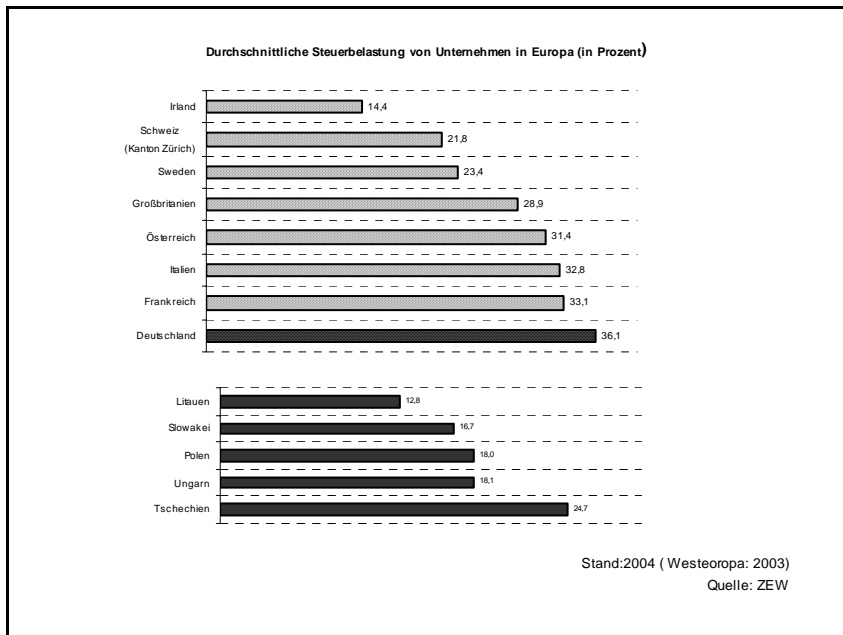
A szociális rendszerek alapítói és tervezői célul tűzték ki a gazdagok és szegények közötti társadalmi rés feloldását.

Az európai tarifális autonómia erőteljesen hozzájárult, hogy a dolgozó társadalom élete a lehető legkellemesebben alakuljon.

Németországban az alábbi tényezők hatnak a globális piacokra jelentős mértékben:

- fizetett ünnepek és szabadság kb. 40 napos keretben,
- szünidei és karácsonyi jutalmak,
- alacsony éves munkaidőkeret, (kb. 1360 óra)
- gazdasági társaságoknál beleszólási jog.

Az állam a helyzetet tovább nehezítette a vállalkozások részére a magas járulékokkal.

3. ábra: Az európai vállalkozások adóterhelése

Ezek a biztosítási rendszerek folyamatosan tovább burjánzanak, különösen a német, de az európai gazdaságokat is fékezik, mivel nem finanszírozhatók és gyakorlatilag ma is csődben vannak.

A szociális biztosítási rendszerek „euroszkleróza”

Ezeknek az állításoknak az empirikus igazolása érdekében a szociális rendszerek generációs mérlege felállítható az alábbi adatok alapján:

- a 2002. évi nemzetgazdasági számítások számláinak adatai kerülnek felhasználásra,
- a profilok a jövedelmi és fogyasztási mintavételek alapján kerülnek meghatározásra,
- a népesség alakulása a Szövetségi Statisztikai Hivatal adatai alapján kerül számbavételre,
- a diszkonttényező 3 %, a növekedési ráta 1,5 % értékkel kerülnek feltételezésre.

További feltételezés, hogy a kiadások a bruttó hazai termék növekedésének megfelelően alakulnak, kivéve a pénzügyi szociális kiadások, a természetbeni szociális juttatások és az oktatási rendszer kiadásai.

Franko és Munzi (1997) publikációja szerint feltételezzük, hogy a keresők termelik a teljes GDP-t, s mindenki egyformán járul hozzá. Továbbá feltételezzük, hogy a keletnémet népesség 2040-ig azonos arányban vesz részt a GDP termelésében, mint a nyugatnémet.

Az e feltételezések szerinti számítás alapján a fenntarthatósági hiány a GDP 331,3 % és 477,7% között van, vagyis a felhasznált indikátorok alapján a fenntarthatósági lyuk a GDP 60,8 %-a szerinti kimutatott államadósság 5-8-szorosára tehető.

A költségvetés kiegyensúlyozása érdekében évente 129,86 milliárd euró (GDP 6,16 %), illetve 187,2 milliárd euró (GDP 8,88 %) felhasználása szükséges. Ugyanakkor 2002-ben csak 65 milliárd euró adósságszolgálatra került sor. (Raffelhüschén 2002)

A Német Szövetségi Köztársaság 2006-ban sem teljesíti a maastrichti kritériumokat, s ebben semmi újdonság sincs. Nem általánosan ismert azonban, hogy az államadósság a következő 20 évben is a GDP 60 %-a fölött lesz, s 40 év múlva a GDP 300 %-a körül stabilizálódik.

A szociális biztosítási rendszerek általában sincsenek jobb helyzetben³. Egy szerződést, illetve törvényt csak akkor lehet igazságosnak tekinteni a generációk szempontjából, ha a jövő generációk azonos járulékteher mellett azonos szolgáltatásokat kaphatnak az államtól, mint a ma élő generációk. A fenntartható gondozási biztosítástól jelenleg messze vagyunk. A nyugdíjasok minimális járulékfizetés mellett jutnak hozzá a szolgáltatások legtöbbszöréhez. 2030-ra a jelenlegi 1,7 %-os járulékok megduplázódnak, amennyiben a jelenlegi szolgáltatási szintet reális demográfiai feltételezések mellett biztosítani kívánjuk. 1,5 % feltételezett növekedés esetén a jövő generációra a GDP 35,9 %-nak megfelelő teher hárul. Ha 2,5 % növekedést feltételezünk, a teher a GDP 67,4 %.

A generációs mérleggel bizonyítható, hogy történik-e teher átrendeződés, amennyiben valamennyi élő polgár generációs számláját évjáratonként egyenlegezzük. Egy átlagpolgár generációs számláját megkapjuk, amennyiben valamennyi befizetés jelenértékét összeadjuk a hátralévő életciklusára, melyből levonjuk a statisztikailag várható szolgáltatás igénybevétel jelenértékét.

Az ábra megmutatja, hogy valamennyi ma élő generáció nettó transzfer fogadó, s az átlagos egyén közel sem fizeti meg az általa igénybe vett szolgáltatások jelenértékét járulékok formájában. Amennyiben az átlagos egyén generációs számláját az egyes évjáratoknak megfelelően súlyozzuk, és valamennyi élő és jövő generáció kohorsz esetében összeadjuk, egy fenntarthatósági rés keletkezik. Ez megmutatja, milyen tartalékok hiányoznak, ha minden jövő generáció a jelenlegi szolgáltatási színvonalat élvezi.

A fenntarthatósági rés a GDP 35,9 %, valamint 67,4 % között van, ami 740 milliárd euró, illetve 1400 milliárd euró hiányt jelent. Hogy melyik érték érvényesül majd, attól függ, hogy a szolgáltatások dinamikája hogyan alakul. A munkanélküliek prognosztizált növekedése a termelékenység növekedése következtében a jelenlegi szociális rendszereket rendkívüli mértékben terhelik és 2015-ig a mai formájukban finanszírozhatatlanná teszi.

A harmadik világ gazdasági fejlődése

A harmadik világbeli országok gazdasági fejlődése három lényeges problémával szembesül:

- a népességfejlődés és a munkát kereső emberek tömege;
- a képzetlenek növekvő száma, akiknek munkaerejére a harmadik információtechnológiai forradalom nem tart igényt;
- a harmadik világbeli termelékenység növekedés.

³ A siralmas helyzetüket példászerűen mutatja a gondozási biztosítás. 1995-ben az akkori szociális miniszter hozta létre a gondozási biztosítást, mint felosztó kirovó rendszert., vagyis a munkavállalók fiatal generációja finanszírozza az idősebbek nyugdíjra vetített járulékaival együtt az ápolásra szorulókat ellátását.

Amennyiben a népesség növekedését világszerte megfigyeljük, sötét kép tárul fel a harmadik világ lakossága számára. A világ népessége 2003-ban kb. 6,4 milliárd fő és 2030-ra 8,5 milliárd főre, mintegy 30 %-kal növekszik. 2000-ben 606 millió idős ember volt, 2050-re mintegy 1,97 milliárd főre, csaknem megháromszorozódik számuk.

Az alábbi következtetések adódnak:

- a népesség növekedése csaknem kizárólag a gyengén fejlett országokban következik be;
- az ipari országok csekélyebb népessége az energiaszükséglet 50%-át emészti fel;
- az ipari országokban világszerte népességcsökkenés állapítható meg.

A népesség növekedése alapján kb. 700 millió munkaerő növekedéssel számolnak a munkaerőpiacon. Ez több, mint amennyi 1990 óta valamennyi ipari államban a munkafolyamatokban részt vett.

A világ többi régiójában sem jobb a helyzet. A közép-amerikai régióban, Mexikóban és a karibi övezetben 2030-ig további 50 millió munkaerő növekedésre számítanak. Az afrikai kontinensen a munkaképes emberek száma 323 millióval növekszik. Ez a szám magasabb, mint az európai munkavállalók jelenlegi száma.

Újabb vizsgálatok alapján a következő 10 évben egy milliárd munkahelyet kell teremteni, hogy a fejlődő országokban keletkező munkaerőnek értelmes távlatokat mutathassunk. (Human Development Report 1993/37) Amennyiben a kvantitatív elemzés számára a képzettséget is figyelembe vesszük, könnyen észrevehető, hogy a szegények és gazdagok közötti különbség nőni fog, s milyen szociális feszültségekkel kell számolni.

Egy példa megvilágítja a helyzetet:

Bangalore India high-tech világában fogalom. A 4,2 milliós várost India szilikon-völgyének is nevezik. Szakadék keletkezett az új réteg, a lecsúszó középosztály és az elszegényedett munkás réteg között, ami állandóan növekszik. A high-tech világ és a low-tech múlt közötti kontraszt nem is lehetne nagyobb, bár a lakosság nagy része még a technikai forradalmat sem élte meg.

Hamis az általános vélemény, mely szerint a harmadik világ országaiba csak magas munkaerő-igényű régi technológiák kerülnek. A low-tech átadásának virágkora a 70-es években volt, amikor a farmer, teniszlabda, cipő stb. gyártását transzferálták. Saját 2005 évi kutatásom alapján Sanghaiban a Bosch-nál a piacra lépéskor differenciálnak a hazai és a külföldi termékek között. Ez csak magasabb minőséggel érhető el, ami a legkorszerűbb technológiát igényli. E stratégia alapján a termelékenység növekedése a harmadik világbeli országokat is érinti. A kínai kormány 1994-ben már programot indított az újrászervezésre és modernizálásra, hogy a belföldi termékek a világpiacon szintén konkurenciaképesek legyenek. Azzal számolnak, hogy ez a program 30 millió kínai munkahelyébe kerül majd.

A világ eszkalálódik

A növekvő munkanélküliség alapján, valamint az ipari országok helytelen bevándorlási politikája miatt elkerülhetetlen a növekvő kriminalitás. Az Utah Egyetem tudósai megállapították, hogy az USA-ban a munkanélküliség 1 %-os emelkedése

- a gyilkosságok 6,7 %-os növekedését,
- az erőszakos bűncselekmények 3,4 %-os növekedését, valamint
- a vagyon elleni bűncselekmények 2,4 %-os növekedését

okozza. (Rifkin 2004)

Csökkenő jövedelmek, állandóan növekvő munkanélküliségi arány, csökkenő vásárlóerő és a humánúmrá és a kulturális cserére alapozott bevándorlási politika az európai országokban csakúgy, mint az USA-ban azonos eredményre vezet. Ehhez társul egy rosszul értelmezett tolerancia, ami párhuzamos társadalmak kiépülésére vezet.

Ezt a helyzetet a Német Szövetségi Köztársaság példáján érzékeltetem:

A szövetségi kormány liberális hozzáállása miatt 1996 és 2003 között kb. 200 ezer gyermek és házastárs jött Németországba. Ezek a csoportok nem járultak hozzá munkaerőpiacunk gazdagodásához, sem szociális rendszereink tehermentesítéséhez.

A hagyományos ipari ágazatokban, az acél-, bányá- és autóiparban a munkahelyek leépítése különösen a török származású külföldieket érintette. 1998-ban 21,6 % volt kereset nélkül, 1973-ban még a Németországban élő törökök 91 %-a volt munkahelyén keresztül biztosított, 1993-ban már csak 29 %. Figyelembe kell venni, hogy számos családtag ideköltözése miatt a számok nem összehasonlíthatók, de ez is pótlólagos terhet jelentett a munkaerőpiac számára, s szociális rendszereinket terhelte.

Az iskolai teljesítmények hasonlóképp néznek ki:

1998-ban 80 % középiskolát végzett. 700.000 fiatalból 23.000 (3,3 %) ment gimnáziumba, kb. 15.000 (2,6 %) ment főiskolára. (Lang 2005)

Egy UNESCO statisztika alapján a török nők 27 %-a analfabéta. A szövetségi kormány liberális bevándorlása miatt olyan családok keletkeznek, akiknek gyermekei kétnyelvű analfabéták.

A 2000-ben Berlinben beiskolázott gyermekek közel 40%-a nem beszél németül, mivel a török migráns családok 37 %-ban ma még kizárólag törökül beszélnek. E magas arány oka, hogy sok török család gondolja, hogy ezen keresztül őrzik identitásukat. Az ebből keletkező társadalmi kár jelentős. Az így keletkező képzési deficit szinte behozhatatlan. Így az sem csoda, ha ma kb. a török fiatalok 30 %-a nem szerez középiskolai végzettséget.

Jelenleg a külföldi fiatalok 43 %-a szerez a Szövetségi Köztársaságban szakmai képzettséget. E fejlődés eredménye, hogy a fiatalok 44 %-a képzetlen, vagy betanított munkásként akar elhelyezkedni, egy olyan high-tech országban, ahol ezt a munkát nem igénylik. Ezek a peremfeltételek, valamint a termelékenység emelkedése oda vezet, hogy a munkanélküliek száma állandóan növekszik majd, és tartósan a szociális rendszer nem képes felszívni. A többi, magas külföldi hányaddal rendelkező európai országban sem jobb a helyzet. A növekvő automatizálás miatti munkahelyvesztés miatt erősebben növekszik a bűnözés. A munkanélküliek és a már ki nem közvetíthetők lefelé tartó spirálba kerülnek, ahol a végén már senki sem tart rájuk igényt. A túlélés érdekében bűnözőkké kell válniuk, a globális high-tech világból kizárva mindazt elveszik majd, amit a piacon nem képesek megszerezni.

„Technológiai munkanélküliség” és bevándorlás sok várost a lehetőségeik peremére szorít majd. Növekvő szegénység, kulturális és szociális feszültségek spontán nyugtalanságra és kollektív erőszakra vezetnek majd:

- 1975-ben Hollandiában történt a molukka-felkelés, 2004-ben megölték Theo van Gogh-ot;
- 1990-ben a francia iparvárosban Vaux-en-Valin-ben fiatalok felkelése, 2005-ben Párizsban, Strassburgban és csaknem minden nagyvárosban fiatalok felkelése;
- 1992-ben Bristolban fiatalok felkelése.

Nathan Gardel amerikai újságíró a következőképpen írja le:

„A helyzet rosszabb, mint a gyarmatosított népeknél. A gazdaságnak nincs szüksége rájuk... Nem tudunk mit kezdeni azzal, amit nyújtani tudnak, és semmit sem tudnak megvásárolni, amit mi tudunk nyújtani nekik.” (Washington Post 1993)

Gardel a törvényen kívüli világát látja közeledni, melyben a káosz közepén már csak szigetei lesznek a rendnek és jognak.

A vázolt fejlődéssel szembeni stratégiák

A gazdaság mai megítélése alapján nehézséget okoz, hogy az EU lakossága a növekvő munkanélküliség mellett öregszik és csökken. Jelenleg a keresők 2/3-a 15 és 64 év közötti korban van. A születési arány Európa-szerte csökken. Németországban jelenleg családonként 2,1 gyermek helyett 1,4 születik. 2005-ben a Szövetségi Statisztikai Hivatal 676.000 születéssel megállapította a mélypontot, 1946-ban a születésszám még 922.000 volt. Ezen az állapoton sem a bölcsődei férőhelyek, sem az egész napos iskola nem segít. A személyes jólét szerepét mutatja, hogy 1988-ban a Német Demokratikus Köztársaságban 222.000 gyermek született, 1994-ben már csak 99.000. Ennek az eredménye, hogy a keresők, vagyis az adófizetők az EU-ban a jelenlegi 306 milliőről 2050-ben 255 millióra csökken a becslések szerint [Schirmmacher(2004) p.41]. Ez 16,7 %-os csökkenést jelent az idős emberek 184 %-os növekedése mellett. A Szövetségi Köztársaságban egyenletes fejlődés mellett 2050-re mintegy 10-12 millió munkanélküli várható. A felnőttek 28,4 %-a 65 évesnél idősebb lesz, s a teljes lakosság száma addig 16 millióval csökken, vagyis csak 65 millió lesz. Ha a prognózis helyesnek bizonyul és a korhányados 2050-re 0,78-ra növekszik, akkor a keresőképese emberek 50 %-a számításaim szerint munkanélküli lesz.

Változó társadalmi és munkaszociális modell

A Miskolci Egyetem Közgazdasági Tanszéke már 1994-ben Prof. Dr. Kocziszky vezetésével a vázolt fejlődésre vonatkozó kutatásokba kezdett. 1996-ban a tanszék a 4-pilléres munkaszociális modellt állított össze, az előre vetíthető gazdasági és társadalmi fejlődés lehetséges ellenstratégiájaként.

Annak idején a társadalmi gondok nyomása még nem volt annyira nagy, hogy általános, vagy nemzetközi érdeklődés ennek a modellkezdeményezésnek a továbbfejlesztését követelje volna. A vita akkori súlypontja az ezredfordulóra és a 2004. évi 10 új EU-tagra irányult. Ebből adódóan e modell stratégiáját az alábbiak szerint újból vázolólok.

A munka igazságos elosztása

Neves tudósok, pl. Dahrendorf már a 70-es években utaltak arra, hogy az állandó termelékenység növekedés miatt a 21. század legfontosabb feladata abban áll, hogy a munkát igazságosabban osszák el. A termelékenység növekedésének kiegyenlítése a munkaerő csökkentésével és a heti munkaidő csökkentésével lehetséges. Az EU ipari államai a tarifális partnerekkel általában kiegyeztek a heti munkaidő csökkentésében. Az iparosítás 100 év előtti kezdeteitől fogva a társadalom mindig a heti munkaidő csökkentése mellett döntött. A „munka igazságos elosztásának” értelmezésére álljon itt két EU-tagállam példája.

Franciaországban a 35-órás munkahét 2000-ben a 20 alkalmazottnál többet foglalkoztató vállalkozások számára törvényesen kötelező. 2002-ben a a törvényt valamennyi vállalkozásra kiterjesztették. A munkabérek kompenzálása 39 óráig kötelező. A gazdasági hátrányok nemzetközi kiegyenlítése érdekében a kormány a vállalkozások szociális járulékait csökkentette, így a költségek kiegyenlítődték. A kormányzati körök adatai alapján 285000 új munkahely keletkezett. (Honore 2002)

Németországban a franciaországihoz hasonló törvényes megoldások a tarifaautonómia miatt nem lehetségesek. De a tarifális partnerek követték a heti munkaerő csökkentésének az általános trendjét. 1995-ben a szakszervezetek sztrájk segítségével kivívták a 35 órás heti munkaidőt, teljes bértkiegyenlítés mellett. Franciaországgal szemben azonban a következmények kedvezőtlenek voltak. A növekvő bér- és járulékos költségeket a vállalkozások termelékenység növekedéssel kompenzálták, ami azt eredményezte, hogy kevesebb dolgozót alkalmaztak, s a munkanélküliek száma tovább növekedett.

Az európai országok a heti munkaidő csökkentésének általános trendjét követték, mivel az európai szakszervezetek ezt a célt tűzték lobogójukra. Belgium 2003-ban következett, az egyéb európai országokban, mint Nagy-Britanniában, Dániában és Norvégiában az általános heti munkaidő 37 óra. Ennek a mozgalomnak az a törekvése, hogy a heti munkaidőt 2030-ra 20 órára, a napi munkaidőt 6 órára csökkentse.

A rugalmas munkaidő

A munkaidő rugalmassá tételében két alapvetően eltérő érdekeltség mutatkozik:

A vállalkozások legszívesebben a munkanélküliek tartalékseregére nyúlnának vissza, és egy „just in time” rugalmassá tételt szorgalmaznak.

A dolgozók szempontjából ez az elv nem vállalható, mivel káoszhoz vezetne. El kell ismerni, hogy a dolgozó ember nem kizárólagosan termelési tényező, mivel családjukról gondoskodniuk kell, s életük egy bizonyos szeletében tervezhetőnek kell maradni.

A munkaidő rugalmassá tétele során a dolgozók biztonságát és szükségletét, másrészt a piac követelményeit kell figyelembe venni. Belgiumban 2002-ben egy figyelemre méltó rugalmas munkaidő szabályozást fogadott el, azzal a céllal, hogy

- a munkaidő és a privátszféra egyensúlyban maradjon;
- s az idősebb munkavállalók karrier- és célfüggő szabadsághoz juthassanak.

E szabályozás jelentős pontjai az alábbiak:

- a dolgozó az élet munkaidőkerete terhére összesen 5 alkalommal egy éves szünetet tarthat, anélkül, hogy társadalombiztosítási jogosultságát elveszítené.
- a dolgozó három hónapi előzetes bejelentési kötelezettség mellett karrier- és célfüggő szabadságot vehet ki, idősgondozás, gyereknevelés stb. miatt. Ezeket a célokat az állam támogatja.
- az éves munkaidőszámla 5 évre tágítható.
- aki 5 évnél kevesebbet dolgozik, állami támogatást kap 379 és 505 euró nagyságrendben
- mindenki élhet a heti munkaidő 20%-os csökkentésének lehetőségével. 50 évesnél idősebb dolgozók a munkaidejüket tartósan 50%-kal csökkentetik.

(European Industrial Relations Observatory Online 2002)

A szakképzés állami támogatása

A nürnbergi Német Munkaerőpiaci és Szakmai Kutatóintézet az 1976 és 1991 közötti képzettségi szerkezetet összehasonlította a 2010 évben várható munkaerőigénnyel. A legfontosabb megállapítás az volt, hogy a képzettség nélküli munkaerőigény 34,9 %-ról a jövőben 10 %-ra csökken. De éppen ez a kínálat növekszik Franciaországban és Németországban az elhibázott bevándorlási politika miatt. Ez a tény tükröződik vissza a fiatlkorúak munkanélküliségi arányában, mely Franciaországban 26 %, Spanyolországban 42 %, Olaszországban 34 % és Németországban 10 %.

A szakmák jelentősége 51,3 %-ról kb. 63 %-ra növekszik, de a minőségi szakmák irányába. A legerősebb növekedés a felsőfokú képzettség területén várható, az egyetemekenél 45%-kal, a szakfőiskolákon 40 %-kal, a szakiskoláknál 18 %-kal. Szükséges az állami támogatás, hogy a tanulásra hajlamosak a legmagasabb képzettséghez jussanak.

Érdekes, hogy alig találhatók olyan publikációk, melyek azzal a ténnyel foglalkoznának, hogy a képzett emberek termelése még ma is a véletlen műve, melynek eloszlása a Gauss-féle eloszlást követi. A magasabb képzettségi szintre történő ugrás csak feltételese sikerül, bár az optimumra a képzettek rétegének maguknak kellene törekedniük.

A parlagon heverő képzettségi potenciál munkáját folyamatosan helyezik át az alacsony bérű országokba. Ideje lenne annak, hogy ezt a munkát Franciaország példájára a saját országban hagyjuk és támogassuk. Így a fiatal generációnak, melynek képzettségi potenciálját a harmadik információtechnikai forradalom óta nem használjuk ki, új perspektívát adhatnánk.

A szociális rendszerek átalakítása

A jelenleg szociális rendszerek már nincsenek abban a helyzetben, hogy megfeleljenek feladatuknak. Ennek alapján jogos a következtetés: Ha a szociális piacgazdaság tartalma már nem felel meg a társadalmi fejlődésnek, akkor a szociális piacgazdaság vége közeleg.

A szükséges változások megértéséhez a szociális piacgazdaságot definiálni kell:

Megkülönböztetjük a szabad, a szociális és újabban az ökológiai piacgazdaságot.

- A szabad piacgazdaság Adam Smith elvének megfelelően azon alapszik, hogy a keresletet és kínálatot a gazdasági alanyok tevékenysége határozza meg. A piac ereje a társadalom egésze számára hasznos, mivel a szűkös javak kínálata és a korlátlan szükségletek között egyensúlyt teremt, miközben minden egyén az etikai érzései keretében a saját önző érdekeit követi. A kereslet és a kínálat alakulásába nem avatkoznak be a társadalmi és állami erők.
- A szociális piacgazdaságot a szabad piacgazdaságtól a társadalmi felelősségvállalás határolja el. A rendszerben olyan sajátosságok érvényesülnek, melyek az egyének cselekedeteit olyan mederbe terelik, hogy a teljes rendszer maximális szabadság mellett is automatikusan szociális eredményekre vezet. A szociális piacgazdaság elméletét 1946-ban Alfred Müller-Harnack közgazdász vezette be.

A „szociális eredmények” ponton kezdődik a kritika, mivel a teljes rendszer keretében ma már hiányoznak a szociális eredmények. Az állam újra és újra beavatkozik, hogy mentse, ami menthető. A szociális rendszerek csődben vannak, a Szövetségi Köztársaság szociális kiadásai 2006-ban olyan magas százalékát teszik ki, hogy lassanként egy államilag ellenőrzött gazdaság felé haladunk. De ezzel a módszerrel sem oldhatók meg az alapvető problémák. A szociális államiság radikális átalakítására van szükség.

Egy új szociális rendszernek meg kell attól a feltevéstől szabadulni, hogy az állam később is gondoskodik rólam, mivel oly sokat követel tőlem, kb. 45 %-ot, s nemcsak a 17. században szokásos 10 %-ot.

Egy új szociális rendszernek a non-profit szektor kritériumain kell alapulnia, vagyis minden formális és informális, nem nyereségre orientált tevékenységet tartalmaznia kell, melyek együttesen a társadalom kulturális és szociális életét alkotják. Ez az a szektor, melyben az emberek a tulajdonképpeni közösséget és szociális rendet megvalósítják. Ide tartozik:

- szociális ügyek és az egészségügy egyes területei,
- gyermekgondozás és a továbbképzés egyes részei,
- vallás és lelki gondozás,
- sport és pihenés.

Három lényeges feltételt kell kielégíteni ennek a kezdeményezésnek:

- a non-profit szektornak rendelkezni kell egy cserélhető szociális csereértékkel⁴, (fungibilitás)

⁴ A szociális csereérték fogalma a 20. század elejére nyúlik vissza. Az újabb kori tárgyalása David C. Clarke, University of the District of Columbia nevéhez fűződik. Olyan tervezetet fejlesztett ki, mely lehetővé teszi, hogy a szociális teljesítmények egy „időszámlán” kerüljenek jóváírásra és adott esetben értékelésre kerüljenek. (1 óra = 1 euró) Az értékelés független a képzettségtől, az orvos, a segédmunkás, a

- lehetővé kell tenni a szociális tőke képzését⁵,
- a non-profit szektor kedvezményezettjeinek az állami támogatásokért megfelelő teljesítményt kell nyújtaniuk⁶.

A jelenleg hozzáférhető kommunikációs rendszerek, pl. Internet, technikai lehetőséget biztosítanak a szükséges szociális teljesítmények átlátható kezeléséhez. Ebben a szektorban a munkaerő milliói tudnának tevékenységet találni, és a közösségnek háromszoros nyereséget hozhatnának, a társadalomban, a gazdaságban és a környezetben. Sok ember számára, akik alulfoglalkoztatottak, illetve munkanélküliek, s nem tudják előteremteni a megfelelő javakat, hogy létüket biztosítsák, ez a non-profit szektor tölthetné ki az űrt, hogy a piacgazdaság nyereségorientált szektorán kívül az élet minőségét megtartsák.

Irodalom

- Carson, Joseph G.: „US Weekly Economic Update: Manufacturing Payrolls Declining Globally (2003): The Untold Story (Part 2)”. Alliance Bernstein
- Dahrendorf, Ralf. (1975): „Die neue Freiheit – Überleben und Gerechtigkeit in einer veränderten Welt“, München und Zürich
- European Industrial Relations Observatory Online, Februar 2002
- Honore, Carl (2002): „A time to work, a time to play, France 35-Hour week, Shorter hours result in a social revolution”, National Post, 31. 01.
- Human Development Report 1993/35
- Polzer, Helmut G. (1999): „Europa, Gesellschaftsspiel mit offenem Ende?“, Verlag Managementwissen Zukunft
- Polzer, Helmut G. (1996): Innovation der Information
- Raffelhüschen Bernd (2002): „Ein Plädoyer für ein flexibles Instrument zur Analyse nachhaltiger Finanzpolitik“, Wirtschaftsdienst, Nr.82/2, 73-76. o.
- Rifkin, Jeremy (2004): „Das Ende der Arbeit und ihre Zukunft“, Campus Verlag
- Schirrmacher, Frank (2004): „Das Methusalem-Komplott“, Karl Blessing Verlag
- Toynbee, Arnold (1884): Lectures on The Industrial Revolution in England.

mérnök egy teljesítményegységért azonos értékelést kapnak. Ezzel a szociális teljesítmények fungibilitása megteremthető.

⁵ Mindenki, aki adott szektorban tevékenykedik, csak a saját szociális tőkéjét halmozhatja fel. Egy nyugdíjas, egy munkanélküli, egy alulfoglalkoztatott stb. elvállal egy munkát a non-profit szektorban, pl. ételkihordást idős embereknek, s ezért a szociális időszámlájára megkapja a megfelelően értékelt szociális tőkéjét, amit megfelelő időben beválthat, ha segítséget igényel. Az elv olyan, mint a véradás, olyat nyújtok, amire később szükségem lehet.

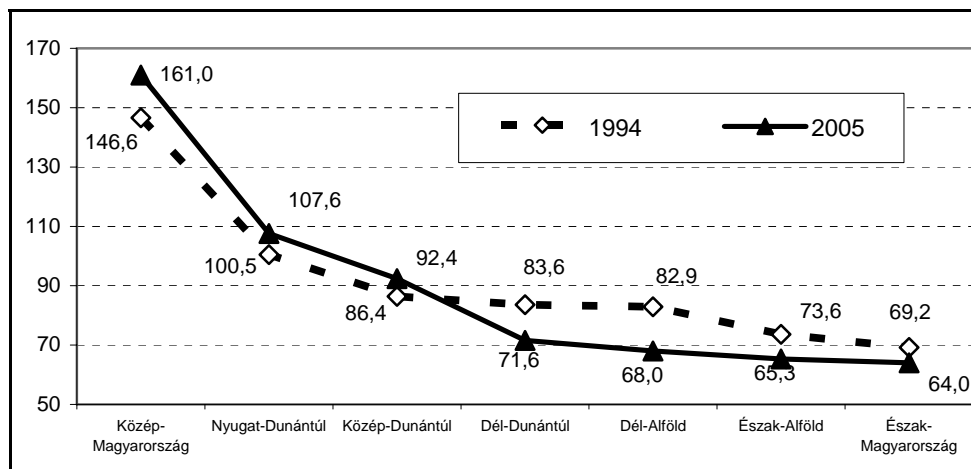
⁶ Hosszú távon elviselhetetlen, hogy munkaképes emberek a társadalomtól tartósan teljesítményt kapjanak (pénz formájában) hogy ehhez megfelelő ellenértéket ne nyújtsanak. Ezeket az embereket be kell tagolni a non-profit szektorba, hogy szociális teljesítményeket nyújtsanak. A megkapott teljesítmények ellenértékét meghaladó szolgáltatásokat szociális tőkeként kellene lekönyvelni.

Kocziszy György

Az Észak-magyarországi régió felzárkózási esélyei

Az elmúlt másfél évtizedben számottevően átalakult a poszt-szocialista országok, többek között Magyarország társadalmi-gazdasági-ökológiai térképe.

A XX. század utolsó évtizedében a régiók közötti gazdasági polarizáció felerősödött, s mint azt a statisztikai adatok igazolják, a területfejlesztési politika (amely 1995-től deklaráltan is kiemelt prioritásként kezeli a leszakadt térségek felzárkóztatását) nem hozott látványos eredményt. A tendencia ui. érdemben nem változott: a tehetősebb magyarországi régiók előnyösebb helyzetbe kerültek^{1/}, míg a leszakadt régiók hátránya (bár csak néhány százalékkal, de) tovább nőtt (1. ábra)^{2/}, miközben a területfejlesztési támogatásoknak csak kisebb része került az elmaradott térségekbe, így például az Észak-magyarországi régióba (2. ábra) került.

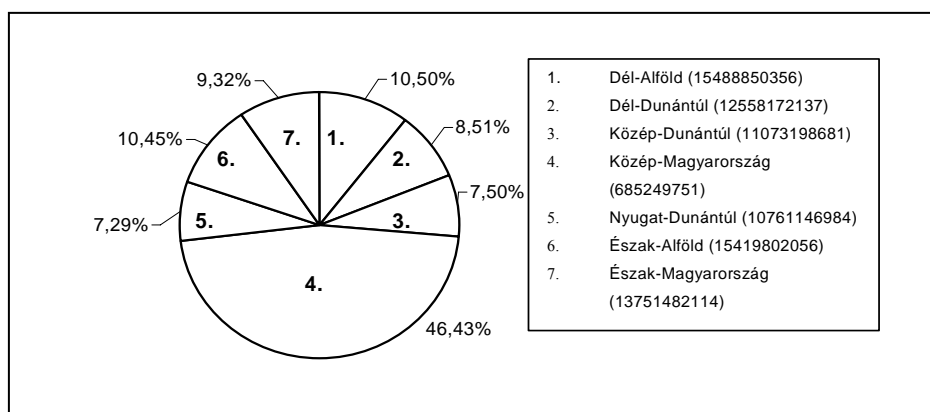
1. ábra: Egy főre jutó GDP az országos átlag százalékában

Forrás: KSH.

Ezzel szemben, mint az a forráselosztásból is látszik, a legfejlettebb Közép-magyarországi régió az összes forrás közel felét kapja (2. ábra).

^{1/} A gazdaság teljesítményének mérésére, ill. összehasonlítására alkalmas regionális és megyei bruttó hazai termék (GDP) adatokat 1994-től számít a Központi Statisztikai Hivatal (KSH).

^{2/} A régiók sorrendje a 2003-ig eltelt kilenc évben lényegében nem változott. Az egy lakosra számítható GDP értéke alapján az első három helyen valamennyi évben Közép-Magyarország, Nyugat-Dunántúl és Közép-Dunántúl állt. A többi négy régió esetében is csak mérsékelt és átmeneti előre-, vagy hátralépés történt az évek során. Bár a térségek az 1994. éves állapotnak megfelelő pozíciójukat megtartották, a szélső értékeket képviselő régiók közötti különbségek még erőteljesebbé váltak: az első három régió az egy főre jutó GDP országos átlagának még nagyobb, a többi régió viszont még kisebb százalékát tudhatta magáénak, mint kilenc évvel azelőtt. Különösen a Közép-magyarországi régió erősödött, míg leginkább a Dél-Alföld gazdasági teljesítménye romlott.

2. ábra: Egy főre jutó decentralizált területfejlesztési támogatás, 2004 (Mill.Ft)

Forrás: Nemzeti Fejlesztési Hivatal

Kérdés, hogy 2007-től a leszakadt térségek az új hétéves EU költségvetésnek milyen hányadát hívhatják le, ill. a lehívott összegek elősegítik-e a konvergenciát?

(Az előzetes számítások szerint 2007-2013 között Magyarország évente két és félszer annyi forrást - a hazai GDP 3,5-4 %-át - hívhatja le, mint amennyit a csatlakozás utáni első három esztendőben.)

Jogosan vetődik fel a kérdés: mennyiben járul hozzá az Észak-magyarországi régió felzárkóztatásához az elkövetkező 7 év, megfordul-e a több, mint 15 éve tartó negatív tendencia, s ha igen, milyen mértékű konvergenciával lehet számolni?

Versenyképesség versus felzárkóztatás

Az egyenlőtlen területi fejlődés a világ valamennyi országában (a fejlettség színvonalától függetlenül) tetten érhető és kimutatható^{3/}.

A kérdéskörrel foglalkozó regionális gazdaságtani szakirodalom alapvetően egységes álláspontot képvisel a területi diszparitások kialakulását előidéző okokban, valamint mérséklésük érdekében szükséges állami (költségvetési) beavatkozás kérdésében; kevésbé egységes azonban a szerepvállalás jellegének megítélésében.^{4/}

^{3/} Példa erre a kibővült Európai Unió, ahol a 25 tagállam átlagát alapul véve, 2004-ben a tíz legnagyobb teljesítményű régióban az egy lakosra jutó GDP az átlag 189 %-a, míg a tíz legelmaradottabb régióban 36 %-a volt. Ennek következtében 64 régió (az Unió lakossága több mint egy negyedének) az egy lakosra jutó GDP-je nem éri el a 75 %-os átlagot. Az új tagországokban ez a lakosság 90 %-át érinti (a prágai, a pozsonyi és a budapesti régió, valamint Ciprus és Szlovénia polgárát kivéve, gyakorlatilag a teljes lakosságot). Az EU-15-ben ez csak a lakosság 13 %-át érinti (http://uropa.eu.int/comm/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/interim3:en.htm).

^{4/} A szakirodalom a regionális diszparitások kialakulásának számos okát említi, így pl.: az intraregionális tényezőmobilitások (pl.: Romer [1990]) és a kereskedelem (pl.: Grossmann/ Helpman [1990]) eltérő növekedési ütemét, az ágazatspecifikus eltéréseket, a K+F intenzitás hatékonyságának és diffúziós sebességének különbözőségét (Sepl/ Feser/ Schulze [2005]), a tranzakciós költségekben-, a képzettségben (pl.: Haas/ Möllner [2001]), valamint a telephelyi tényezőkben mutatkozó (pl.: Niebuhr [2000]) eltéréseket.

Az eltérő gazdaságpolitikai közelítésmódon túl ebben minden bizonnyal szerepe van annak is, hogy a fejlesztési beavatkozások társadalmi-gazdasági hasznosságának, valamint a területi konvergenciákra gyakorolt hatásának kimutatására hosszabb ideig kevesebb figyelmet fordítottak. Talán ennek a számlájára is írható, hogy a területi konvergenciák üteme a növekvő támogatások ellenére a legtöbb országban elmaradt a kívánatostól.

Az EU regionális politikájában az ún. Lisszabon stratégiával^{5/} paradigma váltás indult meg. A korábbi, szinte kizárólagos konvergencia cél mellett mind nagyobb súlyt kap a versenyképesség növelése. Ami annyit jelent, hogy egyre egyértelműbb: a versenyképességet erősítő intézkedések hiányában a felzárkózás jóval lassabban halad. Másrészt a Közösség versenypozícióinak romlása újabb és újabb költségvetési vitákat fog generálni, amelynek eredményeképpen mind kevesebb forrás juthat a felzárkóztatásra hivatott programok finanszírozására.

Ezek a jelek már mutatkoznak; az új tagállamok megjelenése (az „éhes szájak” számának gyarapodása és a területi diszparitások növekedése) ellenére a területi kiegyenlítésre fordítható források nagysága fajlagosan nem nő. Ezért határozottabb módszertani változásokra, a jelenleginél jóval karakteresebb hatékonysági és hatásvizsgálatok elvégzésére van szükség nemzeti szinten a források elosztásakor !

Változtatni kell a magyar gyakorlaton is, hiszen ma még csak elvétve találkozunk ex-ante elemzésekkel. Bár a jogszabályi háttér hazánkban is rendezett (a területfejlesztésről és területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény kötelezi a kormányt, hogy kétévenként számoljon be az országgyűlésnek a területi folyamatok alakulásáról és a területfejlesztési politika tapasztalatairól^{6/}, de mint azt az első két beszámoló is igazolja) lényeges lépés a hatékonyság szempontú forráselosztás irányába nem történt.

Úgy gondoljuk indokolt tehát a következő időszak forrásallokációját előkészítő tervezési fázisban annak felvetése: milyen hatása van a területfejlesztési beavatkozásoknak?

Különösen izgalmas ez, ha arra gondolunk, hogy 2007-2013 között évenként lehívható közösségi források nagyságrendileg nagyobbak, mint a 2004-2006 közötti volt. Másrészt a források igénybevételéhez szükséges hazai önrész gyakorlatilag kimeríti a hazai költségvetés fejlesztésre fordítható kereteit (azaz a kidolgozás alatt álló Nemzeti Referencia Keretteryben megfogalmazottakon túl aligha lesz állami forrás további programok finanszírozására). Nem mindegy tehát mire és milyen hatékonysággal használjuk a potenciális pénzügyi kereteket !

A rendelkezésre álló források felhasználásának eredményessége (a programok és projektek színvonalán túl) nem kis mértékben annak is függvénye, mennyiben változik a hazai tervezési gyakorlat; azaz:

a) Szándékában áll-e a döntéshozónak a várható és a tényleges hatások kimutatása? Szerepet játszik-e a forrásallokációban a szakértők által kimutatott hatás nagysága; befolyásolja-e a döntéshozókat pénzügyi tervek összeállításakor a programok társadalmi hasznossága, területi hatásának mértéke, vagy figyelmen kívül hagyják azokat?

b) Ismerik-e a regionális tervezéssel foglalkozó szakemberek a hatásvizsgálati módszereket?

c) A magyar területi statisztikai rendszer adatai elégségesek-e a területi hatások kimutatására?

^{5/} 2000. márciusában a tagállamok vezetői azt tűzték ki célul, hogy 2010-re az EU „a világ legdinamikusabb és versenyképesebb tudásalapú gazdasága” lesz, „amely képes a fenntartható gazdasági növekedésre, több és jobb munkahellyel és nagyobb társadalmi kohézióval és a környezet iránti tisztelettel.”

^{6/} A beszámoló formai kereteit az 1998-ban országgyűlési határozattal elfogadott Országos Területfejlesztési Koncepció tartalmazza (35/1998/III.20.) számú OGY határozat.

d) Számszerűsíthető-e a támogatás küszöb értéke, azaz az olyan támogatás, amelynek a következménye már nem mérhető (ilyen esetben a forráskoncentráció helyett a politika a „minden érintett kapjon egy keveset” elvet érvényesíti).

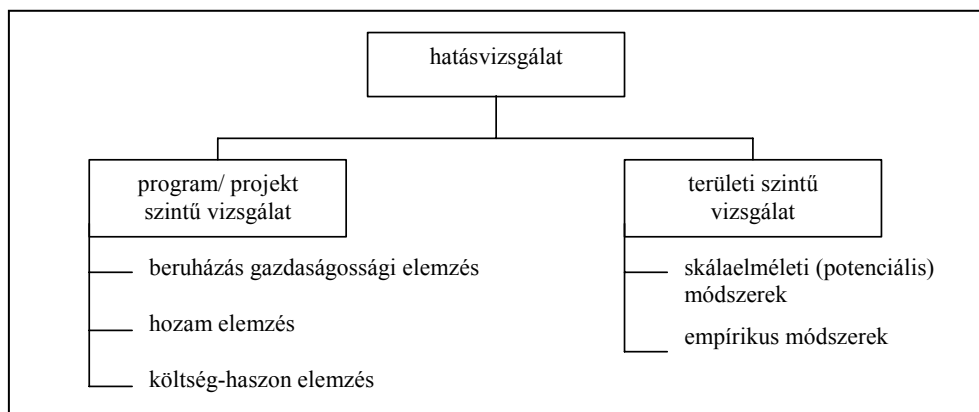
e) Milyen számonkérésre lehet számítani; lesz-e konzekvenciája annak, ha a támogatás hasznossága elmarad az ex-ante elemzésben előre jelezettnél ?

Jelenlegi gyakorlat

A hazai területfejlesztési politika formálói (az 1989 után végbement modellváltást követően) nem igazán éltek a számonkérés lehetőségével. A döntéshozók nem akartak (vagy nem mertek) szembesülni a forrásfelhasználás alacsony hatékonyságával, vagy eredménytelenségével, a közpénzekből finanszírozott virtuális munkahelyteremtésekkel, stb. (Nem lehet véletlen, hogy pl.: Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 1995-2004 között felhasznált területfejlesztési támogatásokra vonatkozóan egyetlen egy ex-post hatásvizsgálat sem készült, miközben tanulmányok sora foglalkozik a térségnek nyújtott támogatások méltatásával !)

Úgy tűnik, hogy a politika kényelmesebb és biztonságosabb módszert választott; „lágy” bírálati szempontokat alakított ki, amely alkalmas az objektivitás látszatába burkolni a döntések mögött meghúzódó szubjektív (nem ritkán önző) szándékot.

Az elmúlt 15 évben a területfejlesztési beavatkozások várható hatásainak kimutatásával a programozás időszakában csak esetlegesen foglalkoztak. Amennyiben van is erre példa, többnyire csak verbális hatásvizsgálatok készültek; melyek nélkülözik a számszaki elemzéseket (pl.: foglalkoztatott létszámra, új munkahelyek teremtésére, ill. megtartására vonatkozóan, stb.). Még kevésbé találunk példát a fejlesztési programok várható, ill. tényleges területi hatásának bemutatására, holott a területfejlesztési programok (projektek) következményeinek kimutatására ma már több tucatnyi módszert ismerünk az egyszerűbbtől az összetettebb empirikus eljárásokig bezárólag (3. ábra).

3. ábra: Területfejlesztési hatások kimutatására alkalmas módszerek

Forrás: saját szerkesztés

Nyilván az empirikus módszerek alkalmazása nagyobb időt és szakmai felkészültséget igényel, valószínűleg ennek is szerepe van abban, hogy a hazai gyakorlatban döntően verbális elemzésekkel találkozni.

Lehetőségek és korlátok

Az elkövetkező hét év (2007-2013) fejlesztési céljait alapvetően befolyásolja, hogy:

- Az Észak-magyarországi régió gazdasági szempontból az egyik legfejletlenebb térsége az Európai Uniónak.
- Területileg koncentrált (elsősorban a fejletlenebb kistérségekben, illetve Miskolc, Salgótarján bizonyos városrészeiben élő) roma népesség képzettségi szintje alacsony, ami komoly szociális és társadalmi problémák forrása.
- Az Észak-magyarországi régióban kevés az erős piaci pozícióval, jelentős tőkével működő nagyvállalat, így a régió nagyvárosai nem képesek ellensúlyozni Budapest gazdasági vonzását, centrális szerepét.
- A régió kis- és középvállalkozásai tőkehiányosak, rendszeres likviditási gondokkal küzdenek, piaci pozícióik, versenyképességük gyenge, alacsony az együttműködési hajlandóságuk.
- Az elmaradott kistérségek központjaiban hiányoznak a vállalkozások betelepülését, működést illetve újak segítését ösztönző ipar területek, inkubátorházak és a kapcsolódó tanácsadói szolgáltatások. Hiányoznak, illetve alacsony színvonalúak a vállalkozások innovációs tevékenységét ösztönző közvetítő szervezetek; elégtelen a K+F szervezetek és a vállalkozások kapcsolata.
- A régió turizmusának jövedelemtermelő képessége elmarad a lehetőségektől, elsősorban az összehangolatlan és alacsony színvonalú termékszerkezet és szálláshely kínálat miatt.
- Országos átlagnál nagyobb az Észak-magyarországi régióban a munkanélküliség, magas a tartós munkanélküliek aránya, kialakulóban van a többgenerációs munkanélküliség; alacsony a foglalkoztatottság, országos átlagot meghaladó a rokkant nyugdíjasok és a szociális segélyben részesülők száma, különösen az aprófalvas területeken.
- Rossz a lakosság egészségi állapota, sok az inaktív és a rokkant nyugdíjas, a halálozási ráta magasabb az országos és az európai átlagnál. A régió, ezen belül az elmaradottabb kistérségek lakossága folyamatosan öregszik.
- Alacsony a jövedelemszint a régióban, a lakosság elszegényedik.
- Az országos átlagnál alacsonyabb a lakosság képzettségi színvonala, kevés (különösen a közepes nagyságú és kisvárosokban) a felsőfokú végzettségűeket foglalkoztató munkahelyek száma.
- A régió északi részén elhelyezkedő településeknek (Salgótarján, Ózd, Sátoraljaújhely) rossz a közúti elérhetősége; korszerűtlen a tömegközlekedés infrastruktúrája (autóbusz-pályaudvar, utas-tájékoztató rendszerek, stb.).
- A nehézipari üzemek után jelentős nagyságú szennyezett ipari területek (pl.: Ózd, Salgótarján, Kazincbarcika, Miskolc), illetve tájsebek (meddőhányók) maradtak.

Fejlesztési célok

Az Észak-magyarországi régió 2007-2013 közötti fejlesztési programja egyrészt a térség versenyképességét kívánja erősíteni, másrészt a régióon belüli területi, társadalmi-gazdasági különbségeket kívánja csökkenteni.

A program öt prioritást fogalmaz meg:

- a) A régió tudásbázisára épülő *versenyképes gazdaságának* megteremtését.
- b) *A turisztikai potenciál erősítését*, a természeti és kulturális értékeken alapuló termékek és szolgáltatások minőségének javítását, új munkahelyek teremtését, az erőforrások fenntartható hasznosítását.

c) *Városi területek rehabilitációját*, társadalmi szempontból szegregálódó és szennyezett városi területek megújítását, a társadalmi kohézió erősítését.

d) *Térségi infrastruktúra fejlesztését*, ezen belül a kistérségi központok elérhetőségének javítását, a humán közszolgáltatások megújítását, az informatikai alapú közszolgáltatások javítását.

e) *Technikai segítségnyújtást* a program végrehajtásának támogatására, illetve a program céljainak teljesítése érdekében.

A fenti célokkal összhangban a 2007-2013 közötti időszakra négy program (1. Versenyképes gazdaság megteremtése, 2. Turisztikai potenciál erősítése, 3. Városi területek rehabilitációja, 4. Térségi infrastruktúra fejlesztése), ill. az ahhoz kapcsolódó célok kerültek megfogalmazásra (1. táblázat).

1. táblázat: Stratégia és prioritás szintű várható hatások, indikátorok számszerűsítése

Célkitűzések	Indikátor	Cél (2014)
1. prioritás: Versenyképes gazdaság megteremtése	Teremtett új munkahelyek száma (db)	4.000-4.500
	Betelepülő vállalkozások száma a támogatott logisztikai parkokban (db)	25-30
	Támogatott logisztikai központok száma (db)	4-5
	Új, támogatott vállalkozói és/vagy kutatás-fejlesztési intézményekkel való együttműködések száma (db)	25-30
	Támogatott munkahelyteremtő beruházások száma (db)	200-300
	Támogatott technológiai innováció száma a vállalkozásoknál (db)	350-400
	Támogatott innovációs szolgáltatás a KKV-knál (db)	350-400
	Támogatott innovációs-technológiai központok száma (db)	4-6
	Képzésekben résztvevők száma (db)	1.300-1.500
	Támogatott innovációt közvetítő szervezetek száma (db)	25-30
2. prioritás: Turisztikai potenciál erősítése	Turizmus ágazatban teremtett új munkahelyek száma (fő)	4.500-5.000
	Kereskedelmi szállásférőhelyek száma (db)	41.000-43.000
	Átlagos tartózkodási idő (éjszaka)	2,7-3
	1000 állandó lakosra jutó vendégéjszakák száma (éjszaka)	2.100-2.300
	Támogatott kiemelt turisztikai termékek, vonzerők száma (db)	40-50
	Támogatott, felújított férőhelyek száma (db)	12.000-15.000
	Támogatott turisztikai célú szálláshelyek száma (db)	200-300
	Támogatott turisztikai menedzsment szervezetek száma (db)	12-16
	Képzésekben résztvevők száma (fő)	800-1.000

1. táblázat folyt.

Célkitűzések	Indikátor	Cél (2014)
3. prioritás: Városi területek rehabilitációja	Támogatás hatására létrejött munkahelyek száma (fő)	4.000-5.000
	Rehabilitált területen letelepült vagy szolgáltatást nyújtó szervezetek, vállalkozások száma (db)	150-200
	Képzési programokat sikeresen elvégzők száma (fő)	700-800
	Munkaerő-piacra visszajutó munkavállalók száma (fő)	700-1.000
	Támogatott szegregált településrészek száma (db)	10-15
	Támogatott településközpontok száma (db)	30-35
	Megújított barnamezős területek száma (db)	7-10
	Megújított barnamezős területek nagysága (ha)	130-170 ha
	Felújított települési területek nagysága (ha)	150 ha
	Foglalkoztatási programokban támogatott inaktívok száma (fő)	3.000
	Támogatott foglalkoztatási kezdeményezések száma (fő)	30
	Képzésekben résztvevők száma (fő)	1.000
	4. prioritás: Térségi infrastruktúra fejlesztés	Támogatott oktatási intézmények tanulóinak száma (fő)
Informatikai fejlesztésekben érdekelt önkormányzatok száma (db)		300-400
Támogatott kistérségi programok száma (db)		82-86
Megépített vagy felújított négy- és ötszámjegyű utak hossza (km)		1.400-1.600
Támogatott tömegközlekedési szolgáltatási projektek száma (db)		20-25
Fejlesztett vagy felújított oktatási létesítmények száma (db)		150-200
Fejlesztett, vagy felújított egészségügyi létesítmények száma (db)		70-80
Közigazgatás modernizációja érdekében támogatott projektek száma (db)		80-100

Forrás: NORDA 2006

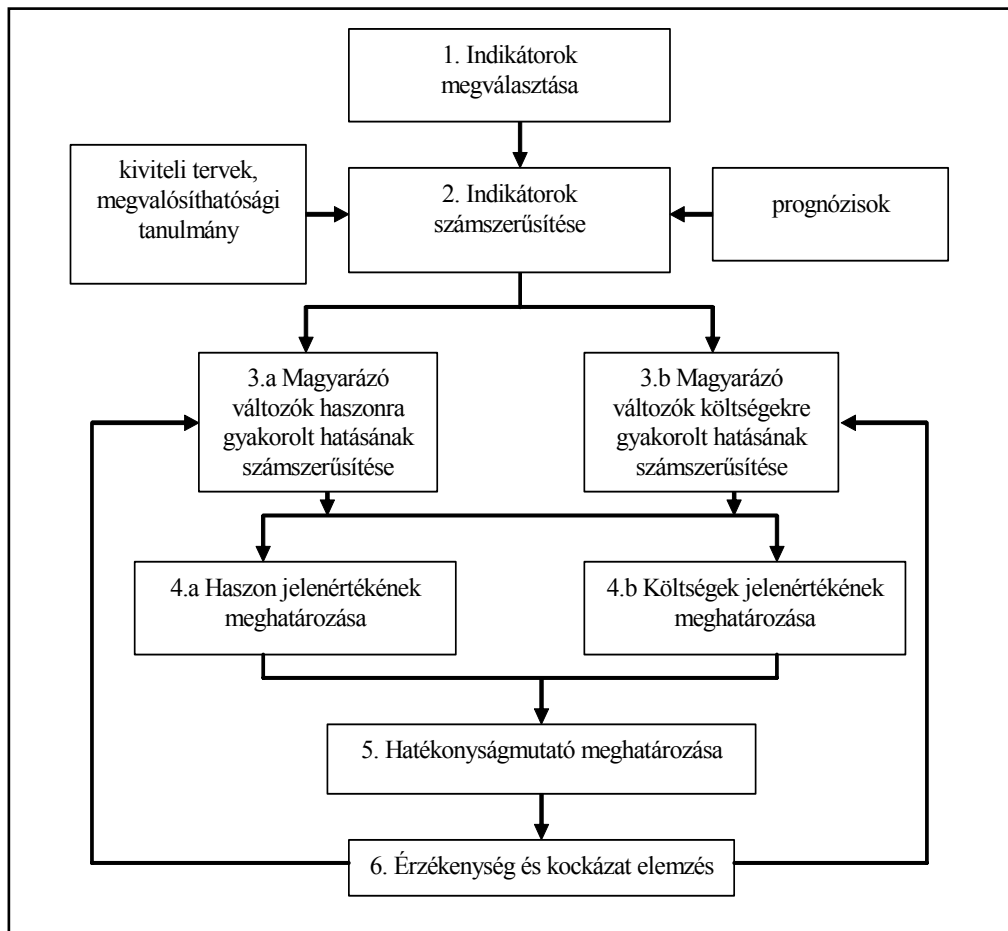
A program úgy számol, hogy az Észak-magyarországi régióba kb. 399,0 Mrd.Ft EU forrás érkezik 2007-2013 között (2. táblázat).

2. táblázat: Észak-magyarországi régió fejlesztési programjai (2007-2013)

Ssz.	Program neve	Alprogram neve	Forrás-igény	Mind-összen (Mrd.Ft)
1.	Versenyképes gazdaság megteremtésének (techno-régió) program	1.1 Integrált beszállítói hálózati rendszerek kialakítása a régióban.	15,0	73,0
		1.2 Környezetvédelmi ipar meghonosítása	20,0	
		1.3 Biomassza energetikai ipar	15,0	
		1.4 Regionális tudásközpont kialakítása	8,0	
		1.5 Regionális logisztikai hálózati rendszer kialakítása	10,0	
		1.6 Vállalkozásokat segítő üzleti szolgáltatások fejlesztése	5,0	
2.	Regionális turisztikai hálózati rendszer kialakítása az Észak-alföldi régióval közösen	2.1 Koherens és integrált kommunikációs stratégia kialakítása, régiómarketing eszközök fejlesztése	0,5	101,0
		2.2 Közös regionális klaszter központ létrehozása az Észak-alföldi régióval	3,0	
		2.3 Regionális turisztikai klaszterek létrehozásának támogatása	82,0	
		2.4 A programhoz kapcsolódó szolgáltatás-fejlesztés	10,5	
		2.5 A programhoz kapcsolódó humán erőforrás-fejlesztés	5,0	
3.	A minőségi élet feltételeinek megteremtése, városi területek rehabilitációja			111,0
4.	Térségi infrastruktúra fejlesztése			110,0
<i>Összesen:</i>				395,0

Tervezett programok várható haszna

A tervezett programok ex-ante értékelését költség-haszon elemzéssel végeztük el (4. ábra).

4. ábra: Ex-ante jellegű költség-haszon elemzés logikai folyamata

Forrás: saját szerkesztés

A számbavehető költségeket három csoportba soroltuk:

a) az előkészítéssel kapcsolatosan felmerült költségek (pl.: előtanulmányok, megvalósíthatósági tanulmányok, stb.);

b) a megvalósítással kapcsolatosan jelentkező költségek (pl.: ingatlan fejlesztés költsége, gépek, és berendezések beszerzésének költsége, közbeszerzéssel-számlavezetéssel-lízing művelettel kapcsolatosan felmerülő költségek, a megvalósítás anyag-, energia-, bér- és járulék költségei, stb.); valamint

c) a működtetéssel (üzemeltetéssel) évenként felmerülő (pl.: fenntartási, karbantartási, hibaelhárítási, stb.) költségek. Itt jelenítettük meg a társadalmat érintő (egy-egy program realizálása során jelentkező) hátrányokat (pl.: környezeti terhelés növekedése, egészség károsodás, stb.) is.

A költségeket a megvalósíthatósági tanulmányok alapján kalkulatív módon (pl.: műszaki-, idő-, stb. normák) vagy hasonló programok költségei alapján határoztuk meg.

A rendszer három haszontáblát kezel: a közvetlen (H_1); a közvetett (H_2)- és a tovaggyűrűző (H_3) hasznót. Ennek megfelelően egy-egy program hasznát (H) a három tényező összege adja adott kihasználás (Q) függvényében: $H(Q) = H_1(Q) + H_2(Q) + H_3(Q)$.

a) *A közvetlen haszon* a projekt megvalósításánál jelentkezik (pl.: többlet árbevétel, üzemanyag költség megtakarítás, karbantartási költség megtakarítás, stb.).

b) *A közvetett haszon*: a költségvetésnél jelentkező (pl.: személyi jövedelemadó, munkaadói járulék, társadalombiztosítási járulék, általános forgalmi adó, társasági adó, vám, stb.) bevételeket, a munkahelyek megtartásából származó költségvetési megtakarításokat, továbbá az ányékárral kifejezhető megtakarításokat (pl.: közúti balesetek számának csökkenéséből származó megtakarítás, munkabajjárásai idő csökkenéséből származó haszon, környezeti terhelés csökkenéséből származó haszon, stb.) veszi figyelembe.

A közvetett haszon meghatározásakor kiemelt szerepe van az ún. *multiplikátornak*, amellyel a beavatkozás tovaggyűrűző (más ágazatban jelentkező) hatása fejezhető ki.

A szakirodalommal összhangban szoftver elvileg négy multiplikátort értelmez.

- A jövedelmi multiplikátort, ami adott ágazatban eszközölt kiadások más ágazatokban jelentkező tovaggyűrűző hatását fejezi ki.
- A termelési (output) multiplikátort, ami a vizsgált (közlekedési) ágazatban jelentkező egységnyi output más ágazatban jelentkező hatását fejezi ki.
- A foglalkoztatási multiplikátort, ami a vizsgált (közlekedési) ágazatban eszközölt egységnyi kiadásnak, a többi ágazat foglalkoztatására gyakorolt hatását fejezi ki.
- A költségvetési multiplikátort, ami a vizsgált (közlekedési) ágazatban jelentkező egységnyi kiadásnak a központi költségvetésre gyakorolt hatását fejezi ki.

A folyó termelési multiplikátor meghatározása, azaz a programok térségen belüli tovaggyűrűző hatásának számbavétele komoly fejtörést okozott !

A szakirodalom a feladat megoldására három modellt ajánl: az ágazati kapcsolatok mérlegét (ÁKM), az általános egyensúlyi modellt (Computable General Equilibrium – CGE), továbbá a társadalmi elszámolási mátrixot (Social Accounting Matrix – SAM).

Tekintettel arra, hogy a Központi Statisztikai Hivatal nem számszerűsíti sem a megyei, sem pedig a regionális ágazatok kapcsolatok mérlegét, így a multiplikátor az ágazatok közötti forgalmi adatok alapján határoztuk meg (3. táblázat).

c) *Tovaggyűrűző haszonnal*, ami a régióban jelentkező fizetőképes kereslet növekedését fejezi ki (4. táblázat).

A program a fentiekben meghatározott költség- és haszon adatok öt mutatóját számszerűsíti (5. táblázat). Ebből kettő a hagyományos.

3. táblázat: Észak-magyarországi régió teljes multiplikátora

Ágazatok	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	Összesen	
1. Mezőgazdaság	1,40	0,02	0,03	0,01	0,02	0,02	0,01	0,02	0,00	0,01	0,02	0,04	0,31	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	1,96	
2. Bányászat	0,01	1,08	0,03	0,00	0,02	0,01	0,00	0,01	0,00	0,00	0,02	0,02	0,02	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	1,22	
3. Élelmiszergazdaság	0,04	0,06	1,20	0,01	0,02	0,03	0,01	0,02	0,01	0,02	0,02	0,05	0,04	0,02	0,02	0,03	0,02	0,02	0,04	1,66
4. Ruhaipar	0,02	0,01	0,01	1,02	0,04	0,02	0,01	0,01	0,02	0,01	0,02	0,02	0,02	0,01	0,04	0,07	0,03	0,01	0,02	1,39
5. Egyéb könnyűipar	0,07	0,04	0,05	0,03	1,19	0,03	0,02	0,05	0,01	0,02	0,04	0,02	0,03	0,02	0,02	0,02	0,01	0,01	0,01	1,67
6. Vegyipar	0,04	0,02	0,06	0,02	0,03	1,19	0,02	0,08	0,04	0,04	0,18	0,03	0,03	0,02	0,02	0,03	0,01	0,01	1,87	
7. Egyéb feldolgozóipar	0,01	0,00	0,00	0,10	0,01	0,01	1,01	0,00	0,06	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	1,29	
8. Gépipar	0,03	0,02	0,03	0,02	0,05	0,02	0,02	1,27	0,04	0,02	0,02	0,03	0,02	0,05	0,06	0,05	0,05	0,02	1,82	
9. Energetika	0,05	0,03	0,04	0,06	0,07	0,08	0,02	0,02	1,16	0,15	0,03	0,03	0,05	0,04	0,02	0,03	0,02	0,02	1,92	
10. Építőipar	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,01	0,01	0,01	1,02	0,00	0,00	0,01	0,01	0,01	0,01	0,00	0,00	1,1	
11. Szállítóhely, vendéglátás	0,02	0,01	0,02	0,01	0,01	0,02	0,01	0,01	0,04	0,06	0,11	0,02	0,03	0,02	0,02	0,07	0,02	0,02	0,52	
12. Vasúti közlekedés	0,14	0,07	0,11	0,03	0,05	0,08	0,03	0,04	0,03	0,05	0,12	1,08	0,10	0,08	0,06	0,06	0,04	0,05	2,22	
13. Pénzügyi tevékenység	0,02	0,01	0,01	0,00	0,01	0,01	0,01	0,00	0,01	0,01	0,01	0,01	1,05	0,00	0,05	0,01	0,00	0,00	1,22	
14. Ingatlanügyletek	0,03	0,02	0,03	0,02	0,02	0,03	0,03	0,02	0,03	0,01	0,03	0,05	0,02	1,03	0,04	0,03	0,01	0,01	1,46	
15. Közigazgatás	0,01	0,00	0,01	0,01	0,01	0,01	0,00	0,01	0,00	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	1,01	0,01	0,01	0,01	1,15	
16. Oktatás	0,01	0,00	0,01	0,03	0,01	0,01	0,03	0,00	0,01	0,00	0,01	0,01	0,01	0,04	0,13	1,04	0,00	0,00	1,35	
17. Egészségügy	0,02	0,01	0,03	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,02	0,02	0,03	0,02	0,02	0,03	0,03	1,05	0,05	1,39	
18. Egyéb szolgáltatás	0,03	0,02	0,03	0,03	0,03	0,03	0,02	0,03	0,03	0,04	0,02	0,04	0,04	0,03	0,05	0,04	0,04	2,23	2,78	
Összesen	1,95	1,42	1,7	1,41	1,6	1,62	1,27	1,61	1,51	1,5	1,66	1,49	1,79	1,45	1,64	1,49	1,31	2,51	28,93	

Értelmezés: Az oszlop szerinti ágazat terméke iránti egységnyi kereslet hatása a sor szerinti ágazatok termelésére a bérek elköltésének indukált hatásait is figyelembe véve.

Forrás: KSH BAZ Megyei Igazgatósága és a ME Regionális Gazdaságtan Tanszék közös számításai.

4. táblázat: Haszon elemek egyenletei (REINPLAN©)

Megnevezés	Meghatározás módja	Jelölés
Közvetlen haszon	<p>Árbevétel: $\Delta SI (Ft) = IND * FA$.</p> <p>Munkáltatói járulék bevétel: $\Delta ET (Ft) = ALKSZ * BATL * MJAR$.</p> <p>SZJA bevétel: $\Delta PI (Ft) = ALKSZ * BATL * SZJA$.</p> <p>Munkanélküli járadék kiváltása: $\Delta NUE (Ft) = \Delta ALKSZ * MNELK * MJAR * 0,75 * 0,85$.</p> <p>Többlet társasági adó: $\Delta CT (Ft) = NÁ * ADOK$</p> <p>Helyi iparüzési adó: $\Delta LT (Ft) = NA * ÁTLA$</p> <p>ÁFA $\Delta VTI: (Ft) = B * ÁFAI$</p> <p>Többlet ÁFA (szolg.): $\Delta VTS (Ft) = Á * ÁFASZ$</p> <p>Többlet helyi illeték bevétel: $\Delta LTP (Ft) = B * I$</p>	<p>IND – indikátor</p> <p>FA – fajlagos ár (Ft/indikátor)</p> <p>ALKSZ – ágazat alkalmazottjainak száma (fő/év)</p> <p>BATL – bruttó átlagkereset (Ft/fő/év)</p> <p>MJAR – munkáltatói járulék (%)</p> <p>SZJA – átlagos SZJA kulcs (%)</p> <p>$\Delta ALKSZ$ – alkalmazottak számának növekménye (fő)</p> <p>MNELK – program hatására alkalmazásba vett munkanélküliek száma (fő/év)</p> <p>MJAR – munkanélküli járulék (Ft/fő)</p>
Közvetett haszon	<p>Más ágazatokban keletkező többlet bevétel: $\Delta SII (Ft) = \Delta ÁB * M_i$</p> <p>Más ágazatokban keletkezett munkáltatói járulék többlet: $\Delta ETI (Ft) = \Delta ALKSZ * M_i * BATL * I$</p> <p>Más ágazatokban keletkezett SZJA: $\Delta PII (Ft) = \Delta ALKSZ * M_i * BATL * SZJA$</p> <p>Más ágazatokban keletkezett munkanélküli járadék kiváltása: $\Delta NUEI (Ft) = \Delta ALKSZ * M * BATL * SZJA$</p> <p>Más ágazatokban keletkezett társasági adó bevétel: $\Delta CTI (Ft) = \Delta LKSZ * MUNKN * M * MNÉLKJ * ÁTLA$</p> <p>Más ágazatokban keletkezett helyi iparüzési adó bevétel: $\Delta LTI (Ft) = \Delta ÁB * M_i * I$</p> <p>Más ágazatokban keletkezett ÁFA (szolg.): $\Delta VTSI (Ft) = \Delta ÁB * M * ÁFASZ$</p>	<p>Á – bruttó árbevétel (Ft)</p> <p>NÁ – nettó árbevétel (Ft)</p> <p>B – beruházási költség (Ft)</p> <p>ÁFASZ – szolgáltatások ÁFA kulcs (%)</p> <p>ÁFAI – beruházási javak ÁFA kulcsa (%)</p> <p>$\Delta ÁB$ – ágazat nettó (ÁFA-mentes) bevételének növekménye (Ft)</p> <p>ADOK – átlagos társasági adókulcs (%)</p> <p>ÁTLA – átlagos adókulcs (%)</p> <p>M_i – folyó ágazati multiplikátor</p>
Tovagyűrűző haszon	<p>Jövedelem növekedés haszna: $CB (Ft) = \Delta ALKSZ * NATL * FI$</p>	<p>I – átlagos járulék (%)</p> <p>NATL – nettó átlagkereset (Ft)</p> <p>FI – fogyasztási hányad (%)</p>

5. táblázat: Költség-haszon elemzés eredménymutatói (saját szerkesztés)

megnevezés	mutató		
	meghatározása	értelmezése	jelölések
megtérülési hányad (M)	$M_t = \frac{\sum_{t=1}^n H_t \frac{1}{(1+r)^t}}{\sum_{t=1}^n K_t \frac{1}{(1+r)^t}}$	Társadalmilag hasznos a program, ha $M > 1$	H – haszon K - költség
haszon jelenérték mutató (HJ)	$HJ_t = \sum_{t=1}^n H_t \frac{1}{(1+r)^t} - \sum_{t=1}^n K_t \frac{1}{(1+r)^t}$	Társadalmilag hasznos a program, ha $H > 0$	
költségvetési visszatérülés (KV)	$KV \frac{TJ}{KVJ}$	A program megvalósításához nyújtott támogatás milyen százalékban térül meg T-időtartam alatt jelentkező költségvetési bevételekből.	KVJ – költségvetési bevétel jelenértéke TJ - támogatás jelenértéke
importhányados mutató (IH)	$IH = \frac{KJ}{IJ} \cdot 100$	A program T-időtartama alatt felmerülő költségekből milyen arányú az import.	IJ – import jelenértéke KJ – költség jelenértéke
haszon intenzitás (HI)	$HI_t = \frac{\sum_{t=1}^n H_t \frac{1}{(1+r)^t}}{\sum_{t=1}^n T_t \frac{1}{(1+r)^t}}$	A támogatás milyen arányban térül meg a haszonból.	T - támogatás

Hatásvizsgálatok eredménye

A költségek meghatározására a szakértői becslésekre épülő megvalósíthatósági tanulmányok alapján került sor. A számítások során a bérek 3 százalékpontos növekedésével, továbbá konstans járulékszázalékkal számoltunk. Az előzetes szakértői számítások szerint a programok jelentős foglalkoztatási igényt indukálnak (6. táblázat).

6. táblázat: Programok összesített munkahelyteremtő hatása

Program megnevezése	fő
Versenyképes gazdaság megteremtése	25.000
Regionális turisztikai hálózat	29.000
Minőségi élet feltételeinek megteremtése	21.000
<i>Összesen:</i>	<i>75.000</i>

A folyó termelési multiplikátor esetében avval a feltételezéssel éltünk, hogy a vizsgált időszakban statikus, azaz 2007-2013 között a mátrix elemeinek értéke állandó.

Mindhárom program társadalmi hasznossága egyértelmű, a három program ugyanakkor hatását tekintve nem egyenszilárdságú (7. és 8. táblázat).

8. táblázat: Három program költség-haszon mutatója

mutató	Versenyképesség program	Turizmusfejlesztési program	Minőségi élet fejlesztésének programja
Megtérülési hányad (M)	7,29	4,58	3,09
Haszon jelenérték (HJ)	572.983 MFt	395.627 MFt	371.114 MFt
Haszon intenzitás (HI)	16,28	6,10	1,96

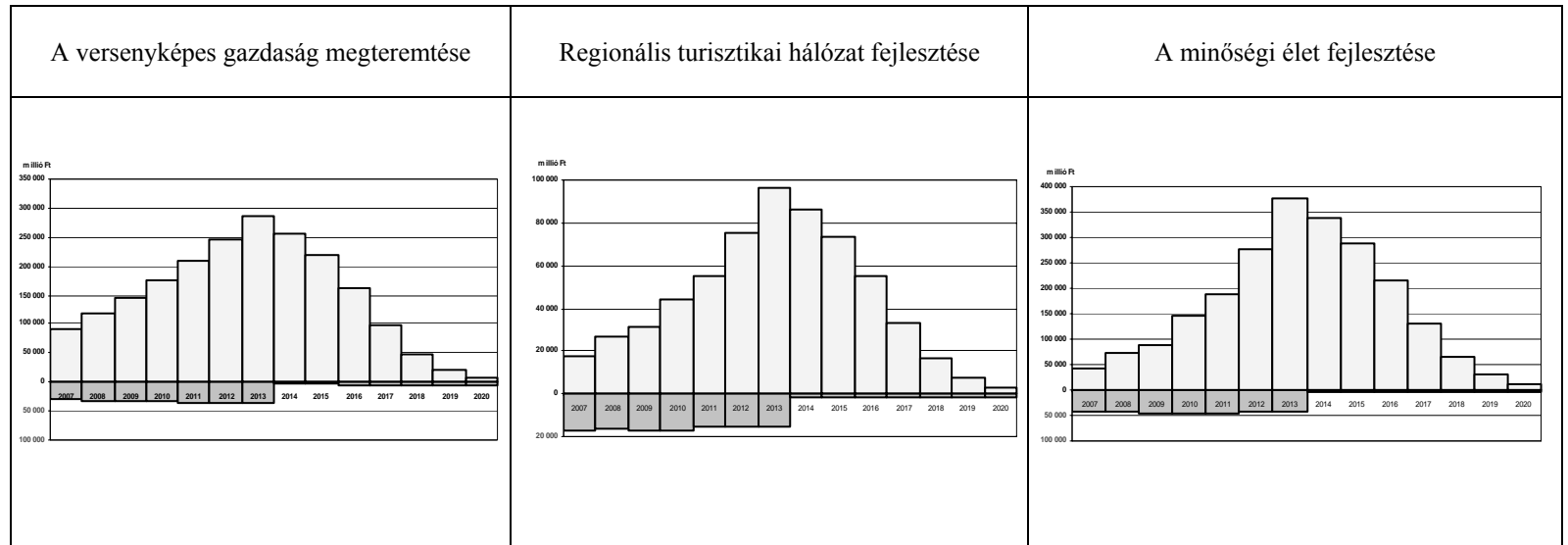
A legnagyobb hozzáadott értéket a versenyképesség programja generál, így értelemszerűen a megtérülési hányada és haszon intenzitása is ennek a programnak a legnagyobb; legalacsonyabb fajlagosai a minőségi élet fejlesztését célzó programnak vannak. Ez utóbbi ugyanis elsősorban a társadalmi kohéziót kívánja megteremteni.

Térségi hatás vizsgálata

A területi hatás vizsgálatának számottevő ökonometria irodalma van⁷. A modellek többnyire a Cobb-Douglas féle termelési függvényt adaptálják (9. táblázat).

⁷ A modelleknek (némi egyszerűsítéssel) két csoportja alakult ki. Az elsőbe azok a modellek sorolhatók, amelyek a gazdasági növekedésre a területi GDP változására gyakorolt hatás számszerűsítésére törekednek (pl.: Lucas [1988], Grossmann/ Helpman [1989]); a másik csoport a területi konvergencia modellezésére tesz kísérletet.

7. táblázat: Programok költség-haszon jelleggörbéje

9. táblázat: Termelési függvényformák (saját összeállítás)

szerző	modell	jelölés
Eckey/Kosfeld / Türek [2000]	$Y = f(\alpha_T, L, H, K)$ $\ln Y = \ln \alpha_T + \alpha_L \cdot \ln L + \alpha_H \cdot \ln H + \alpha_K \cdot \ln K$ $+ \frac{1}{2} \cdot \beta_{LL} \cdot (\ln L)^2 + \frac{1}{2} \cdot \beta_{HH} \cdot (\ln H)^2 + \frac{1}{2} \beta_{KK} \cdot (\ln K)^2$ $+ \beta_{LH} \cdot \ln L \cdot \ln H + \beta_{LK} \cdot \ln L \cdot \ln K + \beta_{HK} \cdot \ln H \cdot \ln K.$	α_T - tudásszint L - munkaerő H - humán tőke K - fizikai tőke
Sala-Martin [1993]	$Y = f(t, K, L)$ $Y = A(t)K^\alpha L^{1-\alpha}$	A - technikai szint t - idő L - munkaerő K - tőke

A területi hatást két mutató (a hozzáadott érték és a területi GDP változása) alapján kíséreltük meg kimutatni (5. ábra). A régió adott ágazatának (i) hozzáadott értékét (HÉi) az alábbi összefüggés alapján határoztuk meg:

$$HÉi = \alpha + \beta Bi + \gamma ALKi + \delta MKi + \varepsilon CPI$$

, ahol:

- i = ágazat sorszáma,^{8/}
- α = konstans,
- $\beta, \gamma, \delta, \varepsilon$ = paraméterek,
- Bi = ágazatban adott évben eszközölt beruházás,
- ALK = ágazatban adott évben alkalmazásban álló száma,
- MKI = ágazat átlagos munkakeresete,
- CPI = átlagos infláció.

A regionális GDP az ágazati hozzáadott értékek kumulált összegével egyenlő:

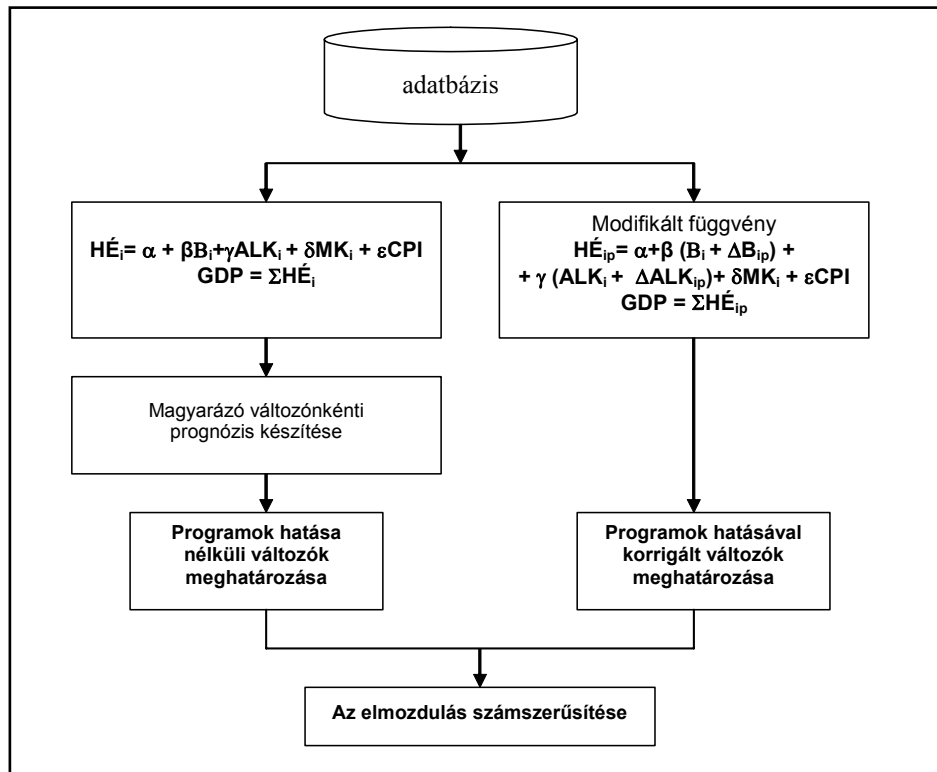
$$GDP = \sum_{i=1}^n HE_i$$

Az ökonometriai modellben a vizsgált eredmény indikátorokat két hipotézis alapján határoztuk meg:

- un. „természetes” növekedést feltételezve; azaz a változások a jelenlegi gazdaságpolitikai gyakorlatnak megfelelően alakulnak;
- un. „generált” növekedést feltételezve; azaz a támogatás hatására milyen változás számszerűsíthető.

A két függvény számszerűsítésének eredményeképpen nyert adatok különbsége adja a várható elmozdulás mértékét.

^{8/} A Miskolci Egyetem Regionális Gazdaságtan Tanszékén 2005-ben kidolgozott REINPLAN© modell egyidejűleg 18 (mezőgazdaság, bányászat, élelmiszergazdaság, ruházati ipar és egyéb könnyűipar, egyéb feldolgozóipar, gépipar, energia és vízellátás, építőipar, kereskedelem, szálláshely, vendéglátás, szállítás, raktározás, kommunikáció, pénzügyi tevékenység, ingatlanügyletek, közigazgatás, oktatás, egészségügy, egyéb szolgáltatás) ágazatot tud kezelni.

5. ábra: Területi hatások kimutatásának modellje (REINPLAN©)

Országos tendencia meghatározásánál avval számoltunk, hogy:

- a technológiai fejlődés üteme változatlan;
- a GDP növekedési üteme hazánkban az elkövetkező 10-15 évben meghaladja az EU átlagát 2-2,5 százalékponttal.

Társégi tendenciáknál az alábbi feltételezésekkel éltünk:

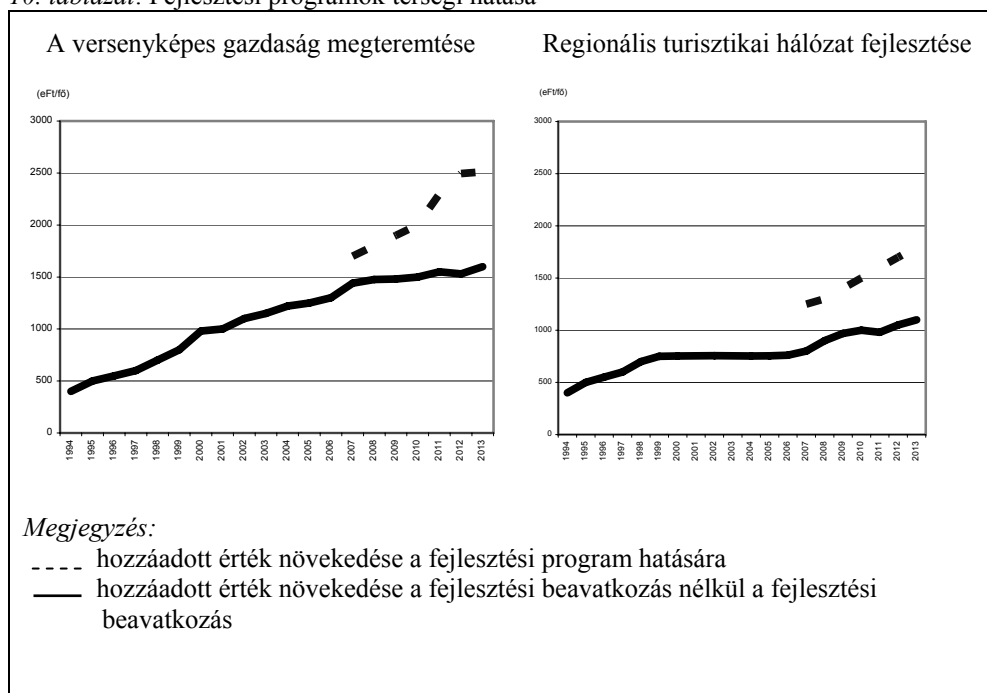
- a bányászat ágazati súlya a térségben alacsony, s várhatóan az is marad;
- hasonló sors vár a régió mezőgazdaságára is az elkövetkező években.

Esély a konvergenciára

A mezo-ökonómiai modellel arra a kérdésre kerestük a választ, hogy van-e esély 2-2,5 százalékponttal nagyobb növekedési ütem elérésére, ami lehetőséget adna arra, hogy a régió hosszabb távon felzárkózhasson a hazai GDP átlaghoz.

A területi hatás elemzések azt igazolják, hogy a tervezett programok hozzáadott érték növelő hatása az országos átlagnál 2007-2009 között 2,0 – 2,2 százalékponttal, 2009-2013 között 2,4 – 2,6 százalékponttal nagyobb növekedést biztosítana a régió számára (10. táblázat).

10. táblázat: Fejlesztési programok térségi hatása

Összefoglaló

Az Észak-magyarországi régió társadalmi, gazdasági folyamataira a 2007-2013 közötti időszak meghatározó lehet legalább két ok miatt. Először az 1989-es gazdaságpolitikai változásokat követően először készült a régió versenyképességének javítására irányuló hosszútávú (7 éves) fejlesztési program.

Másrészt a lehívható összegek nagysága (mint azt az elemzések igazolják a régióban bemutatható nagyságú gazdasági növekedés indukálását teszik lehetővé).

A tervek paradigma változással számolnak: a régió felzárkóztatását a versenyképes gazdaság alapjainak lerakásával, ill. erősítésével kívánják megteremteni.

Amennyiben ehhez a politikai szándék is meglesz, megállatható az Észak-magyarországi régió lassan két évtizede tartó perifériálódási folyamata, s remény van egy új növekedési pálya kialakítására.

Irodalom

Anselin L. (1988): Spatial Econometrics: Methods and Models. Dordrecht.

Bode E. (1988): Lokale Wissendiffusion und regionale Divergenz in Deutschland. Tübingen.

Dinwiddy C., Teal F. (1996): Principles of cost-benefits analysis for developing countries, Cambridge University Press.

Eckey H.F./ Kosfeld R./ Türck M. (2000): Regionale Produktionsfunktionen mit Spillover-Effekten für Deutschland-empirischer Befund und wirtschaftspolitische Implikationen. Uni Kassel. Fachbereich Wirtschaftswissenschaften. Nr. 64/04.

- Grossman G. M./ Helpman E. (1989): Production Development and International Trade
Journal of Political Economy, 97. 1261-1283. o.
- Haas A./ Möllner J. (2001): Qualifizierungstrends und regionale Disparitäten. Mitteilungen
aus der Arbeitsmarkt- und Berufsforschung (MittAB). 34 (2). 139-151. o.
- Kirkpatrick, C., Weiss, J. (1996): Cost Benefit Analysis and Project Appraisal in
Developing Countries, Elgar, Cheltenham.
- Kocziszky Gy. (2005): Modelling the Regional Impact of Regional subsidies. Novy
Smokovec, 28 September 2005.
- NORDA (2006): Észak-magyarországi régió regionális operatív programja (2007-2013).
Észak-Magyarországi Regionális Fejlesztési Ügynökség. Miskolc.

Műhely

Átszervezés, gazdasági fejlesztés, innováció és technológia transzfer, valamint kooperáció kibővítése című REVITAE Hungary InterregIIIC Phare projekt ismertetése

Pál István

Az INTERREG programot 1989-ben kezdeményezte az Európai Bizottság a régiók közötti együttműködés elősegítése érdekében.

Az INTERREGIIIC program a határon túli partner szervezetek közötti tapasztalatcserét segíti. A régiók közötti tapasztalatcseréjének biztosítása és az Európai Unió politikák irányítóinak a régiók által elért eredményekkel történő megismertetése a fő célkitűzés. Ebben a programban a REVITAE Hungary InterregIIIC Phare projekt (melyben vezető partner az Észak-Magyarországi Regionális Fejlesztési Ügynökség Kht.) része a REVITAE InterregIIIC nemzetközi projektnek, amelyben partnerként részt vesz magyar részről Miskolc Megyei Jogú Város és az Észak-Magyarországi Régió képviselőjében az Ügynökség. Az ÉMRFÜ Kht. finanszírozását a Phare projekt biztosítja a Phare Projekt Alap által támogatottan. Tehát két egymással összefüggő, de jogilag különálló projekt fut.

A *REVITAE InterregIIIC nemzetközi projektben* a vezető partner: Saxony Economic Development Corporation (Szász Gazdaságfejlesztési Kft., Németország)

Partner szervezetek: The Provincial Government of Styria, Department for Economic Policy,

Small Business Development Center – Euro INFO Centre Ljubljana, Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzata, Észak-Magyarországi Regionális Fejlesztési Ügynökség Kht.

Tevékenységek:

A projekt megvalósítása során a regionális fejlesztési lehetőségek elméleti és operatív elemzése történik. Ennek a potenciálnak a elemzése, kiértékelése valamint összehasonlítása nemzetközi környezetben. Rendezvények, szakmai találkozók szervezése a tudás és know-how átadás megvalósítására, tapasztalatcserére.

Várható eredmények:

A projekt hatására az együttműködő projektpartnerek valamint az együttműködésbe bevont asszociált partnerek különböző szintjei; politikai döntéshozói, intézményei és cégei között elmélyül a regionális és az interregionális együttműködési tevékenység, új technológiai és tudástranszfer-központok alakulnak ki. Jelen projekt keretein túlmutató következő projektek alakulnak ki különösen fókuszálva a regionális fejlesztésre, valamint a kkv-k igényeinek figyelembevételére.

Projekt megvalósításának időtartama: 36 hónap, 2004. júniustól 2007 májusig

REVITAE Hungary InterregIIIC Phare projekt

Vezető partner: Észak-Magyarországi Regionális Fejlesztési Ügynökség Kht.

Partner szervezet: Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzata

Finanszírozási feltételek:

InterregIIIC REVITAE projekt teljes költségvetése: 1.440.000,- EUR

REVITAE Hungary Phare projekt teljes költségvetése: 211.000,- EUR

Támogatás: 189.000,- EUR (Phare és kormányzati forrásból igényelt összeg)

Önerő: 22.000,- EUR,

Melyből önerő:

Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzata : 11.000,- EUR

Észak-Magyarországi Regionális Fejlesztési Ügynökség: 11.000,- EUR

Támogatási Szerződés aláírásának időpontja: 2004. augusztus 31.

*A projekt tartama: 22 hónap (Befejezés: 2006. június 31.) **id***

Szerződő Hatóság: Magyar Regionális Fejlesztési és Urbanisztikai (VÁTI) Kht.

A projekt célja a REVITAE InterregIII C nemzetiközi projekthez kapcsolódóan, annak szervezeti részeként, ám önálló feladatokkal és célokkal: az Észak-Magyarországi Régió Európai Unióhoz való csatlakozásának és gazdasági, szociális felzárkóztatásának elősegítése. A projekt közvetlen célcsoportja a régió kis- és középvállalkozásai, valamint a K+F intézetek.

A PHARE projekt 3 szakmai célt tartalmaz, melynek megvalósítása 6 különböző típusú tevékenységen keresztül történik. Ezek mátrix rendszerben helyezkednek el.

A közösen egyeztetett 3 szakmai modul (főbb célok):

- a) Tudás alapú innovációs központ.
- b) Regionális Gazdaságfejlesztés.
- c) Barnamezős területek rehabilitációja és a felhagyott iparterületek revitalizálása.

A tevékenységek:

1. Projektmenedzsment és koordinálás.
2. Workshopok, konferenciák, szakmai utak szervezése.
3. Adatgyűjtés és kiértékelés (négy régiós kérdőíves felmérés és ennek összehasonlítása).
4. Tervtanulmányok elkészítése.
5. Információ és PR tevékenység.
6. Pilóta projektek.

A fő hangsúly a 3 – 4 témákon van, hiszen a szakmai célok megvalósításának ezek a fő pillérei. Alapvető feladat annak meghatározása, hogy a régió gazdaságát és a további fejlesztés irányát mely adatok határozhatják meg a legjobban, illetve mi támogathatja a fejlesztési célok minél pontosabb meghatározását. A projekt keretén belül készített tanulmány(ok) pontos feladat-meghatározása alapvető befolyással lesz a várható eredményekre, ezért erre különös hangsúlyt kell fektetni.

Nyilvánvaló cél, hogy az együttműködés során átvegyük a steierországi és a szász tapasztalatokat fenti célok megvalósítása érdekében.

A projekt megvalósítása:

A projekt megvalósítói adatokat gyűjtöttek a térség gazdasági potenciáljáról és iránymutatásokat dolgoztak ki a régióknak lehetséges fejlődés irányaira és módjaira. A konferenciák, üzletember-találkozók, workshop-ok lehetőséget teremtenek a térségi vállalkozások nemzetközi együttműködésének megalapozására. A projektben résztvevő régiók adatokat gyűjtöttek és továbbítottak, illetve kaptak egymástól azokon területeken, amelyeken keresztül tapasztalatokat szerezhetnek egymás példái alapján a számukra jeletőséggel bíró szempontrendszerrel kiemelve (iparterületek újrahasznosítása, befektetők megnyerése, vállalkozói infrastruktúra javítása, stb.). A kölcsönösen kigyűjtött, egymásnak eljuttatott és feldolgozott adatok kiértékelése, illetve összehasonlítása után az eredmények felhasználása előrelépés lehetőségét biztosítja a partner régiókban, párosulva a folyamatos tapasztalatcsere és konzultáció eszközével. A tevékenységekről és az eredmények összefoglalásáról kiadványokban számolunk be, valamint internet platformon folyamatos tájékoztatást adunk a projekt minden lépéséről.

Három tanulmány került kidolgozásra az alábbiak szerint, melyek témájukban a régió gazdaságfejlesztéséhez kapcsolódnak figyelembevéve a projekt kitűzött céljait, illetve az Ügynökség tervezési és területfejlesztési feladatait.

Gazdaságfejlesztés – kérdőíves felmérés a régióban

Az INTERREG IIIC REVITAE és az azzal összefüggő REVITAE Hungary PHARE projekt keretében az Észak-Magyarországi Regionális Fejlesztési Ügynökség Kht. egy felmérést készített az Észak-magyarországi régió (B.-A.-Z., Heves, Nógrád) kis- és középvállalkozásairól. A felmérést párhuzamosan, még három ország három régiójában: Ausztria Stájerország tartományában, a németországi Szászországban, valamint Szlovéniában végezzük el nemzetközi partnereink segítségével.

A felmérés során több mint 350 vállalkozást kérdeztünk meg, mely a projekt vonatkozásában reprezentatív mintának tekinthető. A felmérés kérdései két csoportba osztható:

1. A fenti programban résztvevő négy EU-régió mindegyikében (Észak-Magyarországon, Szlovéniában, az osztrák Stájerországban és a német Szászországban) feltett kérdések.
2. Az Észak-Magyarországi Regionális Fejlesztési Ügynökség (ÉMRFÜ Kht.) által egy klaszter későbbi esetleges megalakítása érdekében feltett kérdések.

A kiértékelt eredményeket a négy megkérdezett régióban egymással összehasonlítva név és céges azonosító adatok nélkül statisztikailag hasonlítjuk össze és az interneten (<http://revitae.net> honlapon) közzétesszük. (Igény esetén kizárólag elektronikus formában Önnek is megküldjük.) Így Önnek is lehetősége lesz hasonló cégek helyzetének nemzetközi összehasonlítására, illetve az ehhez kapcsolódó projektgenerálási munkában résztvenni.

Cégével kapcsolatban olyan kérdéseket teszünk fel, amelyekre a megadott adatokat kizárólag csak a projekt keretében használjuk fel, harmadik félnek nem adjuk tovább, illetve – az Önök felmerülő igénye szerint – nemzetközi együttműködésre kapcsolatot felvenni szándékozó külföldi partner számára továbbítjuk.

A REVITAE-projekt az EU támogatásával a regionális együttműködés erősítését hivatott szolgálni. A megkérdezetteket – érdeklődés esetén – tájékoztatjuk a projekt további tevékenységeiről, illetve meghívjuk konferenciákra, nemzetközi kooperációs börzére, tanulmányutakra.

A többség nagy érdeklődéssel figyelte a kérdéseket, feltehetően azért, mert ezzel az EU is a közelükbe került, de talán azért is, mert a kérdezők a Régió képviselőiben léptek fel, és nem Budapestről kérdezték meg őket. A felmérés olyan kérdésekre terjedt ki, melyekre alapozva reprezentatív képet lehetett nyerni a térség vállalatairól, illetve a cégvezetők elképzeléseiről.

Barnamezős területek rehabilitációja Észak-Magyarország régióban – regiszter (térkép) tanulmány

A regiszter létrehozásának célja:

- az Észak-magyarországi régióban fellelhető barnamezős területek felmérése annak érdekében, hogy lehetőség legyen megteremteni/beépíteni e területek rehabilitációja folytatása pénzügyi alapjainak megteremtését az Nemzeti Fejlesztési Terv 2-ben (továbbiakban NFT2) és a barnamezős rehabilitációra a megnyíló támogatási lehetőségek iránti igény legalább nagyságrendileg megbecsülhető legyen.
- a barnamezős területekre vonatkozó nagyság-adatokon mutasson, illetve megmutassa, milyen méretű barnamezősnek minősített területet kell/lehet figyelembe venni úgy a rehabilitációt, az újrahasznosítást, avagy a környezeti (környezetszennyezés, ökológiai tényező) problémát illetően. Nem volt cél olyan kiválasztási-értékelési szempontok kidolgozása, amelyek majd a kiírási kritériumokat is gazdagíthatják, de mindenesetre a pályázati elbírálásnál értékelési tényezők, a prioritásokat meghatározó tulajdonságok/adottságok lehetnek.

A tanulmány elemei:

A tanulmány elkészítésének célja, a módszertan, adatforrások és a célok elérésének rövid bemutatása

Legfontosabb barnamezős területek meghatározása (település, helyszín, méret):

területnagyság szerinti megoszlás,
földrajzi hely (településnagyság, régiós elhelyezkedés, a térségek jellemzői (elmaradottság/fejlettség, helyzet) szerinti megoszlása,
területi környezeti érzékenység és ökológiai helyzet szerinti elhelyezkedés.

Környezettel való funkcionális kapcsolatok:

funkció meghatározás,
tulajdonviszonyok, tulajdonlási típus,
szakhatósági, környezetvédelmi előírások adott területet illetően,
építési korlátozások,
vonatkozó hasznosítási tervek meghatározása,
infrastrukturális ellátottság.

A beszerzett adatok részletes ismertetése

Régiós adatok:
barnamezős területek szöveges bemutatása,
szemléltetés térképes ábrákkal,
egyéb releváns statisztikai adatok (demográfiai, gazdasági, munkaerőpiaci, stb.),
ipari körzetek (elhelyezkedése, adatai, területnagyságok, jellemzők),
kerületenkénti anyagok és az egyes területi jellemzők,
megyei jogú városok (a településszerkezetben való elhelyezkedés értékelése, okozott városszerkezeti problémák - Miskolc, Eger, Salgótarján).

Innovációs centrumok helye és szerepe az Észak-Magyarországi Régió gazdasági fejlesztésében

A tanulmány célja: kutatási jelentés készítése, mely a régió 2007-2013-as endogén gazdaságfejlesztésére vonatkozó tervek és programok szakmaiságát, módszertanosságát kívánja megalapozni.

A tanulmány (európai összehasonlításokra támaszkodva):

- a) kísérletet tesz egyrészt az Észak-magyarországi régió pozicionálására az európai K+F térben, másrészt
- b) vizsgálja az innovációs centrumok várható hatását a régió gazdaságfejlődésében.

A hálózatokban fontos szerepet töltenek be a regionális szereplők; a felsőoktatási intézetek, a kutatóintézetek, a kormányzati és önkormányzati szervezetek, a nagyvállalatok, a K+F jellegű kis- és középvállalatok, valamint a pénzintézetek.

A tanulmányok eredményeit a projekt keretében megrendezett két workshopon és a nemzetközi zárókonferencián hoztuk nyilvánosságra, illetve vitattuk meg régiós és külföldi szakemberek részvételével. A tanulmányok részletes elemzései és értékelései a Stratégiai Füzetek különszámaiban publikálva kerülnek bemutatásra.

ROP 2.2. Tájékoztató Nap Észak-Magyarországon

Pfliegler Péter

Élénk érdeklődés mellett került megrendezésre 2006. január 23-án Miskolcon, az Észak-magyarországi régió központjában az a tájékoztató nap, amelyet a Regionális Fejlesztés Operatív Program Irányító Hatósága (ROP IH), az Észak-Magyarországi Regionális Fejlesztési Ügynökség (ÉMRFÜ) Kht., valamint a VÁTI Kht szervezett a térség potenciális pályázói számára.

Általános érdek, hogy a ROP-ban rendelkezésre álló fejlesztési források mielőbb és hatékonyan kerüljenek felhasználásra, ezért a ROP Irányító Hatósága a 2.2. sz., A városi területek rehabilitációja című kiírás felfüggesztését 2005. december 16-ai hatállyal megszüntette.

Pályázatokat kizárólag az észak-magyarországi régióból fogad be a program Közreműködő Szervezete, az ÉMRFÜ, amely a beérkezett pályázatok értékelésével foglalkozik és a folyamat végeztével támogatási javaslatot fogalmaz meg a projektre vonatkozóan.

A rendezvényen Bene Dániel, a ROP IH vezetője köszöntötte a megjelenteket és adott rövid összefoglalót a korábbi kiírás felfüggesztésének okairól és az új kiírás nyújtotta lehetőségekről. Böhönyi Ágnes, a ROP IH főosztályvezetője mutatta be a tájékoztató nap előadóit és biztatta a résztvevőket az aktív részvételre.

A ROP és különösen A Városi területek rehabilitációja intézkedés keretében számos olyan pályázat érkezett be a hét régió fejlesztési ügynökségeihez, amelyek mind a kiírások célkitűzéseit tekintve, mind pedig az alakiságot és a Pályázati Formanyomtatvány, valamint ennek mellékletei pontos kitöltését alapul véve nem a kiíró által elvárt formában és tartalommal kerültek beadásra.

Éppen ezért bírtak kiemelt jelentőséggel a hallgatóság számára a következő három előadó által elmondottak. Szabó Gabriella, a ROP IH osztályvezetője – aki korábban éppen a ROP 2.2. intézkedés felelőse volt – értő szakmaisággal mutatta be a kiírást és ennek speciális követelményeit. Andrasek Rita, a VÁTI osztályvezetője a jogosultsági és a megvalósíthatósági kritériumokról beszélt, példákkal alátámasztva az elhangzottakat. Az utolsó előadást Pfliegler Péter, az ÉMRFÜ projektmenedzsere tartotta, amelyben a gyakorlati szakember szemszögéből tájékoztatta a jelenlévőket a pályáztatás során szerzett tapasztalatokról és a pályázók által leggyakrabban elkövetett hibákról, illetve ezek elkerülésének mikéntjéről.

A program - ahogyan az már az előadások alatt is gyakorlattá vált – a résztvevők kérdéseivel és az előadók ezekre adott válaszaival fejeződött be. Megállapítható volt, hogy az észak-magyarországi régióból sok város komolyan érdeklődik a ROP 2.2. nyújtotta új lehetőségek iránt és várható, hogy több pályázat fog beérkezni az ÉMRFÜ-höz. Hasonlóan az eddigi tapasztalatokhoz, hiszen a régió eddig is erőteljesen vette ki részét a Magyar Kormány és az Európai Unió társfinanszírozásában megvalósuló Regionális Fejlesztés Operatív Program nyújtotta fejlesztési lehetőségekből.

Angol nyelvű összefoglalók / Summaries

János Zsúgyel:

THE ECONOMIC AND SOCIAL SITUATION OF THE REGION OF NORTHERN HUNGARY IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION

A comparison of the characteristics of the economic and social processes in Hungary with those in the other member states of the European Union is essential for making an objective judgement of our situation and for setting the tasks of our development activities. The region of Northern Hungary is ranked last among the regions of Hungary. This means that the region faces a long and difficult process in the convergence process.

As a conclusion of the investigation some selected indicators were used to determine the development level of some regions of the EU-25. Based on the cluster analysis, 174 regions were classified in the cluster of the developed regions according to the average values of the indicators, while 82 regions had to be ranked among the underdeveloped regions. Due to the unfavourable values of its indicators, the region of Northern Hungary was put among the underdeveloped regions, sharing the fate of other regions in Hungary and most regions in Central Europe.

István Bakos:

CAUSES AND REGIONAL IMPACTS OF THE CRISIS OF METALLURGY IN THE BORSOD INDUSTRIAL REGION

The Borsod Industrial Region became a crisis area during the political changes (1998-1992) in Hungary. The paper examines the effects of the bankruptcy of two major metallurgical companies on the emergence of the regional crisis.

The study analyses the causes and consequences of the crisis in sectoral and regional approaches, explores the determinant inductors of the crisis and those affecting demography and employment.

Klára Tóth Szita and Adrienn Buday-Malik:

THE COUNTY OF BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN: ON THE WAY TO SUSTAINABILITY?

The paper evaluates the progress of the County of Borsod-Abaúj-Zemplén towards sustainable development using indicators determined on the basis of the three pillars of sustainability (economic development, environmental balance and social progress). The county of Borsod-Abaúj-Zemplén is one of the most controversial regions in Hungary: despite its excellent natural and environmental potentials, its role in preserving traditional culture and its role as a umbilical cord, it is in a very difficult situation regarding the economy and social progress: its performance indicators or the indices related to sustainability and measuring human development cannot be claimed to be good. However, the positive changes in the recent period – e.g. in terms of the environmental compliance of the companies, waste emission, use of chemicals in agriculture, institutional development, programmed awareness raising and shaping attitudes in general and higher education – hold out hope. Taking advantage of the absorption capacity of the region, consciously planned development and investment creating jobs, promoting cross-border cooperation, further

changes in attitude and training can be used to take successful steps towards sustainable development.

Zoltán Nagy:

THE SITUATION OF THE TOWNS OF THE REGION OF NORTHERN HUNGARY IN THE COMPETITION AMONG HUNGARIAN TOWNS

The past one and a half decades have transformed the special structure of the region of Northern Hungary, changed the socio-economic weight of the settlements, their location potentials and competitiveness. The paper investigates the situation of towns in the region of Northern Hungary with a population of more than 10,000 with factor analysis. With the exception of the towns of Rétság, Eger and Tiszaújváros, the rankings of the towns of the region are not very promising, and the seats of the two counties are also included here: Miskolc and Salgótarján. Analysing the regional rankings it can be seen that the two most developed towns of the region are Eger and Tiszaújváros. It can be established that in the backward regions the main problem is constituted in many cases by the unfavourable economic structure and not by the low level of innovation or by the underdeveloped infrastructure.

Éva G. Fekete:

A SITUATION OF DISADVANTAGE TURNED INTO AN ADVANTAGE? CONVERGENCE OPPORTUNITIES FOR BACKWARD SMALL REGIONS IN THE REGION OF NORTHERN HUNGARY

Regional backwardness is a complex phenomenon that can be easily studied in the region of Northern Hungary and that covers approximately one third of the settlements of the region. It can only be managed by a multi-front approach, by integrated development exerting a combined impact on the factors of deprivation. The local development efforts arising from the wish for convergence and aimed at constructing the fundamental infrastructure and creating a mass of concentrated jobs may be fortunately combined with innovative development ensuring a new development path that is considerably encouraged from outside in the scenario built on strengthening the social economy.

Zsolt Péter:

MANOR TOURISM IN THE REGION OF NORTHERN HUNGARY

The nearly two past decades have seen considerable changes in the tourism markets of the developed world. Since the 1980s consumer customs have been changing, alternative types of tourism have been gaining ground: these types are characterised by the existence of individual specialist demand, and by a character arising from the smaller number of tourists and more in line with the potentialities of a region (Puczko L.-Rätz T. [2005]). Cultural and heritage tourism, which can be classified as alternative types of tourism, deserve special attention. With the passing of the period of socialism not showing much respect for traditions and cultural heritage, the cultivation of traditions is undergoing a revival (due to civil initiatives to no small extent), and increased attention is devoted to the preservation and rehabilitation of the objectified forms of cultural heritage.

The mansions and manor houses built by noble families represent a spectacular form of cultural heritage, including man-built heritage. The majority still do not occupy the place

they deserve either in their physical condition or in the functions they serve. The buildings that serve functions comparable with their original ones (management buildings, museums, places of accommodation) are in a relatively favourable position. The paper examines the utilisation for tourism purposes of the mansions in the region of Northern Hungary, with special emphasis on those functioning as places of accommodation. The objective of the paper is to explore the situation, but also to find solutions for mansions that are vacant at present or do not serve the right functions or are not operated with efficiency.

Ildikó Kneisz, Dániel Kuttor:

**AN INVESTIGATION OF THE DOCUMENTS OF REGIONAL DEVELOPMENT
IN THE COUNTY OF BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN**

The economic, social and political changes that took place more than one and a half decades ago generated new possibilities and risks which were managed by regions in different ways. The County of Borsod-Abaúj-Zemplén, which had faced structural and social strains even before the political changes in Hungary, could hardly meet the new challenges. In the past 16 years several strategies have been mapped out for structural changes, crisis management and development in this county. The research concentrates on documents of the 16 years examining five questions: concentration of development; relations between the various strategic goals; time horizons of conceptions and the years passing between their appearances; sources and financing methods of the developments.

Ildikó Gyórfy:

**AN INVESTIGATION OF THE ROAD INFRASTRUCTURE IN THE REGION OF
NORTHERN HUNGARY**

There is a strong interaction between the changes in the traffic conditions and the economic structure of a region. The investments in infrastructure are closely connected with rural and urban development, and are able to exert an influence on regional relations. The present conditions of the North-Hungarian road network restrict economic and social growth, and may be a cause of regional disparity. The study explores the main deficiencies, examines the expectations regarding transport development that are more and more important in the interest of interurban cohesion.

Iván Illés:

**SCENARIOS OF ECONOMIC AND REGIONAL DEVELOPMENT
IN EUROPE**

In spite of a GDP that has been growing relatively more modestly than previously, EUROSTAT figures on Hungary show an extremely fast convergence at the national level, and, consequently, at the regional level as well. One cause of the dynamic convergence is the extreme slow-down of the economic growth of the whole of the EU, compared to which even a modest Hungarian increase represents convergence.

On the basis of those indicators, all Hungarian regions – and to no small extent – have caught up on the whole with the EU average for in the entirety of the period between 1995 and 2001. The paper presents the sectoral and regional characteristics of the convergence process of the regions in Hungary.

Helmut G. Polzer:

Following the period of the first industrial revolution that was begun in the 19th century from the second half of the 20th century on, the second industrial revolution based on automation and the third based on computerisation have been launched in the developed countries. The process has resulted in a huge increase in productivity and the intensification of the employment problems. Developing countries have become more and more involved in the international division of labour in the framework of globalisation, thus further deepening the problems of unemployment in the developed world.

In the developed countries the demographic processes lead to a stagnation and decrease in the number of population, as well as to an increase in the average age. The economic and demographic problems of the developed countries endanger the sustainability of the achievements of the welfare society. The author makes a proposal for the transformation of the social systems and for the renewal of the social market economy. This includes a proposal for the equal distribution of jobs, as well as for providing social services as a counterpart of socially beneficial non-profit activities.

György Kocziszký:**CHANCES OF CONVERGENCE OF THE REGION OF NORTHERN HUNGARY**

The period 2007-2013 may be of decisive importance regarding the social and economic processes in the region of Northern Hungary for at least two reasons. The first long-term development program (7 years) was prepared after the changes in the economic policy of 1989 in order to improve the competitiveness of the region.

On the other hand, the amount of the funds that can be called (as proved by the analyses) will facilitate to induce a demonstrable economic growth in the region.

The plans take a change in paradigm into account: the convergence of the region is planned to be based on creating and strengthening the foundations of a competitive economy.

If the political intention backs these efforts, it will be possible to stop the process of the region of Northern Hungary drifting towards the periphery that has been going on for two decades now, and there will be hope to establish a new expansion path.

Szerzőink

- Dr. Bakos István* tanszékvezető-helyettes, egyetemi docens. 1996-tól a Miskolci Egyetem oktatója. 2003-ban Ph.D. fokozatot szerzett. Kutatási területe a térségi gazdaságfejlesztés, ezen belül kiemelten foglalkozik az ipari régiók válságkezelésével, területfejlesztési stratégiák kidolgozásával és megvalósításával. Széles körű publikációs tevékenysége keretében több mint 30 hazai és külföldi publikáció szerzője.
- Buday-Malik Adrienn* a Hewlett-Packard program menedzsere, a környezetvédelmi program gazdája. Okl. közgazda, 2004-től a Miskolci Egyetem levelező doktorandusz hallgatója. Kutatási területe az informatikai hulladékok kezelésének optimalizálása Közép- és Kelet- Európában.
- Dr. G. Fekete Éva* egyetemi docens. 1997-től részfoglalkozású egyetemi oktató. 1996-tól a földrajztudomány kandidátusa. Kutatási területe a gazdaságföldrajz, illetve a térségi gazdaságfejlesztés területén belül kiemelten foglalkozik a vidékfejlesztés témakörével, ezen belül az alulról vezérelt vidékfejlesztés elméletének és módszertanának kidolgozója. Nemzetközileg elismert szakmai munkásságát számos hazai és külföldi kötetben és tanulmányban publikálta.
- Dr. Illés Iván* tanszékvezető, egyetemi tanár. 2000-től a Miskolci Egyetem részfoglalkozású oktatója. 2002-től a közgazdaságtudomány doktora. Kutatási területe a regionális gazdaságtan és tervezés, valamint közép- és kelet-európai tanulmányok. Nemzetközileg elismert munkásságát számos magyar és idegen nyelvű szakkönyvben és tanulmányban publikálta.
- Győrffy Ildikó* doktorandusz, okl. közgazda (2005). Kutatási területe a közlekedési infrastruktúra hatása a területi fejlődésre.
- Kneisz Ildikó* tudományos munkatárs. 2003-ban a Miskolci Egyetemen szerzett közgazdász oklevelet. Kutatási területe a világgazdaságtan, ezen belül kiemelten foglalkozik a nemzetközi agrárpiacon összehasonlító vizsgálatával.
- Dr. Kocziszky György* intézetigazgató, egyetemi tanár. 1975-től a Miskolci Egyetem oktatója. 1984-től a közgazdaságtudomány kandidátusa, 1994-ben a Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Karán habilitált. A Regionális Gazdaságtan Tanszék alapító tanszékvezetője, 2000-től az Európa Gazdaságtan Intézet igazgatója. Az intézet oktatási és kutatási profiljának a világgazdaságtan tudományterülettel történő bővítését követően 2006-tól a Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet igazgatója. 2000-től Jean Monnet professzor. A Terület- és Településfejlesztők Magyarországi Egyesülete elnöke.

- Kuttor Dániel* tudományos munkatárs. 2005-ben Ph.D. abszolutóriumot szerzett. Kutatási területe a világgazdaságtan, kiemelten foglalkozik a Kárpát-medence régióinak összehasonlító vizsgálatával és a kelet-közép-európai regionális együttműködés kérdéseivel.
- Nagy Zoltán* egyetemi adjunktus. Történelem-földrajz szakos tanár, valamint külgazdasági közgazdász oklevéllel rendelkezik. 1999-től a Miskolci Egyetem oktatója. 2004-ben Ph.D abszolutóriumot szerzett. Kutatási területe a regionális gazdaságföldrajz. Kiemelten foglalkozik a városok versenyképességének tényezőivel, illetve az ezek feltárására vonatkozó kvantitatív vizsgálatokkal. A Magyar Földrajzi Társaság Borsodi osztályának titkára.
- Dr. Helmut G. Polzer* címzetes főiskolai tanár. 1993. óta a Miskolci Egyetem meghívott oktatója. 2001-ben Ph.D. fokozatot szerzett. Kutatási területe az európai tőzsdepiacok működése, illetve a társaságok tőzsdei bevezetése.
- Dr. Szita Klára* egyetemi docens. 2001-től a Miskolci Egyetem oktatója. 1995-ben a közgazdaságtudomány kandidátusa tudományos fokozatot szerzett. Kutatási területe a környezet-gazdaságtan. A fenntartható fejlődés, a környezeti hatásvizsgálatok, valamint életciklus elemzés témakörében nemzetközileg elismert szakértő, mintegy 100 hazai és külföldi publikációval rendelkezik. A Magyarországi Tisztább Termelés Szegedi Regionális Központ igazgatója.
- Péter Zsolt* egyetemi adjunktus. 2000-től a Miskolci Egyetem oktatója. 2004-ben Ph.D abszolutóriumot szerzett. Kutatási területe a regionális gazdaságtan, ezen belül kiemelten foglalkozik a turizmus gazdaságtanával és hatásával a területfejlesztésre és foglalkoztatásra. A Területfejlesztők Magyarországi Egyesülete titkára.
- Zsúgyel János* egyetemi adjunktus. 1998-tól a Miskolci Egyetem oktatója. 2002-ben Ph.D abszolutóriumot szerzett. Kutatási területe az Európai Unió politikáinak története és működése. Az Európai Unió regionális politikájának a területi kiegyenlítődésre gyakorolt hatásáról 1998-at követően mintegy 20 publikációja jelent meg.
- Pál István* közgazdász, Észak-magyarországi Regionális Fejlesztési Ügynökség Kht. menedzsere
- Pliegler Péter* külkereskedelmi üzemgazdász, Észak-magyarországi Regionális Fejlesztési Ügynökség Kht. menedzsere